

มิลินทปัญหาคบธรรมทาน

พิมพ์ครั้งที่ ๑: พฤษภาคม ๒๕๕๒

จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

ออกแบบปกและจัดทำโดย:

ไวย์ท์ลินินบุ๊กส์ (White Linen Books)

๗๘/๙๒๗ ถ.พระราม ๓ ขว. ซอยนนทรี ข. ยานนาวา

กรุงเทพฯ ๑๐๑๒๐

e-mail: whitelinenbooks@hotmail.com

พิมพ์ที่:

บริษัท ซาเร็นการพิมพ์ จำกัด

๓๑/๒๘๙ ม.๔ ขว. หนองบอน ข. ประเวศ กรุงเทพฯ ๑๐๒๕๐

www.sarenprinting.com

สงวนลิขสิทธิ์ให้จัดพิมพ์เพื่อเป็นธรรมทานเท่านั้นห้ามจำหน่าย

หากประสงค์จัดพิมพ์เพื่อเป็นธรรมทาน โปรดติดต่อ

08-41246688 หรืออีเมลถึงผู้จัดทำที่

whitelinenbooks@hotmail.com

คำนำ

“ มลทินปัญหาฉบับธรรมทาน ” เล่มนี้ได้คัดลอกตัดทอนจากฉบับที่ปรากฏอยู่ตามเว็บไซต์ธรรมะต่างๆ โดยมีจุดประสงค์ด้วยเจตนาอันบริสุทธิ์เพื่อต้องการให้ผู้อ่านได้เกิดปัญญาจากการสนทนาอย่างบัณฑิต ระหว่างพระเจ้ามิลินท์และพระนาคเสนเถระ ซึ่งปัญหาที่พระเจ้ามิลินท์ไต่ถามนั้น ล้วนแต่เป็นปัญหาที่อยู่ในใจของใครหลายคน เช่น ผลของบาป – บุญมีจริงหรือไม่ ที่ได้คือที่ตั้งแห่งผลกรรม เหตุใดผู้ทำบาปเมื่อถึงเวลาตายจึงได้ไปสุขคติก่อน หรือทำไมผู้รู้จักบาปเมื่อทำบาปแล้ว จึงได้รับผลแรงไม่เท่ากับผู้ที่ไม่รู้จักบาป นอกจากนี้ยังมีคำถามที่เกี่ยวกับลักษณะของศีล ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญาซึ่งล้วนเป็นความรู้ที่ช่วยในการพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและความสุขได้

อย่างไรก็ดี หากแม้มีข้อผิดพลาดประการใดในการจัดทำหนังสือเล่มนี้ กราบขอขมาอภัยไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย และสำหรับความดีงามที่เกิดขึ้น ขอโน้มถวายนุชาคุณพระรัตนตรัย บิดามารดา ครูอาจารย์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ เทพไท่ทเวาผู้มุ่งหวังพระนิพพานที่ปกป้องพระศาสนา ท่านผู้ให้การอุปถัมภ์และทุกๆท่านที่มีส่วนในการจัดทำหนังสือจนสำเร็จลุล่วงมาได้ด้วยดี

ไว้ที่ลินินบุ๊คส์

สารบัญ

	หน้า
เรื่องเบื้องต้น บุญพกรมของบุคคลทั้งสอง	๑๒
พระอรหันต์ขึ้นไปเชิญ มหาเสนาะเทพบุตร	๑๘
พระโรหนเถระได้รับมอบธุระ เพื่อนำภาคเสนกุมารได้บรรพชา	๒๑
มหาเสนาะเทพบุตรจตุตถจากเทวโลก	๒๒
ภาคเสนกุมารศึกษาไตรเพท	๒๕
พระโรหนะไปนำภาคเสนกุมารเพื่อจะให้บรรพชา	๒๖
ภาคเสนกุมารบรรพชา	๒๙
ภาคเสนอุปสมบท	๓๑
พระภาคเสนแสดงธรรมเป็นครั้งแรก	๓๔
พระภาคเสนไปศึกษาพระไตรปิฎกกับพระธรรมรักขิต	๓๖
ศึกษาร่วมกับภิกษุชาวลังกา	๓๘
พระภาคเสนสำเร็จพระอรหันต์	๔๐
พระอรหันต์ให้ทูตไปตามพระภาคเสน	๔๑
พระเจ้ามิลินท์เสด็จไปถามปัญหาพระอายุบาล	๔๒
จำนวนคฤหัสถ์ผู้ได้มรรคผล	๔๓
กรรมของพระที่ถืออุตุตค	๔๔
กิตติศัพท์ของพระภาคเสน	๔๖
พระเจ้ามิลินท์ได้ยินชื่อทรงตกพระทัยกลัว	๔๙
พระเจ้ามิลินท์เสด็จไปหาพระภาคเสน	๔๙
มิลินทปัญหา วรรคที่ ๑	๕๓
ปัญหาที่ ๑ ถ้ามชื่อ	๕๓
เริ่มมีปัญหเพราะชื่อ	๕๔
ถามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย	๕๖
พระภาคเสน กล่าวแก้ด้วยวาขรต	๕๘

ปัญหาที่ ๒	ถามพรรษา	๖๒
	อุปมาเงาในแก้วน้ำ	๖๓
ปัญหาที่ ๓	ถามลอบปัญญา	๖๓
	สนทนาอย่างบัณฑิตหรืออย่างโจร	๖๔
	นิมนต์พระนาคเสนไปในวัง	๖๕
ปัญหาที่ ๔	ปัญหาของอันทกายอำมาตย์	๖๘
	อุปมาพวกเป่าสังข์	๖๘
ปัญหาที่ ๕	ถามเรื่องบรรพชา	๖๙
	เหตุของผู้บวช	๗๑
ปัญหาที่ ๖	ถามเรื่องปฏิสนธิ (เกิด)	๗๑
ปัญหาที่ ๗	ถามเรื่องมนสิการ (การกำหนดจิต)	๗๒
ปัญหาที่ ๘	ถามลักษณะมนสิการ	๗๓
	อุปมาคนเกี่ยวข้าว	๗๓
ปัญหาที่ ๙	ถามลักษณะศีล	๗๔
	อุปมา ๕ อย่าง	๗๕
ปัญหาที่ ๑๐	ถามลักษณะศรัทธา	๗๗
	ศรัทธามีความผ่องใส	๗๗
	อุปมาพระเจ้าจักรพรรดิ	๗๘
	ศรัทธามีการเล่นไป	๗๙
	อุปมานุรุชผู้ข้ามแม่น้ำ	๗๙
ปัญหาที่ ๑๑	ถามลักษณะวิริยะ	๘๑
	อุปมาเรือที่ จะล้ม	๘๑
	อุปมาพวกเสนา	๘๑
ปัญหาที่ ๑๒	ถามลักษณะสติ	๘๒
	สติมีการเตือน	๘๒
	อุปมานายคลังของพระราชา	๘๓

สติมีการถือไว้	๘๔
อุปมานายประตู่ของพระราชชา	๘๕
ปัญหาที่ ๑๓ ถ้ามลัทธิคณะสมาธิ	๘๕
อุปมากลอนแห่งเรือนยอด	๘๖
อุปมาพระราชชา	๘๖
ปัญหาที่ ๑๔ ถ้ามลัทธิคณะปัญญา	๘๗
อุปมาผู้ส่งประทับ	๘๗
ปัญหาที่ ๑๕ ถ้ามหาหน้าที่แห่งธรรมต่าง ๆ กัน	๘๘
อุปมาเสนาต่าง ๆ	๘๘
มิลินทปัญหา วรรคที่ ๒	๙๑
ปัญหาที่ ๑ ถ้ามความสืบต่อแห่งธรรม	๙๑
ปัญหาที่ ๒ ถ้ามความรู้สึกของผู้ไม่เกิดอีก	๙๕
ปัญหาที่ ๓ ถ้ามที่ดับปัญญา	๙๖
อุปมาผู้จุดประทับ	๙๗
อุปมาการเขียนเลข	๙๘
อุปมาโองน้ำ	๙๘
อุปมารากยา	๙๙
อุปมาผู้ถือลูกธนู	๙๙
ปัญหาที่ ๔ ถ้ามเรื่องปรินิพพาน	๑๐๐
ปัญหาที่ ๕ ถ้ามเรื่องสุขเวทนา	๑๐๒
อุปมาก่อนเหล็กแดงและหิมะ	๑๐๒
ปัญหาที่ ๖ ถ้ามการถือกำเนิดแห่งนามรูป	๑๐๖
อุปมาด้วยผลมะม่วง	๑๐๖
อุปมาด้วยไฟไหม้	๑๐๗
อุปมาด้วยประทับ	๑๐๘
อุปมาเรื่องหมั่นเด็กหญิง	๑๐๙

อุปัมาด้วยนมสด	๑๑๐
ปัญหาที่ ๗ ถามการเกิดอีกแห่งพระนาคเสน	๑๑๒
ปัญหาที่ ๘ ถามเรื่องนามรูป	๑๑๓
ปัญหาที่ ๙ ถามเรื่องกาลนานยี่ดียว	๑๑๔
มิลินทปัญหา วรรคที่ ๓	๑๑๕
ปัญหาที่ ๑ ถามมูลเหตุแห่งกาลทั้ง ๓	๑๑๕
ปัญหาที่ ๒ ถามที่สุดเบื้องต้นแห่งสงสาร	๑๑๖
อุปัมาด้วยพีช	๑๑๗
อุปัมาด้วยแม่ไก่	๑๑๗
อุปัมาด้วยกรงร	๑๑๗
ปัญหาที่ ๓ ถามความปรากฏแห่งที่สุดเบื้องต้น	๑๑๙
ปัญหาที่ ๔ ถามถึงความเกิดขึ้นแห่งสังขาร	๑๒๐
ปัญหาที่ ๕ ถามถึงความมีขึ้นแห่งสังขารที่ไม่มี	๑๒๓
อุปัมาพระราชมนฑลเชียร	๑๒๓
อุปัมาด้วยต้นไม้	๑๒๓
อุปัมาด้วยช่างหม้อ	๑๒๔
อุปัมาด้วยพิณ	๑๒๔
อุปัมาด้วยไฟ	๑๒๕
อุปัมาด้วยแก้วมณี	๑๒๖
อุปัมาด้วยกระจกเงา	๑๒๖
ปัญหาที่ ๖ ถามเรื่องผู้ถึงเวทย์	๑๒๗
ปัญหาที่ ๗ ถามถึงความเกี่ยวกับแห่งจักขุวิญญาณกับมโนวิญญาณ ๑๓๒	
เพราะเป็นของกลุ่ม	๑๓๓
เพราะเป็นประตุ	๑๓๔
เพราะเป็นที่สะสมมา	๑๓๕
เพราะเป็นสิ่งที่เคยประพฤติมา	๑๓๖

ปัญหาที่ ๘	ถามลักษณะผัสสะ	๑๓๘
ปัญหาที่ ๙	ถามถึงลักษณะเวทนา	๑๓๙
ปัญหาที่ ๑๐	ถามลักษณะสัญญา	๑๔๐
ปัญหาที่ ๑๑	ถามลักษณะเจตนา	๑๔๐
ปัญหาที่ ๑๒	ถามลักษณะวิญญาณ	๑๔๑
ปัญหาที่ ๑๓	ถามลักษณะวิตก	๑๔๒
ปัญหาที่ ๑๔	ถามลักษณะวิจารณ์	๑๔๒
มิลินทปัญหา	วรรคที่ ๔	๑๔๓
ปัญหาที่ ๑	ถามลักษณะมนสิการ	๑๔๓
ปัญหาที่ ๒	ถามถึงลักษณะสิ่งที่มีภาวะอย่างเดียวกัน	๑๔๓
ปัญหาที่ ๓	ถามการเกิดแห่งอายตนะ ๕	๑๔๔
ปัญหาที่ ๔	ถามเหตุต่าง ๆ กันแห่งกรรม	๑๔๔
ปัญหาที่ ๕	ถามถึงสาเหตุที่ควรให้รีบทำเสียก่อน	๑๔๙
	อุปมาการชูดน้ำ	๑๕๐
	อุปมาการไถนา	๑๕๑
	อุปมาการทำสงคราม	๑๔๑
ปัญหาที่ ๖	ถามถึงความร้อนแห่งไฟนรก	๑๕๒
	อุปมาด้วยราชสีห์	๑๕๓
	อุปมาด้วยนกหัวขวาน	๑๕๔
	อุปมาด้วยสตรี	๑๕๕
ปัญหาที่ ๗	ถามถึงเรื่องเครื่องรองแผ่นดิน	๑๕๖
ปัญหาที่ ๘	ถามถึงเรื่องนิโรธนิพพาน	๑๕๖
ปัญหาที่ ๙	ถามเรื่องการได้นิพพาน	๑๕๗
ปัญหาที่ ๑๐	ถามเรื่องรู้จักความสุขในนิพพาน	๑๕๘
มิลินทปัญหา	วรรคที่ ๕	๑๕๙
ปัญหาที่ ๑	ถามเรื่องความมีและไม่มีแห่งพระพุทเจ้า	๑๕๙

ปัญหาที่ ๒	ถามเรื่องความยิ่งใหญ่แห่งพระพุทธเจ้า	๑๖๐
ปัญหาที่ ๓	ถามเรื่องการรู้ความยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า	๑๖๑
ปัญหาที่ ๔	ถามเรื่องการเห็นธรรม	๑๖๑
ปัญหาที่ ๕	ถามถึงความไม่ก้าวออกไปแห่งผู้จะเกิด	๑๖๒
ปัญหาที่ ๖	ถามถึงผู้สำเร็จเวทย์	๑๖๓
ปัญหาที่ ๗	ถามถึงการก้าวไปแห่งสภาพ	๑๖๔
ปัญหาที่ ๘	ถามถึงที่อยู่แห่งผลกรรม	๑๖๕
ปัญหาที่ ๙	ถามถึงความรู้สึกของผู้จะเกิดอีก	๑๖๕
ปัญหาที่ ๑๐	ถามเรื่องที่อยู่ของพระพุทธเจ้าที่ปรินิพพาน	๑๖๖
มิลินทปัญหา วรรคที่ ๖		๑๖๗
ปัญหาที่ ๑	ถามถึงความรกร่างกายแห่งบรรพชิต	๑๖๗
ปัญหาที่ ๒	ถามถึงเหตุที่ไม่ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ล่วงหน้า	๑๖๙
ปัญหาที่ ๓	ถามถึงลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ของพระพุทธมารดาบิดา	๑๗๐
ปัญหาที่ ๔	ถามถึงความเป็นพรหมจารีของพระพุทธเจ้า	๑๗๑
ปัญหาที่ ๕	ถามถึงการอุปสมบท ไม่อุปสมบท	๑๗๒
	อุปมาช้างพระที่นั่ง	๑๗๕
ปัญหาที่ ๖	ถามถึงความต่างกันแห่งน้ำตา	๑๗๖
ปัญหาที่ ๗	ถามถึงความต่างกันแห่งผู้เสวยรส	๑๗๗
ปัญหาที่ ๘	ถามที่ตั้งแห่งปัญญา	๑๗๘
ปัญหาที่ ๙	ถามเรื่องสงสาร	๑๗๘
ปัญหาที่ ๑๐	ถามถึงเหตุที่ให้ระลึกถึงสิ่งที่ล่วงแล้วได้	๑๗๙
มิลินทปัญหา วรรคที่ ๗		๑๘๐
ปัญหาที่ ๑	ถาม สติเกิดแต่อาการเท่าไร	๑๘๐
ปัญหาที่ ๒	ถามว่า ผู้ที่ทำบาปมาตั้ง ๑๐๐ ปี ถ้าเวลาจะตาย	
	ทำจิตให้ผ่องใสได้ก็ไปสุคติ จะไปได้จริงหรือ	๑๘๒
ปัญหาที่ ๓	ถามว่า จะเพียรดับทุกข์ที่ยังไม่มาถึงจะได้หรือไม่	๑๘๓

ปัญหาที่ ๔	ถามเรื่องความไกลแห่งพรหมโลก	๑๘๕
ปัญหาที่ ๕	ถามถึงความไปเกิดในพรหมโลกและเมืองกัสมิระ	๑๘๗
	อุปมาด้วยเงาของนก	๑๘๘
	อุปมาด้วยการแลดู	๑๘๘
ปัญหาที่ ๖	ถามถึงวรรณะสัจฐานของผู้ไปเกิดในโลกอื่น	๑๘๙
	อุปมาด้วยการทำนา	๑๙๑
	อุปมาด้วยการจุดประทีป	๑๙๒
	อุปมาด้วยกระจก	๑๙๓
ปัญหาที่ ๗	ถามเรื่องถือกำเนิดในครุภุมารดา	๑๙๔
ปัญหาที่ ๘	ถามเรื่องโพชฌงค์ ๗	๑๙๕
ปัญหาที่ ๙	ถามถึงความมากกว่ากันแห่งบาปและบุญ	๑๙๗
ปัญหาที่ ๑๐	ถามถึงการทำบาปแห่งผู้รู้กับผู้ไม่รู้	๑๙๗
ปัญหาที่ ๑๑	ถามถึงผู้ที่ไปอุดตตรกฐทวีปและสวรรค์	๑๙๘
ปัญหาที่ ๑๒	ถามเรื่องกระดูกยาว	๑๙๙
ปัญหาที่ ๑๓	ถามเรื่องเกี่ยวกับลมหายใจ	๑๙๙
ปัญหาที่ ๑๔	ถามว่าอะไรเป็นสมุทฺร	๒๐๐
ปัญหาที่ ๑๕	ถามเรื่องการตัดสิ่งที่สุขุม	๒๐๑
ปัญหาที่ ๑๖	ถามความวิเศษแห่งปัญญา	๒๐๑
ปัญหาที่ ๑๗	ถามความต่างกันแห่งวิญญานเป็นต้น	๒๐๒
ปัญหาที่ ๑๘	ถามถึงเรื่องสิ่งที่ทำไต่ยากของพระพุทธเจ้า	๒๐๓
ปัญหาที่ ๑๙	พระเจ้ามิลินท์ทรงเลื่อมใสได้ปวารณาพระนาคนเสน	๒๐๔
	แสดงความชื่นชมต่อกัน	๒๐๖

มิลินทปัญญา

❖ เรื่องเบื้องต้น บุพพกรรมของบุคคลทั้งสอง

บุพพกรรมของ พระเจ้ามิลินท์ และ พระนาคเสน

กล่าวคือ เมื่อครั้งศาสนาของสมเด็จพระพุทธกัสสปะ โน้น มีพระราชพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า พระเจ้าวิชิตาวิ เสวยราชย์อยู่ใน สาคลนครราชธานี พระองค์ทรงอนุเคราะห์มหาชนด้วยสังคหวัตถุ ๔ สร้างมหาวิหารลงไว้ที่ริมแม่น้ำคงคา ถวายพระเถระทั้งหลายที่ทรงคุณธรรมต่าง ๆ กัน มีทรงพระไตรปิฎก เป็นต้น ทั้งทรงบำรุงด้วยปัจจัย ๔ เมื่อพระองค์ทรงสิ้นพระชนม์แล้ว ก็ได้ขึ้นไปบังเกิดเป็น พระอินทร์ ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ด้วยอานิสงส์นั้น และมหาวิหารที่ทำวเธอทรงสร้างไว้ ถึงพระองค์สิ้นพระชนม์ไปแล้วก็ดี ก็มีพระภิกษุอาศัยอยู่เป็นอันมาก ในพระภิกษุสงฆ์เหล่านั้น พระภิกษุทั้งหลายผู้สมบุรณ์ด้วยข้อวัตรเป็นอันดี เข้าขึ้นก็ได้ถือเอาไม้กวาดด้ามยาว แล้วนี้ถึงพระพุทฺธคุณ แล้วจึงพากันกวาดบริเวณพระเจดีย์ กวาดเอาหยากเยื่อไปรวมเป็นกองไว้ มีพระภิกษุผู้สมบุรณ์ด้วยศีลองค์หนึ่งเรียกสามเณรองค์หนึ่งว่า

" จงมานี้...สามเณร! จงหอบเอาหยากเยื่อไปเททิ้งเสีย "

สามเณรนั้นก็เฉยอยู่ เหมือนไม่ได้ยิน พระภิกษุองค์นั้นเรียกสามเณรองค์นั้น ๓ ครั้ง เห็นสามเณรนั่งนิ่งเฉยเหมือนไม่ได้ยินก็คิดว่า สามเณร

องค์นี้หัวดีอ จึ่งไปตีด้วยด้ามไม้กวาด สามเณรก็ร้องให้ด้วยความเจ็บปวด แล้วหอบเอาหยากเยื่อไปทิ้งด้วยความกลัว เมื่อหอบเอาหยากเยื่อไปทิ้งนั้น ได้ปรารภกันว่า

" ด้วยผลบุญที่เราหอบหยากเยื่อมาทิ้งนี้ หากเรายังไม่ถึงนิพพานเพียงใด เราจะเกิดในภพใดๆ ก็ตาม ขอให้เรามีเดชเหมือนกับดวงอาทิตย์เวลาเที่ยงวันจะนั่นเกิด "

สามเณรตั้งความปรารถนาดังนี้แล้ว ก็เดินไปอาบน้ำที่แม่น้ำคงคา ดำผุดดำว่ายเล่นตามสบายใจ เมื่อสบายใจแล้วก็ได้เห็นละลอกคลื่นในแม่น้ำนี้มากมายนักหนา ยินดีปรีดาจะใคร่มีปัญญาเฉลียวฉลาดไม่รู้สู้ใคร่สู้สิ้นสุดลูกคลื่นในแม่น้ำนั้น และได้คิดว่าอาจารย์ได้ใช้ให้เราหอบเอาหยากเยื่อมาทิ้งนี้ ไม่ใช่เป็นกรรมของเรา ทั้งไม่ใช่เป็นกรรมของอาจารย์แต่เป็นการอนุเคราะห์เราให้ได้บุญเท่านั้น ครั้นคิดดังนี้แล้ว จึงปรารภขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๒ ว่า

" ข้าพเจ้ายังไม่ถึงนิพพานตราบใด ไม่ว่าจะข้าพเจ้าจะไปเกิดในชาติใด ๆ ขอให้ข้าพเจ้ามีปัญญาไม่รู้จักสิ้นสุด เหมือนกับลูกคลื่นในแม่น้ำคงคานี้เกิด "

ส่วนพระภิกษุผู้เป็นอาจารย์นั้น เมื่อเอาไม้กวาดไปเก็บไว้ที่โรงเก็บไม้กวาดแล้ว ก็ลงไปทำน้ำคงคาเพื่อจะอาบน้ำ ก็ได้ยินเสียงสามเณรตั้งความปรารถนา จึงคิดว่าความปรารถนาของสามเณรนี้ เป็นความ

ปรารถนาใหญ่จะสำเร็จได้เพราะอาศัยพระพุทธรูป คิดดังนี้แล้วจึงหัวเราะขึ้นด้วยความดีใจว่า สามเณรนี้ถึงเป็นผู้ที่เราใช้ก็ยังไม่ปรารถนาอย่างนี้ ความปรารถนาของสามเณรนี้จักสำเร็จแน่แท้ คิดดังนี้แล้วจึงตั้งความปรารถนาว่า " ข้าพเจ้ายังไม่สำเร็จนิพพานตราบดี ขอให้ข้าพเจ้ามีปัญญาหาที่สุดมิได้ เหมือนกับฝั่งแม่น้ำคงคานี้ ให้เป็นผู้สามารถแก้ไขปัญหาปฏิกิริยาทั้งปวงที่สามเณรนี้ไต่ถามได้สิ้น ให้สามารถชี้แจงเหตุผลต้นปลายได้ เหมือนกับบุรุษที่ม้วนกลุ่มด้ายสายด้วยอันยุงให้รู้ได้ว่าข้างต้นข้างปลายฉะนั้น ด้วยอำนาจบุญที่ข้าพเจ้าได้กวาดวัด และใช้สามเณรให้นำหยากเยื่อมาเททิ้งนี้เถิด "

ต่อมาสามเณรนั้น ก็ได้มาเกิดเป็นพระเจ้ามิลินท์ ในสาครนครอันมีในชมพูทวีป พระเจ้ามิลินท์นั้นเป็นบัณฑิต เป็นผู้ฉลาดมีความคิดดี สามารถรู้เหตุการณ์อันเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันได้ เป็นผู้ใคร่ครวญในเหตุการณ์ถี่ถ้วนทุกประการ เป็นผู้ได้ศึกษาศาสตร์ต่าง ๆ ไว้เป็นอันมาก ถึง ๑๘ ศาสตร์ด้วยกัน รวมเป็น ๑๙ กับทั้งพุทธศาสตร์ ศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการคือ

๑. รู้จักภาษาสัตว์มีเสียงนกร้อง เป็นต้นว่าร้ายดีประการใดได้สิ้น
๒. รู้จักกำเนิดเขาและไม้ เป็นต้นว่าชื่อมันๆ
๓. คัมภีร์เลข
๔. คัมภีร์ช่าง

๕. คัมภีร์นิติศาสตร์ รู้ที่จะเป็นครูสั่งสอนทำวพระยาทั้งปวง
 ๖. คัมภีร์พาณิชยศาสตร์ รู้ที่จะเลี้ยงฝูงชนให้เป็นสิริมงคล
 ๗. พลศาสตร์ รู้บันนักชัตฤกษ์ รู้ตำราดวงดาว
 ๘. คัมภีร์พพิศาสตร์ รู้เพลงขับร้องและดนตรี
 ๙. เวชศาสตร์ รู้คัมภีร์แพทย์
 ๑๐. ฌณศาสตร์ รู้ศิลปปะการยงินฐุ
 ๑๑. ประวัติศาสตร์
 ๑๒. ดาราศาสตร์ รู้วิธีทำนายดวงชะตาของคน
 ๑๓. มายาศาสตร์ รู้ว่านี่เป็นแก้ว นี่มิใช่แก้ว เป็นต้น
 ๑๔. เหตุศาสตร์ ผลศาสตร์ รู้จักเหตุ รู้จักผลจะบังเกิด
 ๑๕. ภูมิศาสตร์ รู้จักที่จะเลี้ยงโคกระบือ รู้การที่จะหว่านพืชลงในนาไว้ให้เกิดผล
 ๑๖. ยุทธศาสตร์ รู้คัมภีร์พิชัยสงคราม
 ๑๗. ลัทธิศาสตร์ รู้คัมภีร์โลกโหวหาร
 ๑๘. ฉันทศาสตร์ รู้จักคัมภีร์ผูกบทกลอนกาพย์โคลง
- พระเจ้ามิลินท์นั้น มีถ้อยคำหาผู้ต่อสู้อย่างยาก ปราบกฏยิ่งกว่าพวกเดียรถีย์ทั้งปวงไม่มีใครเสมอเหมือนในทางสติปัญญาทั้งประกอบด้วยองค์ ๓ ประการ คือ ๑. มีเรี่ยวแรงมาก ๒. มีปัญญามาก ๓. มีพระราชทรัพย์มาก อยู่มาคราวหนึ่งพระเจ้ามิลินท์ได้เสด็จออกจากพระนคร

ด้วยพลนิกรเป็นอันมากหยุดพักนอกพระนครแล้วตรัสแก่พวกอำมาตย์
ว่า

" เวยายังเหลืออยู่มาก เราจะทำอะไรดี เราจะกลับเข้าเมืองก็ยังไม่
อยู่ สมณพราหมณ์เจ้าหมู่เจ้าคณะคณาจารย์ที่ยืนยันว่าเป็นพระ
อรหันต สัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ใดหนออาจสนทนากับเราได้ อาจตัดความ
สงสัยของเราได้ "

เมื่อตรัสอย่างนี้ พวกโยนกข้าหลวงทั้ง ๕๐๐ ก็กราบทูลขึ้นว่า " ข้า
แต่มหाराชเจ้า บัณฑิตที่จะพอสทนากับพระองค์ได้นั้นมีอยู่ คือครู
ทั้ง ๖ อันได้แก่ ปุรณกัสสปะ มักขลิโคศล นิคัณฐนาฏบุตร สญ
ชัยเวฬุรูปบุตร อชิตเกสกัมพล ปกุกทกัจจายนะ พระเจ้าข้า ครูทั้ง ๖
นั้น เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียงปรากฏ มียศบริวาร
มีผู้คนนับถือมาก ขอมหาราชเจ้าจงเสด็จไปได้ตามปัญหาต่อ
คณาจารย์เหล่านั้นเกิดคณาจารย์เหล่านั้นจะตัดความสงสัยของ
พระองค์ได้ พระเจ้าข้า "

พระเจ้ามิลินท์เสด็จไปหาครูทั้ง ๖ ลำดับนั้นพระเจ้ามิลินท์ก็ห้อม
ล้อมด้วยข้าหลวงโยนกทั้ง ๕๐๐ ขึ้นทรงราชรถเสด็จไปหา ปุรณกัสสปะ
ทรงปราศรัยแล้วประทับนั่งลงตรัสถามว่า

" ท่านกัสสปะ อะไรรักษาโลกไว้ ? " ปุรณกัสสปะตอบว่า

" ขอถวายพระพร แผ่นดินรักษาโลกไว้ " พระเจ้ามิลินท์จึงตรัสว่า

" ถ้าแผ่นดินรักษาโลกไว้ เหตุไรผู้ทำบาปจึงล่วงเลยแผ่นดินลงไปถึงอเวจีนรกละ ? "

เมื่อตรัสอย่างนี้ ปุรณกัสสปะก็ไม่อาจโต้ตอบได้ ได้แต่นั่งนิ่งกลืนน้ำลายอยู่เท่านั้น ลำดับนั้น พระเจ้ามิลินท์จึงทรงดำริว่าชมพูทวีปว่างเปล่าเสียแล้ว เพราะไม่มีสมณพราหมณ์ เจ้าหมู่เจ้าคณะ คณาจารย์ ผู้อวดอ้างตนว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จะสามารถตัดความสงสัยของเราได้ ทรงดำริอย่างนี้แล้วจึงเสด็จไปหา มักขลิโคศล ตรัสถามว่า

" ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วมีอยู่หรือเปล่า ? " มักขลิโคศลตอบว่า

" ขอลวายพระพร ไม่มี คือพวกใดเคยเป็นกษัตริย์หรือพราหมณ์ เวศย์ ศูทร จัณฑาล คนเทหยากเหืออยู่ในโลกนี้ เวลาไปถึงโลกหน้าก็จะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ เวศย์ ศูทร จัณฑาล คนเทหยากเหืออีก การทำบุญไม่มีประโยชน์อะไร "

พระเจ้ามิลินท์จึงตรัสอีกว่า " ถ้าอย่างนี้ พวกใดที่มีมือด้วนทำด้วนในโลกนี้ พวกนั้นไปเกิดในโลกหน้าก็จะต้องมีมือเท้าด้วนอีกนะซี "

มักขลิโคศลตอบว่า " อย่างนั้น มหาบพิตร คือผู้ใดได้รับโทษ ถูกตัดมือเท้าในโลกนี้ เวลาผู้นั้นไปเกิดในโลกหน้าก็จะต้องตัดมือตัดเท้าอีก "

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า " โยมไม่เชื่อ " มักขลิโคศลก็นิ่ง

พระเจ้ามิลินท์จึงตรัสต่อไปว่า " นี่แน่ะ มักขลิโคศล ข้าพเจ้า

ถามท่านว่า ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วมีอยู่หรือ ท่านก็แก้เสียอย่างนี้ ท่านเป็นคนโง่เขลา พวกใดทำกรรมที่จะให้เกิดไว้อย่างใด ๆ พวกนั้นก็ต้องไปเกิดด้วยกรรมอย่างนั้น ๆ "

ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว จึงตรัสแก่พวกอำมาตย์ขึ้นว่า " นี่แน่ะ ท่านทั้งหลาย เวลานี้ก็ค่ำแล้วเราจะไปหาสมณพราหมณ์ เจ้าหมู่เจ้าคณะคณาจารย์ใด ๆ อีก ผู้ใดจะอาจสนทนากับเราได้ อาจตัดความสงสัยของเราได้ " ตรัสอย่างนี้หลายหน แต่พวกอำมาตย์ก็พากันนิ่งอยู่ ไม่รู้ว่า จะกราบทูลอย่างไรทำวเธอก็เสด็จกลับเข้าสู่พระนคร

ต่อจากนั้นไป พระองค์ก็ได้ไปเที่ยวใต้ถามสมณพราหมณ์ เจ้าหมู่เจ้าคณะคณาจารย์ ในที่นั้น ๆ ไม่เลือกหน้า พวกใดแก้ปัญหาของทำวเธอไม่ได้ พวกนั้นก็หนีไป พวกที่ไม่หนีก็สู้ทนนิ่งอยู่ แต่โดยมากได้พากันหนีไปสู่ป่าหิมพานต์เมืองสาครนครจึงเป็นเหมือนกับว่างจากสมณพราหมณ์อยู่ถึง ๑๒ ปี

❖ พระอรหันต์ขึ้นไปเชิญ มหาเสนาเทพบุตร

ในคราวนั้น มีพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฎิ อาศัยอยู่ที่ ถ้ำรักขิตเลณะ ในภูเขาหิมพานต์ ได้ทราบประวัติการณ์ของพระเจ้ามิลินท์แล้วจึงได้ขึ้นไปประชุมกันที่ยอดภูเขายุคนัทรธามกันขึ้นว่า

" มีพระภิกษุองค์ใด สามารถได้ตอบกับพระเจ้ามิลินท์ ตัดความ

สงสัยของพระองค์ได้ ? " ถามกันอย่างนี้ถึง ๓ ครั้ง พระอรหันต์ทั้ง ๑๐๐ โกฎิก็นิ่งอยู่

ลำดับนั้น พระอัสสกุตตะ ผู้เป็นหัวหน้า จึงกล่าวขึ้นว่า " คุณอนท่านทั้งหลาย มหาเสนาะเทพบุตรที่อยู่ในเขตมดีวิมาน ทางด้านตะวันออก แห่งเวชยันตวิมานของพระอินทร์มีอยู่ มหาเสนาะเทพบุตรนั้นแหละ อาจได้ตอบกับพระเจ้ามิลินท์ได้ อาจตัดความสงสัยของพระองค์ได้ "

พระอรหันต์ทั้ง ๑๐๐ โกฎิ จึงได้พร้อมกันขึ้นไปหาพระอินทร์ที่ดาวดึงส์เทวโลกพระอินทร์จึงเสด็จออกมาต้อนรับกราบไหว้แล้วถามว่า

" ข้าแต่ท่านทั้งหลาย มีพระภิกษุสงฆ์มาเป็นอันมาก โยมนี้เป็นเหมือนกับคนวัดสำหรับรับใช้ พระภิกษุสงฆ์จะให้โยมทำอะไร ขอได้โปรดบอกเถิด "

พระอัสสกุตตะจึงถวายพระพรว่า " เวลานี้มีพระราชอาของค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า " มิลินท์ " อยู่ในชมพูทวีป เป็นผู้ได้เรียนศาสตร์ต่าง ๆ ไว้เป็นอันมาก ฉลาดเจรจา ไม่มีใครสู้ได้ ได้เที่ยวเบียดเบียนพระภิกษุสงฆ์ ด้วยการถามปัญหาตามลัทธิเดียรถีย์ ขอถวายพระพร "

พระอินทร์จึงตรัสว่า " อ้อ...พระราชาของค์นั้น ได้จุติไปจากดาวดึงส์นี่เอง "

" อย่างนั้นหรือ...มหาบพิตร "

" อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ผู้ที่จะได้ตอบกับพระเจ้ามิลินท์ได้นั้น มี

แต่มหาเสนาะเทพบุตรเท่านั้น โยมจะไปอ้อนวอนเขาให้ลงไปเกิดใน
มนุษยโลก "

ตรัสดังนี้แล้ว พระองค์ก็พาพระภิกษุสงฆ์เสด็จไปที่เกตุมาตีวิมาน
ทรงเข้าไปสวมกอดมหาเสนาะเทพบุตรแล้ว จึงตรัสขึ้นว่า

" นี่แน่ะ มหาเสนาะผู้หาทุกข์มิได้ บัดนี้พระภิกษุสงฆ์ขอให้เจ้าลงไป
เกิดในมนุษยโลก "

มหาเสนาะเทพบุตรจึงกราบทูลว่า " ข้าแต่มหाराชาเจ้า ข้าพระองค์
ไม่ต้องการลงไปเกิดในมนุษยโลก เพราะมนุษยโลกเดือดร้อนด้วยการ
งานมาก ข้าพระองค์จะไปเกิดในเทวโลกชั้นสูง ๆ ต่อดีขึ้นไป แล้วจะเข้า
นิพพานจากเทวโลกชั้นสูงนั้น พระเจ้าข้า "

พระอัสสกุตตะเถระจึงกล่าวขึ้นว่า " นี่แน่ะ ท่านผู้หาทุกข์มิได้ พวก
เราได้พิจารณาตลอดมนุษยโลก เทวโลกแล้ว ไม่เห็นมีผู้อื่นนอกจาก
ท่าน ที่จะสามารถทำลายถ้อยคำของพระเจ้ามิลินท์ได้ สามารถเชิดชู
พุทธศาสนาไว้ได้ พระภิกษุสงฆ์จึงได้ขึ้นมาอ้อนวอนท่าน ขอท่านจงลง
ไปเกิดในมนุษยโลก ยกย่องพระพุทธานุภาพไว้เถิด "

เมื่อพระภิกษุสงฆ์อ้อนวอนอย่างนี้แล้วมหาเสนาะเทพบุตรจึงกราบ
ทูลพระอินทร์ว่า " ถ้าอย่างนั้นขอพระองค์จงประทานพรแก่ข้าพระองค์
ให้ข้าพระองค์ทำลายล้างถ้อยคำของพระเจ้ามิลินท์ได้ สามารถเชิดชู
พระพุทธานุภาพไว้ได้เถิด พระเจ้าข้า "

ครั้นกราบทูลดังนี้แล้ว ก็ว่าเริงดีใจ มีใจฟูขึ้น ถวายปฏิญญาแก่พระ
ภิกษุสงฆ์ว่าข้าพเจ้าจะลงไปเกิดในมนุษย์โลกแล้วก็รับพรจากพระ
อินทร์ ลำดับนั้น พระภิกษุสงฆ์ก็ถวายพระพรลา กลับลงมาสู่ถ้ำรักขิต
เลณะในภูเขามิพพานต์อีก

❖ พระโรหนเถระได้รับมอบธูระ เพื่อให้นาคเสนกุมารได้ บรรพชา

เมื่อมาถึงแล้วพระอัสสกุตตเถระจึงถามพระภิกษุสงฆ์เหล่านั้นว่า

" ดูก่อนท่านทั้งหลาย ภิกษุที่ไม่ได้มาในที่ประชุมสงฆ์นี้มีอยู่
หรือ? "

มีพระภิกษุองค์หนึ่งตอบว่า " มีอยู่ขอรับ คือพระโรหนเถระท่าน
ไปเข้านิโรธสมาบัติ อยู่ที่ภูเขามิพพานต์ได้ ๗ วันแล้ว พวกเราควรจะใช้
ทูตไปหา "

พอดีในขณะนั้นพระโรหนเถระก็ออกจากนิโรธสมาบัตินี้ด้วยความ
ประสงค์พระอรหันต์ทั้งหลายว่าต้องการพบเรา จึงได้หายวับจากภูเข
มิพพานต์ มาปรากฏที่ถ้ำรักขิตเลณะ ต่อหน้าพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฎิ
จึงกล่าวขึ้นว่า

" นี่แน่ะ ท่านโรหนะ เมื่อพระศาสดากำลังถูกกระทบกระเทือน
เหตุไรท่านจึงไม่รู้จักช่วยเหลือไม่เหลียวแลกิจเหมือนสงฆ์? "

พระโรหณะจึงตอบว่า " เป็นเพราะข้าพเจ้ามิได้กำหนดจิตไว้ "

พระสงฆ์จึงบอกว่า " ถ้าอย่างนั้น พวกเราจะลงทัณฑ์กรรมท่าน เพราะเหตุที่ท่านไม่ได้ใส่ใจในกิจของพระศาสนา "

พระโรหณะจึงถามอีกว่า " จะลงทัณฑ์กรรมข้าพเจ้าอย่างไร ? "

พระสงฆ์ตอบว่า " นี่แน่ะ ท่านโรหณะ มีบ้านพรหมณ์ตำบลหนึ่งชื่อว่า ชังคละ ช้างป่าหิมพานต์ มีพรหมณ์ผู้หนึ่งชื่อว่า โสณุตระ อยู่ในบ้านนั้น เขาจะมีบุตรชื่อว่า นาคเสนกุมาร ท่านจงพยายามไปบิณฑบาตที่ตระกูลนั้น ให้ตลอด ๗ ปีกับ ๑๐ เดือน นำเอานาคเสนกุมารออกบวชให้ได้ เมื่อนาคเสนกุมารได้บวชแล้วท่านจึงจะพ้นจากทัณฑ์กรรมนั้น "

❖ มหาเสนะเทพบุตรจตุจากเทวโลก

ฝ่ายมหาเสนะเทพบุตร ก็ได้จตุจากเทวโลกลงมาถือกำเนิดในครรภ์ของนางพรหมณี ในขณะที่นั้นมีอัศจรรย์ ๓ ประการปรากฏขึ้น คือ

๑. บรรดาอาวุธทั้งหลาย ได้รุ่งเรืองเป็นแสงสว่าง
๒. ฝนตกใหญ่่นอกฤดูกาล
๓. เมฆใหญ่ตั้งขึ้น

ลำดับนั้น พระโรหณะก็ไปเที่ยวบิณฑบาตที่ตระกูลนั้น เริ่มแต่วันนั้นไปตลอด ๗ ปีกับ ๑๐ เดือน แต่ไม่ได้อะไรเลย เพียงแต่การยกมือ

ไหว้หรือการแสดงความเคารพก็ได้ แต่การด่าว่าเท่านั้น เมื่อล่วง
มาจาก ๗ ปีนั้น จึงได้เพียงคำไต่ถามเท่านั้นคืออยู่มาวันหนึ่ง เมื่อ
พราหมณ์นั้นกลับมาจากดูการงานนอกบ้าน ก็ได้พบพระเถระเดินสวน
มา จึงถามว่า

“นี่แน่ะ บรรพชิต ท่านได้ไปที่บ้านเรือนของเราหรือ?”

พระเถระตอบว่า “ได้ไป”

พราหมณ์จึงถามต่อไปว่า

“ท่านได้ทำอะไรบ้างหรือ?”

ตอบว่า “ได้”

พราหมณ์นั้นนึกโกรธ จึงรีบไปถามพวกบ้านว่า

“พวกท่านได้ให้อะไรแก่บรรพชิตนั้นหรือ?”

เมื่อพวกบ้านตอบว่า ไม่ได้ให้อะไรเลย พราหมณ์ก็นิ่งอยู่ เวลารุ่ง
ขึ้น วันที่สองพราหมณ์นั้นจึงไปยืนอยู่ที่ประตูบ้านด้วยคิดว่าวันนี้แหละ
บรรพชิตนั้นมาเราจักปรับโทษมุสาวาทให้ได้ พอพระเถระไปถึง
พราหมณ์นั้นก็กล่าวขึ้นว่า

“นี่แน่ะ บรรพชิต เมื่อวานนี้ท่านไม่ได้วัตถุสิ่งใดไปจากบ้านเรือน
ของเราเลยทำไมจึงบอกว่าได้ การกล่าวมุสาวาทเช่นนี้ สมควรแก่ท่าน
แล้วหรือ?”

พระโรหณะจึงตอบว่า

“ นี่แน่ะ พราหมณ์ เราเข้าสู่บ้านเรือนของท่านตลอด ๗ ปีกับ ๑๐ เดือนแล้วยังไม่เคยได้อะไรเลย ฟังได้คำถามของท่านเมื่อวานนี้เพียงคำเดียวเท่านั้น เราจึงตอบว่าได้ ”

เมื่อพราหมณ์ได้ฟังดังนี้ก็ดีใจ จึงคิดว่า พระองค์นี้เพียงแต่ได้คำปราศรัยคำเดียวเท่านั้น ก็ยังบอกในที่ประชุมชนว่าได้ ถ้าได้ลาภอย่างใดอย่างหนึ่งไปจะไม่สรรเสริญหรือ นี่เพียงแต่ได้คำถามคำเดียวเท่านั้นก็ยังสรรเสริญ

เมื่อคิดอย่างนี้แล้ว จึงสั่งพวกบ้านว่าพวกท่านจงเอาข้าวของเราถวายบรรพชิตนี้วันละ ๑ ทังพีทุกวันไป ต่อนั้นพราหมณ์ก็เลื่อมใสต่ออิริยาบถ และความสงบเสงี่ยมของพระเถระยิ่งขึ้นเป็นลำดับไป จึงขอนิมนต์ว่า

“ ขอท่านจงมาฉันอาหารประจำ ที่บ้านเรือนของข้าพเจ้าทุกเช้าไป ”

พระเถระก็รับด้วยอาการนิ่งอยู่พราหมณ์ก็ได้ถวายอาหารคาวหวาน อันเป็นส่วนของตนแก่พระเถระทุกเช้าไป พระเถระฉันแล้วเวลาจะกลับ ก็กล่าวพระพุทธรูปวันละเล็กน้อยทุกวันไป

คราวนี้จะย้อนกล่าวถึงนางพราหมณีนั่นอีก กล่าวคือนางพราหมณีนี้นั่งลงมา ๑๐ เดือน ก็คลอดบุตรให้ชื่อว่า “ นาคเสน ”

❖ นาคเสนกุมารศึกษาไตรเพท

เมื่อนาคเสนกุมารเติบโตขึ้นอายุได้ ๗ ขวบ มารดาบิดาก็ให้ศึกษาไตรเพททั้ง ๓ กับศิลปศาสตรอื่น ๆ สำหรับตระกูลพราหมณ์รำเรียนสืบ ๆ กันมา นาคเสนกุมารรับว่าจะเรียนเอาให้ได้ ส่วนว่าโสณุตตรพราหมณ์ผู้เป็นบิดา จึงให้เชิญพราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์มาที่เรือนแล้วก็ให้ทรัพย์ประมาณ ๑ พันกหาปณะเป็นค่าจ้าง ฝ่ายนาคเสนกุมารฟังพราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์บอกวิชาเพียงครั้งเดียว ก็สามารถจำได้จบครบทุกประการ จึงได้มีวาจาถามว่า

“ ข้าแต่บิดา คำสอนสำหรับสกุลพราหมณ์สิ้นสุดเท่านั้นหรือ..หรือว่ายังมีอีกประการใดเล่า? ”

พราหมณ์ผู้เป็นบิดาจึงตอบว่า

“ นี่แน่ะนาคเสน คำสอนสำหรับพราหมณ์มาแต่ก่อนเท่านั้น ก็จบเพียงแค่นี้ ”

เมื่อนาคเสนรำเรียนศึกษาจากสำนักพราหมณ์อาจารย์แล้ว ก็ให้ทรัพย์ค่าจ้างบอกวิชาแล้ว ได้รับเอาซึ่งกำไบลานที่อาจารย์ให้เป็นกำไบลานหนังสือพราหมณ์สำหรับที่จะได้ดูและอ่านการไตรเพท และศิลปศาสตร์ทุกสิ่งอัน

อยู่มาวันหนึ่ง นาคเสนกุมารจึงลงจากปราสาทไปยืนพิจารณาเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด แห่งไตรเพททั้ง ๓ กับศิลปศาสตร์ทั้งปวง อยู่

ที่ศาลาทำประตูทุกวันไปจนตลอดถึง ๓ วัน เมื่อไม่เห็นมีแก่นสารอันใด จึงเกิดความไม่สบายใจว่า สิ่งเหล่านี้เปล่าทั้งนั้นไม่มีสารประโยชน์อันใดเลย

❖ พระโรหณะไปนาคเสนกุมารเพื่อจะให้บรรพชา

ในคราวนั้น พระโรหณะระนั่งอยู่ที่วัดตนิยเสนาสนะวิหาร ได้ทราบความคิดของนาคเสนกุมาร จึงหายวับไปปรากฏขึ้นข้างหน้านาคเสนกุมารทันที พอ นาคเสนกุมารได้แลเห็น ก็เกิดความรำเริงดีใจว่า บรรพชิตองค์นี้คงรู้จักสิ่งที่เป็นสาระเป็นแน่จึงถามขึ้นว่า

“ ผู้มีศรัทธาไลน์มุ่งเหลืองเช่นนี้เป็นอะไร ? ”

พระเถระตอบว่า “ เป็นบรรพชิต ”

“ เหตุไรจึงได้ชื่อว่าบรรพชิต ”

“ เหตุว่าเว้นเสียซึ่งบาป เว้นเสียซึ่งโทษจึงได้ชื่อว่าบรรพชิต ”

“ ท่านรู้จักศิลปศาสตร์บ้างหรือ ? ”

“ รู้จัก ”

“ ศิลปศาสตร์อันใดที่สูงสุดในโลกมีอยู่ ท่านจะบอกศิลปะศาสตร์อันนั้นให้แก่กระผมได้หรือ ? ”

“ นี่แน่ะ พ่อหนู บรรพชิตทั้งหลายเห็นความกังวล ๑๖ ประการ จึงได้โกนผมโกนหนวดเสีย ความกังวล ๑๖ ประการนั้นคือ

๑. กังวลด้วยอารมณ์ คือเครื่องประดับ
๒. กังวลด้วยช่างทอง
๓. กังวลด้วยการขัดสี
๔. กังวลด้วยการเก็บเครื่องประดับ
๕. กังวลด้วยการฟอกผมสระผม
๖. กังวลด้วยดอกไม้
๗. กังวลด้วยของหอม
๘. กังวลด้วยเครื่องอบ
๙. กังวลด้วยสมอ
๑๐. กังวลด้วยมะขามป้อม
๑๑. กังวลด้วยดินเหนียว (สมอ มะขามป้อม ดิน ทั้ง ๓ ประการ
นี้ ทำเป็นยาสระผม)
๑๒. กังวลด้วยเข็มนปักผม
๑๓. กังวลด้วยผ้าผูกผม
๑๔. กังวลด้วยหวี
๑๕. กังวลด้วยช่างตัดผม
๑๖. กังวลด้วยการอาบน้ำชำระผม รวมเป็น ๑๖ ประการ

ด้วยกัน

ในเส้นผมแต่ละเส้นย่อมมีหมूंหนอนอาศัยอยู่ที่รากผม ทำให้ราก

ผมเศร้าหมองคนทั้งหลายได้เห็นผมเศร้าหมองก็เศร้าใจ เสียใจ ไม่สบายใจ เมื่อมัวแต่อยู่กับผมด้วยเครื่องกังวล ๑๖ อย่างนี้ ศิลปศาสตร์ที่สุขุมยิ่งก็เสียไป เพราะฉะนั้นแหละ บรรพชิตทั้งหลายจึงต้อง โทรมผมโทรมหนวดทิ้งเสีย ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ข้อนี้น่าอัศจรรย์เพราะเมื่อคนทั้งหลายกังวลอยู่กับเครื่องกังวล ๑๖ ประการอย่างนี้ ศิลปศาสตร์ที่สุขุมยิ่ง ต้องไม่ปรากฏเป็นแน่ ข้อนี้กระผมเชื่อ แต่ขอถามอีกทีว่า เหตุไรผ้านุ่มผ้าห่มของท่านจึงไม่เหมือนกับคนอื่น ๆ ? ”

“ อ้อ..การที่ผ้านุ่มผ้าห่มของเราไม่เหมือนคนอื่น ๆ นั้น เพราะว่าผ้านุ่มผ้าห่มอย่างพวกคุณหัตถ์ทำให้เกิดความกำหนัด ยินดีในสังขาร ร่างกายได้ง่าย ทำให้มีภัยอันตรายบังเกิดขึ้น เครื่องนุ่มห่มของเราจึงไม่เหมือนของคนอื่น ๆ ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ท่านอาจสอนศิลปศาสตร์ที่ละเอียดยิ่ง ให้แก่กระผมได้หรือ ? ”

“ ได้...พ่อหนู ! ”

“ ถ้าได้ขอได้โปรดสอนให้เดี๋ยวนี้เถิด ”

“ เออ..พ่อหนู เวลานี้เรายังเที่ยววิณฑบาตอยู่ในละแวกบ้าน ยังสอนให้ไม่ได้หรอก ”

ลำดับนั้น นาคเสนกุมารจึงรับเอาบาตรของพระโรหนเถระ แล้ว

นิมนต์ให้ขึ้นไปฉันที่เรือน เมื่อฉันแล้วจึงกล่าวว่า

“ ขอท่านจงบอกศิลปศาสตร์ที่ละเอียดให้แก่กระผมเดี๋ยวนี้เถิด ”

“ โอ..พ่อหนู ! ตราบใดที่พ่อหนูยังมีกังวลอยู่ ตราบนั้นเรายังสอนให้ไม่ได้ ต่อเมื่อพ่อหนูขออนุญาตมารดาบิดาแล้ว ถือเพศอย่างเรา คือ โคนผมนุ่งเหลืองห่มเหลืองเหมือนเรา เราจึงจะสอนให้ได้ ”

นาคเสนกุมารจึงไปขออนุญาตต่อมารดาบิดา เมื่อมารดาบิดาไม่อนุญาต จึงนอนอดอาหาร ต่อเมื่อมารดาบิดาอนุญาต จึงบอกพระเถระว่า

“ กระผมจักถือนีเพศอย่างท่าน ขอท่านจงสอนศิลปศาสตร์ที่ละเอียดให้แก่กระผม ”

พระโรหณะจึงพานาคเสนกุมารกลับไปวัดตตนิยเสนาสนะวิหาร ค้างอยู่คืนหนึ่ง รุ่งเช้าจึงพาไปหาพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฎิ ที่อยู่ที่ถ้ำรักขิตเลณะ

❖ นาคเสนกุมารบรรพชา

ในคราวนั้น พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฎิก็ได้ให้นาคเสนกุมารบรรพชา อยู่ที่ถ้ำรักขิตเลณะ นาคเสนกุมารบรรพชาแล้ว จึงกล่าวต่อพระโรหณะเถระว่า

“ กระผมได้ถือนีเพศเหมือนท่านแล้ว ขอท่านจงสอนศิลปศาสตร์ที่

ละเอียดยิ่งให้กระผมเถิด ”

พระโรหนเถระจึงคิดว่า เราจะสอนอะไรก่อนดีหนอ นาคเสนนี้มีปัญญาดี เราควรจะสอนอภิธรรมปิฎกก่อน ครั้นคิดแล้วจึงบอกว่า

“ นาคเสน เธอจงตั้งใจเรียนศิลปศาสตร์ที่ละเอียดยิ่งของเรา ”

กล่าวอย่างนี้แล้ว ก็เริ่มแสดงอภิธรรมทั้ง ๗ พระคัมภีร์คือคัมภีร์อภิธรรมสังคณี ว่า “ กุสลา ธัมมา อกุสลา ธัมมา อัพยากตา ธัมมา ” เป็นต้น และ คัมภีร์วิภังค์ ธาตุกถาปุคคัลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมกะ ปฏฐาน เป็นลำดับไป

นาคเสนสามเณรก็สามารถจำได้สิ้นเชิงในขณะที่ฟังเพียงครั้งเดียว จึงได้กล่าวว่า

“ ขอได้โปรดบอกเพียงเท่านี้ก่อนเถิด เมื่อกระผมท่องจำได้แม่นยำแล้ว จึงค่อยบอกให้มากกว่านี้อีก ”

ต่อมานาคเสนสามเณรก็ได้นำความรู้ที่เรียนมาพิจารณา เช่นในบทว่า กุสลา ธัมมา ได้แก่อะไร อกุสลา ธัมมา ได้แก่อะไร อัพยากตา ธัมมา ได้แก่อะไร ดังนี้ เป็นต้น

ท่านได้พิจารณาเพียงครั้งเดียวก็คิดเห็นเป็นกรรณฐานว่ามีความหมายอย่างนั้น ๆ ด้วยปัญญาบารมีที่ได้บำเพ็ญไว้มาแต่ชาติก่อนโน้น

เมื่อคิดพิจารณาธรรมะอย่างถ้วนถี่แล้ว นาคเสนสามเณรจึงได้เข้าไปกราบนมัสการพระอรหันต์ทั้งหลาย พร้อมกับกล่าวว่า

“ กระผมจะขอแสดงพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ตามที่ได้เรียนมาจากพระอุปัชฌาย์โดยขออธิบายความหมายให้ขยายออกไปขอรับ ”

พระอรหันต์ทั้งหลายได้ฟังดังนั้นก็ดีใจจึงอนุญาตให้สามเณรแสดงได้ตามความประสงค์ สามเณรได้วิสันหาอยู่ประมาณ ๗ เดือนจึงจบในขณะนั้น เหตุอัศจรรย์ต่าง ๆ ก็เกิดขึ้นคือ แผ่นดินใหญ่ก็เกิดไหว่นไหวเทวดานางฟ้าทั้งหลายก็แสดงความชื่นชมยินดี พรหมทั้งหลายก็ตบมือสาธุการ

ทุกท่านต่างก็ร้องซึ้งสาธุการ สรรเสริญปัญญาบารมีของสามเณร ได้โปรยปรายผงจันทน์ทิพย์และดอกไม้ทิพย์ บ้างก็เลื่อนลอย บ้างก็ปรอย ๆ เป็นฝอยฝนตกลงมา หอมฟุ้งจรจายไปทั่วบริเวณนั้น

พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิก็ให้สาธุการแสดงความชื่นชมยินดีว่า แต่นี้ไปศาสนาขององค์สมเด็จพระจอมไตร จะรุ่งเรืองวัฒนาถาวรตลอดไป

❖ นาคเสนอุปสมบท

เมื่ออยู่นานมาจนกระทั่งนาคเสนสามเณรมีอายุครบอุปสมบทแล้ว พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ ก็ให้อุปสมบทเป็น พระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา

ในเวลาเช้า พระนาคเสนครองบาตรจีวร จะเข้าไปบิณฑบาตก็นึก
ขึ้นว่า พระอุปัชฌาย์ของเราเห็นจะเปล้าจากคุณธรรมอื่น ๆ คงรู้แต่
อภิธรรมเท่านั้น อย่างอื่นคงไม่รู้

ขณะนั้นพระโรหณะระ จึงออกมากล่าวขึ้นว่า

“ นี่แน่ะ นาคเสน การนี้กของเธอก็ไม่สมควรเลย เหตุไรเธอก็จึงนึกดู
ถูกเราอย่างนี้? ”

ฝ่ายพระนาคเสนก็นึกอัศจรรย์ใจว่าพระอุปัชฌาย์ของเราเป็น
บัณฑิตแท้ เพียงแต่เรานึกในใจก็รู้ เราจักต้องขอโทษ ครั้นคิดแล้วจึง
กล่าวขึ้นว่า

“ ขอจงอดโทษให้กระผมด้วยเถิด กระผมจะไม่นึกอย่างนี้อีก จะไม่
ทำอย่างนี้อีก ”

“ นาคเสน เรายังอดโทษให้ไม่ได้ ต่อเมื่อเธอทำให้พระเจ้ามิลินท์ ผู้
เสวยราชย์อยู่ในสาครนครเลื่อมใสได้ ด้วยการแก้ปัญหานั้นแหละ เรา
จึงจะอดโทษให้ ”

“ ท่านขอรับ อยากรว่าแต่พระเจ้ามิลินท์เพียงองค์เดียวเลย ต่อให้พระ
ราชาในชมพูทวีปทั้งสิ้นเรียงตัวกันมาถามปัญหา กระผมก็จะทำให้
เลื่อมใสได้สิ้น ขอท่านจงได้อดโทษให้กระผมเถิด ”

เมื่ออ้อนวอนอย่างนี้ถึง ๓ ครั้งก็ไม่เป็นผล จึงถามว่า

“ ในพรรษานี้ ท่านจะให้กระผมอยู่ที่สำนักนี้ หรือว่าจะให้กระผมไป

อยู่ในสำนักผู้ใดขอรับ? ”

พระโรหนเถระจึงบอกว่า

“ เธอจงไปหา พระอัสสคุตตเถระ ถ้ามถึงความสุขของท่าน และบอกความทุกข์สุขของเราแทนเรา แล้วอยู่ในสำนักของท่านเถิด ”

ลำดับนั้น พระนาคเสนจึงอำลาพระอุปัชฌาย์ ออกเดินทางไปหา พระอัสสคุตตเถระกราบไหว้แล้วก็ถามถึงทุกข์สุขตามคำสั่งของพระอุปัชฌาย์แล้วขออาศัยอยู่ พระอัสสคุตตเถระจึงถามว่า

“ เธอชื่ออะไร ? ”

“ กระผมชื่อนาคเสนขอรับ ”

พระอัสสคุตตตีไคร้จะลองปัญญา จึงถามว่า

“ ก็ตัวเราละ ชื่ออะไร ”

“ พระอุปัชฌาย์ของกระผม รู้จักชื่อของท่านแล้วขอรับ ”

“ อุปัชฌาย์ของเธอชื่ออะไร ? ”

“ อุปัชฌาย์ของกระผมท่านรู้อยู่แล้ว ”

“ ดีละ ๆ นาคเสน ” พระอัสสคุตตตีจึงรู้ว่า พระภิกษุองค์นี้มีปัญญา จึงคิดว่า พระนาคเสนนี้ปรารถนาจะเรียนพระไตรปิฎก เราได้สำเร็จมรรคผลก็จริง แต่ทว่าฝ่ายพระไตรปิฎกรู้เป็นเพียงกลางๆ ก็อย่าเลยเราจะกระทำกิริยาไม่เจรจาด้วย ทำที่เหมือนจะลงพรหมทัณฑ์ด้วยภิกษุรูปนี้

ครั้นคิดดังนี้แล้ว จึงได้ลงพรหมทัณฑ์คือไม่พูดกับพระนาคเสนถึง ๓ เดือน แต่พระนาคเสนก็ปรนนิบัติได้ปกติกวาดบริเวณและตักน้ำใช้น้ำฉันไว้ถวายตลอดทั้ง ๓ เดือน ส่วนพระอัสสกุตต์จึงกวาดบริเวณด้วยตนเอง และล้างหน้าด้วยน้ำอื่น

❖ พระนาคเสนแสดงธรรมเป็นครั้งแรก

พระอัสสกุตต์นั้นมีอุบาสิกาคณะหนึ่งเป็นผู้อุปัฏฐากมาประมาณ ๓๐ เดือนนั้นไปแล้ว อุบาสิกานั้นจึงออกไปถามพระเถระว่า

“ในพรรษานี้มีภิกษุอื่นมาอยู่กับพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าบ้างหรือ ? ”

พระเถระก็ตอบว่า

“ มี คือพระนาคเสน ”

อุบาสิกานั้นจึงกล่าวว่า

“ ถ้าอย่างนั้น พวุงนี้เข้าขอพระผู้เป็นเจ้าของเจ้ากับพระนาคเสน จงเข้าไปฉันภัตตาหารเข้าที่บ้านของโยมด้วย ”

พระเถระก็รับด้วยอาการนิ่งอยู่

พระอัสสกุตต์เถระมิได้สนทนากับพระนาคเสนจนตลอดถึงวัน

ปวารณาออกพรรษา เข้าวันนั้นพระเถระจำต้องเจรจากับพระนาคเสน จึงกล่าวว่าอุบาสิกามาฉันมนต์ให้ไปฉันภัตตาหารเข้าด้วยกัน แล้วจึงพาพระนาคเสนเข้าไปฉันที่บ้านของอุบาสิกานั้น

ครั้นฉันทันแล้ว จึงบอกให้พระนาคเสนอนุโมทนา ส่วนตัวท่านเองขอ
กลับไปก่อน ฝ่ายอุบาสิกานั้นจึงกล่าวต่อพระนาคเสนว่า

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โยมแก่แล้ว ขอท่านจงอนุโมทนาด้วยคาถาที่
ลึกลับซึ่งเกิด ”

พระนาคเสนก็อนุโมทนาด้วยคาถาอันลึกลับซึ่ง เมื่อจบคำอนุโมทนา
ลง อุบาสิกานั้นก็ได้สำเร็จพระโสดาปัตติผล

ในขณะนั้น พระอัสสกุตตเถระกำลังนั่งอยู่ที่โรงกลมกว้างใหญ่ใน
วิหาร ได้ทราบความเป็นไปด้วยทิพจักขุญาณ จึงให้สาธุการว่า

“ สาธุ..สาธุ..นาคเสน! ในที่ประชุมชนทั้งสอง คือมนุษย์และเทวดา
เธอได้ทำลายให้คลายจากความสงสัย ด้วยลูกศรเพียงลูกเดียว
กล่าวคือได้แสดงธรรมเพียงครั้งเดียว ก็ทำให้ผู้รับฟังบรรลุมรรคผลได้
สาธุ..เราขอชมสติปัญญาของเธอนี้ประเสริฐนักหนา ”

ในเวลาเดียวกันนั้น เหล่าเทพยดานางฟ้าอีกหลายพัน ต่างก็ได้ตบ
มือสาธุการ ผงจันทน์ทิพย์ในสวรรค์ ก็โปรยปรายลงมาดังสายฝน
ขณะเมื่อจบลงแห่งพระสัทธรรมเทศนานั้น ฝ่ายพระนาคเสนก็กลับไป
กราบพระอัสสกุตตเถระแล้วนั่งอยู่ พระอัสสกุตตเถระจึงกล่าวว่า

“ ตัวเธอมาอยู่ที่นี่นานแล้ว จงไปขอเรียนพระพุทธรูจาณะจากพระ
ธรรมรักขิต ผู้อยู่ในอโศการามด้านทิศอุดร แห่งเมืองปาตลีบุตรนคร
เถิด ”

พระนาคเสนจึงเรียนถามว่า

“ ท่านขอรับ เมืองปาตลีบุตรอยู่ไกลจากนี้สักเท่าใด? ”

“ ไกลจากนี้ประมาณ ๑๐๐ โยชน์ ”

“ เมืองปาตลีบุตรอยู่ไกลมาก อาหารในระหว่างทางก็จะหาได้ยาก
กระผมจะไปได้อย่างไรขอรับ ”

“ เธอจงไปเถิด ในระหว่างทางเธอจะได้อาหารล้วนแต่ข้าวสาลีไม่มี
เมล็ดหักพร้อมทั้งกับข้าวอีกเป็นอันมาก ”

พระนาคเสนจึงกราบลาพระอัสสสุคตต์แล้วออกเดินทางไป
ตามลำดับ

❖ พระนาคเสนไปศึกษาพระไตรปิฎกกับพระธรรมรักขิต

ในคราวนั้นมีเศรษฐีชาวเมืองปาตลีบุตรคนหนึ่ง ได้เดินทางมา
ค้าขายตามชนบททั้งหลาย ครั้นขายของแล้วก็บรรทุกสินค้าใหญ่
น้อยลงในเกวียน ๕๐๐ เล่ม ออกเดินทางกลับเมืองปาตลีบุตรได้เห็น
พระนาคเสนออกเดินทางไปจึงให้หยุดเกวียนไว้ แล้วเข้าไปกราบ
นมัสการไต่ถามว่า

“ พระคุณเจ้าจะไปไหนขอรับ ? ”

พระนาคเสนตอบว่า

“ อาตมาจะไปเมืองปาตลีบุตร ”

เศรษฐีได้ฟังดังนั้นก็ดีใจจึงกล่าวว่า

“ ถ้าอย่างนั้นนิมนต์ไปกับโยมเถิดจะสะดวกดี ”

“ ดีแล้ว คหบดี ”

ลำดับนั้น เศรษฐีจึงจัดอาหารถวายเวลาอันเสร็จแล้ว เศรษฐีจึง

ถามว่า

“ พระคุณเจ้าชื่ออะไรขอรับ ”

“ อาตมาชื่อนาคเสน ”

“ ท่านรู้พระพุทธรูปจะหรือ ? ”

“ อาตมารู้เฉพาะอภิรกรรม ”

“ เป็นลาภอันดีของโยมแล้ว โยมก็ได้เรียนอภิรกรรม ท่านก็รู้

อภิรกรรม ขอท่านจงแสดงอภิรกรรมให้โยมฟังสักหน่อย ”

เมื่อพระนาคเสนแสดงอภิรกรรมจบลงเศรษฐีก็ได้สำเร็จพระโสดาบัน แล้วพากันออกเดินทางต่อไป ครั้นไปถึงที่ใกล้เมืองปาตลีบุตร เศรษฐีจึงกล่าวว่า

“ ข้าแต่พระนาคเสน ทางนั้นเป็นทางไปสู่อโศการาม พระผู้เป็นเจ้าจงไปทางนี้เถิด แต่ทว่าอย่าเพิ่งไปก่อน ขอนิมนต์ให้พรแก่โยมสักอย่างหนึ่งเถิด ”

พระนาคเสนตอบว่า

“ อาตมาเป็นบรรพชิต จักให้พรอะไรได้ ”

“ พรใดที่สมควรแก่สมณะ ขอท่านจงให้พรนั้น ”

“ ถ้ากระนั้นโยมจงรับเอาพร คือ การกุศล อย่าประมาทเสื่อมตน ในการกุศล พรอันนี้มีผลโดยสุจริต ”

ขณะนั้นเศรษฐีจึงถวายผ้ากัมพลพร้อมกับบอกว่

“ ขอท่านจงกรุณารับกัมพลอันยาว ๑๖ ศอก กว้าง ๘ ศอก ของ โยมนั้นไปนุ่งห่มเถิด ”

พระนาคเสนจึงรับเอาผ้านั้นไว้ ส่วนว่าเศรษฐีถวายนมัสการ แล้ว จึงกราบลามาสู่ป่าตลิ่งบุตรนคร ส่วนพระนาคเสนก็ออกเดินทาง ไปสู่สำนักพระธรรมรักขิตที่โอศุการามกราบไหว้แล้วจึงเรียนว่า

“ ขอท่านได้โปรดสอนพระพุทธรวณะให้กระผมด้วยเถิดครับ ”

❖ ศึกษาพร้อมกับภิกษุชาวลังกา

ในคราวนั้น ยังมีภิกษุรูปหนึ่งชื่อว่าพระติสสทัตตะ ได้เรียนพระพุทธรวณะเป็นภาษาสิงหล ในเมืองลังกาจบแล้วปรารถนาจะเรียนพระพุทธรวณะอันเป็นภาษามคธ จึงโดยสารสำเภามาสู่สำนักพระธรรมรักขิตนี้ เมื่อกราบไหว้แล้วจึงกล่าวว่า

“ กระผมมาจากที่ไกล ขอท่านจงบอกพระพุทธรวณะให้แก่ กระผมด้วยเถิด ”

“ เหนอกับพระติสสทัตตะควรเรียนพระพุทธรวณะด้วยกัน จะได้

เป็นเพื่อนสาธยายด้วยกัน อयर้อนใจไปเลย ”

พระนาคเสนจึงกล่าวว่

“ กระผมมีอาจทีจะเรียนพระพุทธรวณะพร้อมกันด้วยคำภาษา
สิงหลได้ ด้วยพระติสสทัตตะนี้เจรจาเป็นภาษาสิงหล ”

เป็นคำถามว่า เหตุไฉนเมื่อพระอาจารย์ว่าจะให้พระติสสทัตตะกับ
พระนาคเสนเรียนพระพุทธรวณะพร้อมกัน พระนาคเสนนั้นว่าไม่เรียน
พร้อมกัน ด้วยพระติสสทัตตะกล่าวคำภาษาสิงหล (อันเป็นภาษาชาว
ลังกา)

แก้ความนั้นว่า พระนาคเสนเข้าใจว่าอาจารย์คงจะบอกพระพุท
ธวณะเป็นภาษาสิงหล ด้วยภาษาสิงหลนี้เป็นคำวิเศษกั้วว่าชาว
ประเทศสาครราชธานีจะไม่เข้าใจ พระนาคเสนนั้นตั้งใจจะเรียนพระ
พุทธรวณะที่จะให้เข้าใจของชาวสาครนคร มีพระเจ้ามิลินท์เป็น
ประธาน

พระธรรมรักขิตจึงบอกขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๒ ว่า

“ เธอจงเรียนพร้อมกับพระติสสทัตตะเพราะพระติสสทัตตะเป็น
บัณฑิต ไม่ใช่ผู้ไม่รู้จักภาษา ”

พระนาคเสนจึงคิดได้ว่าอาจารย์คงไม่บอกเป็นภาษาสิงหลดอก
อาจจะเป็นภาษามคธ เราผิดเสียแล้ว จะต้องขอโทษพระติสสทัต
ตะ

เมื่อพระนาคเสนคิดได้อย่างนั้น จึงกราบขอโทษแล้วเริ่มเรียนพระพุทธรวณะพร้อมกัน โดยเรียนอยู่ ๓ เดือนก็จบพระไตรปิฎก ชักซ้อมอีก ๓ เดือนก็ชำนาญ

❖ พระนาคเสนสำเร็จพระอรหันต์

ฝ่ายพระธรรมรักขิตเห็นพระนาคเสนยังเป็นปุถุชนอยู่ จึงมีเถรวาจาเป็นทางจะให้รู้โดยคำอุปมาว่า

“ นี่แน่ะ นาคเสน ธรรมดว่านายโคบาลได้แต่เลี้ยงโค ไม่ได้รู้รสแห่งนมโค มีแต่ผู้อื่นได้ดื่มรสแห่งนมโค ฉันทใด ปุถุชนที่หนาแน่นไปด้วยกิเลส ถึงแม้จะทรงพระไตรปิฎก ก็มิได้รู้รสแห่งสามัญผล คือ มรรคผล อันควรแก่สมณะเปรียบเหมือนกับนายโคบาลที่รับจ้างเลี้ยงโคและรีดนมโคขาย แต่มิได้เคยลิ้มชิมรสแห่งนมโค ฉันทนั้น ”

พระนาคเสนได้ฟังคำเช่นนั้นก็เข้าใจ จึงมีวาจาว่า “ คำสั่งสอนของท่านเท่านี้พอแล้วขอรับ ” ท่านกล่าวเพียงเท่านี้แล้วก็ลามาสู่อาวาส ต่อมาก็ได้พยายามเจริญสมณะและวิปัสสนากรรมฐานไม่ช้าก็ได้สำเร็จพระอรหันต์ พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณในเวลากลางคืนอันเป็นวันที่พระธรรมขิตให้นัยนั่นเอง ในขณะที่พระนาคเสนสำเร็จพระอรหันต์นั้น ได้เกิดเหตุอัศจรรย์แผ่นดินอันใหญ่นี้ก็บันลือลั่นหวั่นไหว ทั้งมหาสมุทรสาครก็ดีฟองของละลอก ยอดภูเขาก็โอนอ่อนโยกคลอนไปมา เทวดา

อินทร์พรหมทั้งหลายก็ตบมือสาธุการห้าแผ่นดินทิพยจุมจันทร์และดอกไม้ทิพย์ ก็ตกลงมาบูชาในกาลนั้น

❖ พระอรหันต์ให้ทูตไปตามพระนาคเสน

เมื่อพระนาคเสนได้สำเร็จพระอรหันต์แล้ว พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฎิก็ไปประชุมกันที่ถ้ำรักขิตเลณะในภูเขาหิมพานต์ แล้วส่งทูตไปตามพระนาคเสน

เมื่อพระนาคเสนทราบแล้ว ก็หายวับจากอโศการามมาปรากฏข้างหน้าพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฎิ ที่ถ้ำรักขิตเลณะในภูเขาหิมพานต์ กราบไหว้พระอรหันต์ทั้งหลายแล้วจึงถามว่า

“ เพราะเหตุไรขอรับ จึงให้ทูตไปตามกระผมมา ? ”

พระอรหันต์ผู้เป็นหัวหน้าตอบว่า

“ เป็นเพราะมิลินทราชาเบียดเบียนพวกเราด้วยการไต่ถามปัญหาเธอจึงไปทรมานมิลินทราชานั้นเถิด ”

พระนาคเสนจึงเรียกว่า

“ อย่างว่าแต่มิลินทราชาเลยบรรดาพระราชาในชมพูทวีปทั้งสิ้นที่มีปัญหาเหมือนมิลินทราชานี้ จะซักถามปัญหาตั้งลึกประการใด กระผมจะแก้ไขสิ้นสงสัย ให้มีพระทัยยินดีด้วยการแก้ปัญห ขอพระเถรเจ้าทั้งหลายจงไปสู่สากลนคร ด้วยความไม่สะดุ้งกลัวเถิด ”

❖ พระเจ้ามิลินท์เสด็จไปถามปัญหาพระอายุบาล

ในคราวนั้น ยังมีพระมหาเถระองค์หนึ่งมีชื่อว่า พระอายุบาล ท่านเป็นผู้ชำนาญในนิกายทั้ง ๕ (ที่มณิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตนิกาย ขุททกนิกาย) ได้อาศัยอยู่ที่อสงไขยบริเวณ

ฝ่ายพระเจ้ามิลินทร์ทรงดำริว่า ราตรีนี้ดีมาก เราควรจะไปหาสมณพราหมณ์ เจ้าหมู่เจ้าคณะคณาจารย์ใดดีหนอ ใครหนอจะสามารถสนทนากับเราได้ ใครหนอจะสามารถตัดความสงสัยของเราได้ ทรงดำริแล้วก็โปรดมีพระราชโองการตรัสถาม พวกราชบริพารโยนทั้งหมด ๕๐๐ ก็กราบทูลว่า

“ มีพระเถระอยู่องค์หนึ่งชื่อว่าพระอายุบาล ท่านเป็นผู้ทรงพระไตรปิฎก ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก มีการแสดงธรรมวิจิตรมีปฏิภาณดีชำนาญในนิกายทั้ง ๕ อยู่ที่อสงไขยบริเวณ ขอมหาราชเจ้าจงเสด็จไปถามปัญหาต่อพระอายุบาลเถิด พระเจ้าข้า ”

“ ถ้าอย่างนั้นขอจงไปแจ้งให้พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทราบก่อน ”

ลำดับนั้น เณรน้อยอำมาตย์จึงใช้ให้คนไปแจ้งแก่พระอายุบาลว่า พระเจ้ามิลินท์จะเสด็จมาหา พระอายุบาลตอบว่า เชีญเสด็จมาเถิด

ต่อจากนั้นพระเจ้ามิลินท์พร้อมกับหมู่โยนกเสนา ๕๐๐ ก็เสด็จขึ้นรถไปที่อสงไขยบริเวณ เมื่อไปถึงจึงตรัสสั่งให้หยุดรถทรงไว้ เสด็จไปด้วยพระบาทเปล่าเข้าสู่สำนักพระอายุบาล นมัสการแล้วกระทำ

ปฏิสันถารโศภาปราศรัยกันไปมา จึงมีพระราชดำรัสตรัสถามว่า

“ ข้าแต่พระอายุบาล บรรพชาามีประโยชน์อย่างไร อะไรเป็นประโยชน์เยี่ยมของท่าน? ”

พระอายุบาลตอบว่า

“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรพระราชสมภาร การบรรพชาามีประโยชน์เพื่อจะได้ประพฤติธรรม ประพฤติความสงบ อันจะทำให้เกิดประโยชน์สุขแก่เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า คฤหัสถ์ผู้ประพฤติธรรม ประพฤติความสงบ จะมีคุณวิเศษบ้างหรือไม่? ”

จำนวนคฤหัสถ์ผู้ได้มรรคผล

“ ขอถวายพระพร คฤหัสถ์ที่ประกอบไปด้วยความเลื่อมใสในคุณพระรัตนตรัยทรงศีล ๕ หรือศีล ๘ ไว้มั่นคง ให้ท่านและภาวณาอุตสาห์ฟังธรรม ก็จัดว่าประพฤติกให้เป็นประโยชน์เป็นผลแก่ตนเอง ดังตัวอย่าง เมื่อครั้งองค์สมเด็จพระทศพรยงทรงพระชนม์อยู่ พระองค์ได้เสด็จไปยังเมืองพาราณสี ไปรดประทานธรรมเทศนา พระธรรมจักรก็ปวัตตลงสู่ตรางแก่ปัญจวัคคีย์ในป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

ครั้งจบลงแล้วพรหมทั้ง ๑๘ โภกิได้สำเร็จมรรคผล เป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา พรหมทั้งหลายล้วนแต่เป็นคฤหัสถ์

ทั้งนั้น จะได้อุปสมบทบรรพชาหามิได้

ในคราวที่พระพุทธรองค์ทรงแสดง เวสสันดรชาดก ขทิวังชาดก ราวุโลวาทสูตร และทรงแสดงธรรมที่ประตูสังกัสสคร มีผู้สำเร็จมรรค ผลประมาณ ๒๐ โกฏิ คนทั้งหลายนั้น กับเทพยดาและพรหมทุกชั้น ล้วนแต่เป็นคฤหัสถ์ทั้งนั้น ไม่ใช่บรรพชิตเลย ”

กรรมของพระที่ถืออุตุรงค์

เมื่อพระอายุบาลแก้ไขดังนี้ พระเจ้ามิลินท์จึงตรัสว่า

“ ข้าแต่ท่านอายุบาล ถ้าอย่างนั้นบรรพชาก็ไม่มีประโยชน์อะไร พวกสมณะทั้งหลายที่เป็นศากยบุตรพุทธิโนรสที่ได้บรรพชารักษา อุตุรงค์ต่างๆ ทำให้ลำบากกายใจนั้น ล้วนเป็นด้วยผลแห่งบาปกรรมในปางก่อนทั้งนั้น นี่แน่ะ ท่านอายุบาล พวกพระที่ถือ “ เอกา ” ฉันทังหัน หนเดียว แต่ชาติก่อนเป็นโจรเที่ยวปล้นชาวบ้าน ไปแย่งชิงอาหารเขา ครั้นชาตินี้เล่า ผลกรรมนั้นดลจิตใจฉันทันหนเดียว ดูบรรพชานี้ไม่มีผล ถึงจะรักษาศีล รักษาตบะ รักษาพรหมจรรย์ ก็ไม่มีผลอันใดประการหนึ่ง เล่า พวกที่ถืออุตุรงค์ “ อัพโพกาส ” คืออยู่ในกลางแจ้งนั้น เมื่อชาติก่อน ต้องได้เป็นพวกปล้นบ้านเผาเรือนชาตินี้จึงไม่มีที่กินที่อยู่ ส่วนพวกถือ “ เนสัชชิกอุตุรงค์ ” คือถือไม่นอนเป็นกัจจัตว ได้แต่เดิน ยืน นั่ง เท่านั้น พวกนั้นต้องเป็นโจรปล้นคนเดินทางไว้เมื่อชาติก่อน จับคนเดินทางได้

แล้วก็ผูกมัดให้หนึ่งจับเจ้าอยู่ท่านั้น โยมคิดดูซึ่งถูกต้องนี้ไม่มีผล จะเป็น
ศีล จะเป็นตบะ จะเป็นพรหมจรรย์ก็หาไม่ได้ ก็จะมีบรรพชาภิเษกถูกต้อง
ไปเพื่ออะไร ปฏิบัติในเพศคฤหัสถ์ก็ได้มรรคผลเหมือนกัน เป็นคฤหัสถ์
อยู่มีดี กว่าหรือ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ? ”

เมื่อพระเจ้ามิลินท์ตรัสอย่างนี้ พระอายุบาลก็ชี้ครั้นที่จะตอบ
จึงนั่งนิ่งไป มิได้ถวายพระพรโต้ตอบต่อข้อปัญหานี้ พวกโยนก ๕๐๐
จึงกราบทูลขึ้นว่า

“ ข้าแต่มหาราชาเจ้า พระภิกษุองค์นี้เป็นนักปราชญ์ ได้สดับแล้ว
เรียนมาก แต่ไม่แก้กลั้วล้าที่จะวิสันนา จึงมิได้โต้ตอบต่อคำถามของ
พระองค์ ”

พระเจ้ามิลินท์ได้ฟังคำข้าราชการทูลเฉลยก็หาสนใจไม่ ทอด
พระเนตรดูแต่พระอายุบาล เห็นพระอายุบาลนั่งอยู่ก็ทรงพระสรวล
(หัวเราะ) พร้อมกับตบพระหัตถ์ตรัสเย้ยว่า

“ ชมพู่ทวีปว่างเปล่าเสียแล้ว ไม่มีสมณพราหมณ์ เจ้าหมู่เจ้า
คณะ คณาจารย์ใด ๆ อาจสนทนากับเราได้ อาจแก้ความสงสัยของเรา
ได้เลย เห็นที่จะสิ้นสุดครั้งนี้แล้วหนอ... ”

ฝ่ายหมู่โยนกได้ฟังก็มิได้ตอบคำสนองพระราชโองการ ส่วน
พระอายุบาลได้เห็นอาการของพระเจ้ามิลินท์อย่างนั้น จึงคิดว่าเรา
เป็นสมณะไม่สมควรทะเลาะโต้เถียงกับใคร ที่จริงปัญหานี้จะวิสันนา

ให้ฟังอีกก็ได้แต่เป็นเพราะพระราชทานปัญหาที่ไม่ควรถาม คิดอย่าง
นี้แล้ว จึงเก็บอาสนะลูกไปเสีย

หลังจากพระเจ้ามิลินท์เสด็จเข้าสู่พระนครแล้วจึงทรงดำริว่าจะต้อง
มีภิกษุของคเณดองค์หนึ่งอาจสนทนากับเราได้อย่างไม่สงสัย จึงตรัสถาม
เนมิตติยอำมาตย์ขึ้นอีกว่า

“ นี่เนาะ เนมิตติยะ ภิกษุผู้จะได้ตอบกับเราได้ ยังมีอยู่อีก
หรือไม่? ”

❖ กิตติศัพท์ของพระนาคเสน

ในคราวนั้น พระนาคเสนผู้ห้อมล้อมด้วยหมู่สมณะ ผู้เป็นเจ้าของ
เจ้าคณะคณาจารย์ เป็นผู้ที่มีชื่อเสียงปรากฏ มียศบริวารชำนานาญใน
พระไตรปิฎก สำเร็จไตรเพท มีความรู้แตกฉาน มีอาคมพร้อม สำเร็จ
ปฏิสัมภิทาญาณทรงไว้ซึ่งพระปริยัติธรรมในศาสนาขององค์สมเด็จพระ
พระบรมศาสดา อันประกอบด้วยองค์ ๙ ถึงแล้วซึ่งบารมีญาณ เป็นผู้
ไม่หวั่นไหวต่อเหตุการณ์ทั้งปวงเหมือนกับพญาเขาสินธูราช องค์
ตั้งราชสีห์ มีใจสงบระงับเป็นอันดี มีปรีชาญาณล้ำเลิศ ย่ำยีเสียซึ่ง
ถ้อยคำอันเป็นปฏิปักษ์แก่พระพุทธศาสนาได้อย่างเด็ดขาด

เป็นผู้ฉลาดในอุบายแนะนำชำนานาญในอรรถธรรมทั้งปวง ไม่มีผู้
ต่อสู้ ไม่มีผู้กั้นทางได้ ไม่มีผู้ล่วงเกินได้ ละเสียซึ่งสิ่งที่เป็นข้าศึกทั้งปวง

กระทำซึ่งแสงสว่างให้เกิด กำจัดเสียซึ่งความมืด

เป็นผู้มีถ้อยคำประเสริฐ แดกฉานในอรรถ ธรรม นิรุติ ปฏิภาณ
ล่องลู่ถึงซึ่งบารมีญาณ มีปรีชาญาณ เปรียบดังลูกคลื่นในท้อง
มหาสมุทร

เป็นผู้สูงสุดกว่าหมู่คณะทั้งหลาย ล่วงรู้ลัทธิของหมู่คณะที่ไม่ดี
ทั้งหลาย ย่ำยีเสียซึ่งลัทธิเดิยรติยทั้งปวง

เป็นผู้ฉลาดเฉียบแหลมแก้วักล้าสามารถ มากไปด้วยความสุข
กายสบายใจเป็นผู้ทำสงฆ์ให้ดังงาม

เป็นพระอรหันต์ผู้ล้ำเลิศ เป็นที่สักการบูชาของพุทธบริษัททั้งสิ้น

เป็นผู้ที่จะแสดงบาลี อรรถกถา อันทำให้เกิดความเลื่อมใสแก่
บัณฑิตทั้งหลายผู้มีความรู้ ผู้ประกาศคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระ
ชินวรเจ้าอันประกอบด้วยองค์ ๙ ผู้จะเชิดชูซึ่งแก้วอันประเสริฐใน
พระพุทธศาสนาให้ปรากฏ

เป็นผู้จะยกขึ้นซึ่งเครื่องบูชาพระธรรม ผู้จะตั้งขึ้นซึ่งยอดพระธรรม
ผู้จะยกขึ้นซึ่งธงชัยคือพระธรรม ผู้จะเป่าสังข์คือพระธรรม ผู้จะตีกลอง
คือพระธรรมให้นันทนาท ผู้จะตีตกระจับปี่สีซอ โทน รำมะนา ดนตรี อัน
ได้แก่อริยสัจ ๔

เป็นผู้ที่จะบันลือเสียงดังพญาช้าง พญาอสุภราช พญาราชสีห์ ผู้จะ
ทำให้โลกเอิบอิมด้วยท่าฝนอันใหญ่ คือพระธรรมให้พิลึกก็ก้อง

เรื่องรอดังสายฟ้าด้วยญาณปรีชาพระนาคเสนไปถึงอสงไขยบริเวณ

เมื่อพระนาคเสนได้กราบลาพระอรหันต์ ๑๐๐ โภกิแล้ว ก็ได้จาริกไปตามคามนิคมชนบท เทศน์โปรดประชาชนทั้งหลายโดยลำดับ ก็บรรลุดังซึ่งสาครคนครอันเป็นที่ประทับของพระเจ้ามิลินท์ ผู้เป็นปิ่นแห่งโยนก

พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเข้าอาศัยอยู่ในอสงไขยบริเวณ อันเป็นที่อยู่แห่งพระอายุบาลในกาลนั้น เพราะฉะนั้น พระโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวไว้ว่า

พระนาคเสนเถระผู้เป็นพหูสูต มีการแสดงธรรมประเสริฐ มีสติปัญญาสุขุมคัมภีรภาพ แก่ลี้กล้ำสามารถในที่ประชุมชน ฉลาดในเหตุผลทั้งปวง มีปฏิภาณว่องไวหาผู้เปรียบมิได้ ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎกอันประเสริฐ มีหมู่พระภิกษุสงฆ์ล้วนแต่ทรงพระไตรปิฎกหอมล้อมเป็นบริวาร ได้ไปถึงอสงไขยบริเวณ แล้วพักอยู่ในที่นั้น

พระนาคเสนเถระนั้น ห้อมล้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงคุณธรรมเที่ยงตรงดังตาสั่ง ไม่หวั่นไหวต่อสิ่งใด เหมือนกับพญาไกรสรราชสีห์ในป่าใหญ่ ฉะนั้น พระนาคเสนนั้นเป็นผู้มีปัญญาลึกซึ้ง มีความฉลาดรอบคอบในสิ่งที่ควรและไม่ควรทั้งปวง เป็นผู้ประกาศซึ่งอรรถธรรมอันล้ำเลิศ มีคุณธรรมปรากฏไปในชมพูทวีปทั้งสิ้น เป็นพหูสูตทรงพระไตรปิฎก ไม่มีผู้เสมอเหมือนดังนี้

❖ พระเจ้ามิลินท์ได้ยินชื่อทรงตกพระทัยกลัว

ในคราวนั้น เทวมันติอำมาตย์ก็ได้ฟังข่าวเล่าลือ ซึ่งเกียรติคุณของพระนาคเสนดังแสดงมา จึงกราบทูลพระเจ้ามิลินท์ว่า

“ ขอได้โปรดก่อนเถิดมหาราชเจ้า บัดนี้มีข่าวเล่าลือว่า มีพระภิกษุองค์หนึ่งชื่อว่า นาคเสน เป็นผู้แสดงธรรมอันวิเศษ มีสติปัญญาเฉียบแหลม แก่ล้าวกล้ำสามารถในที่ทั้งปวง เป็นผู้สดับเล่าเรียนมาก มีถ้อยคำไพเราะเสนาะโสต มีปฏิภาณดี แดกขานในอรรถ ธรรม นิสิตติ ปฏิภาณ ถึงซึ่งบารมีญาณ ไม่มีเทพยดาอินทร์พรหม ผู้ใดผู้หนึ่งจะสู้ได้ ไม่ต้องกล่าวถึงมนุษย์ พระเจ้าข้า ”

เมื่อพระเจ้ามิลินท์ได้ทรงสดับคำว่า “ พระนาคเสน ” เท่านั้นก็ตกพระทัยกลัว มีพระโลมาลุกชันขึ้นทันที พระบาททำวเธอจึงตรัสถามเทวมันติอำมาตย์ว่า

“ เวลานี้พระนาคเสนอยู่ที่ไหน เราใคร่เห็น ขอให้พระนาคเสนทราบบ? ”

เทวมันติอำมาตย์จึงใช้ให้ทูตไปแจ้งแก่พระนาคเสนว่า พระเจ้ามิลินท์มีพระราชประสงค์จะพบเห็น เมื่อทูตไปแจ้งแก่พระเถระแล้ว พระเถระจึงตอบว่า ถ้าอย่างนั้นขอจงเสด็จมาเถิด

❖ พระเจ้ามิลินท์เสด็จไปหาพระนาคเสน

ลำดับนั้น พระเจ้ามิลินท์ก็ห้อมล้อมด้วยข้าราชการบริพารชาวโยนก
๕๐๐ เสด็จขึ้นทรงรถพระที่นั่ง พรั่งพร้อมด้วยพลนิกายเป็นอันมาก
เสด็จไปหาพระนาคเสนที่สงฆ์ชโยบริเวณ

ครานั้น พระนาคเสนกับพระภิกษุ ๘ หมื่นองค์ได้นั่งพักอยู่ที่โรง
กลมกว้างใหญ่ พอพระเจ้ามิลินท์ได้ทอดพระเนตรเห็นแต่ไกล จึงตรัส
ถามขึ้นว่า

“ บริวารเป็นอันมากนั้นของใคร ? ”

เทวมัตถิยะทูลตอบว่า

“ บริวารเป็นอันมากนั้น เป็นบริวารของพระนาคเสนพระเจ้าข้า ”

พอพระเจ้ามิลินท์ได้แลเห็นพระนาคเสนแต่ที่ไกลเท่านั้น ก็เกิด
ความสะดุ้งกลัวหวาดหวั่นในพระทัย มีพระโลมชาติชูชัน (ชนลูก) เสีย
แล้ว

ครานั้น พระเจ้ามิลินท์ทรงสะดุ้งตกพระทัยยิ่งนักหนา

อุปมาดังพญาช้างถูกห้อมล้อมด้วยดาบและขอ

เหมือนกับนาคถูกครุฑห้อมล้อมไว้

เหมือนกับสุนัขจิ้งจอกที่ถูกงูเหลือมล้อมไว้

เหมือนกับหมีถูกฝูงกระปือป่าห้อมล้อม

เหมือนกับคนถูกพญานาคไล่ติดตาม

เหมือนกับหมูเมื่อถูกเสือเหลืองไล่ติดตาม

เหมือนกับงูมาพบบมองู

เหมือนกับหนูมาพบแมว

เหมือนกับปีศาจมาพบบอมผี

เหมือนกับพระจันทร์เทพบุตรตกอยู่ในปากราหู

เหมือนกับนกอยู่ในกรง

เหมือนกับปลาอยู่ในลอบในไซ

เหมือนกับบุรุษที่ตกเข้าไปในป่าสัตว์ร้าย

เหมือนกับยักษ์ทำผิดต่อท้าวเวสสุวัณ

เหมือนกับเทพบุตรผู้จะสิ้นอายุรู้ว่าตัวจะจติ สุดที่จะกลัวตัวสิ้น

ฉนี้ใด พระเจ้ามิลินท์ทอดพระเนตรเห็นพระนาคเสนแต่ไกล ให้รู้สึกหวาดกลัวอยู่ในพระทัยฉนั้นนั้น แต่พระบาทท้าวเธอทรงนึกว่า อย่าให้ผู้ใดผู้หนึ่งดูถูกเราได้เลย จึงได้ทรงแจ้งพระทัยตรัสขึ้นว่า

“ นี่แน่ะ เทวมันตियะ เธออย่าได้บอกพระนาคเสนให้แก่เราเลยว่าเป็นองค์ใด เราจะให้รู้จักพระนาคเสนเอง ”

เทวมันตियะอำมาตย์จึงกราบทูลว่า

“ ขอให้โปรดทรงทราบเองเถิดพระเจ้าข้า ”

ในคราวนั้น พระนาคเสนเถระได้นั่งอยู่ในท่ามกลางของพระภิกษุ ๘ หมื่นองค์ คือ นั่งอยู่ข้างหน้าของพระภิกษุ ๔ หมื่นองค์ที่มีพรรษาอ่อนกว่า แต่นั่งอยู่ข้างหลังของพระภิกษุผู้แก่กว่าอีก ๔ หมื่นองค์

ฝ่ายพระเจ้ามิลินท์ก็ทอดพระเนตรดูไปทั้งข้างหน้าข้างหลัง
ท่ามกลางของภิกษุสงฆ์ทั้งปวง ก็ได้เห็นพระนาคเสนนั่งอยู่ท่ามกลาง
พระภิกษุสงฆ์ มีกิริยาของอาจดั่งราชสีห์ จึงทรงทราบว่าองค์นั้นแหละ
เป็นพระนาคเสน จึงตรัสถามขึ้นว่า

“ เทวมันติยะ องค์นั่งในท่ามกลางนั้น หรือ..เป็นพระนาคเสน? ”

เทวมันติยะกราบทูลว่า

“ ถูกแล้วพระเจ้าข้า พระองค์ทรงทราบ พระนาคเสนได้ดีแล้ว ”

พระเจ้ามิลินท์ก็ทรงดีพระทัยว่าเรารู้จักพระนาคเสนด้วยตนเอง
แต่พอพระบาท้าวเธอแลเห็นพระนาคเสนเท่านั้น ก็เกิดความกลัว
ความหวาดหวั่น มีพระโลมาชาติชูชัน

เพราะฉะนั้น พระโบริภาณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวไว้ว่า

พระเจ้ามิลินท์ได้ทอดพระเนตรเห็นพระนาคเสน ผู้สมบูรณ์ด้วย
จรรยาธรรม ผู้ได้ฝึกฝนอบรมมาเป็นอันดีแล้ว จึงตรัสขึ้นว่า

“ เราได้พบเห็นสมณพราหมณ์และบัณฑิตมาเป็นอันมาก ได้
สนทนากับคนทั้งหลายมาเป็นอันมากแล้วไม่เคยมีความสะดุ้งกลัว
เหมือนในวันนี้เลย วันนี้ความปราศรัยพ่ายแพ้จักต้องมีแก่เราเป็นแน่ไม่
สงสัย ชัยชนะจักมีแก่พระนาคเสนแน่เพราะจิตใจของเราไม่ตั้งอยู่เป็น
ปกติเหมือนแต่ก่อนเลย ” ดังนี้

❖ จบเรื่องเบื้องต้น

❖ มลทินปัญหา วรรคที่ ๑

❖ ปัญหาที่ ๑ ถามชื่อ

ครั้งนั้น พระเจ้ามิลินท์ได้เสด็จไปหาพระนาคเสนแล้ว ทรงปราศรัยพอให้เกิดความรำเริงยินดีแล้วก็ประทับนั่ง ฝ่ายพระนาคเสนก็แสดงความชื่นชมยินดี ทำให้เป็นที่พอพระทัยของพระเจ้ามิลินท์

ลำดับนั้น พระองค์จึงตรัสถามปัญหาข้อแรกต่อพระนาคเสนขึ้นว่า

" ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โยมประสงค์จะสนทนาด้วย "

พระนาคเสนถวายพระพรตอบว่า

" เชิญสนทนาเถิด มหาบพิตร อาตมภาพใคร่จะฟัง "

" โยมสนทนาแล้ว ขอผู้เป็นเจ้าจงฟังเถิด "

" อาตมภาพฟังอยู่แล้ว มหาบพิตรเชิญเจรจาเถิด "

" พระผู้เป็นเจ้าได้ฟังว่าอย่างไร ? "

" ก็มหาบพิตรเจรจาว่าอย่างไร ? "

" โยมจะถามพระผู้เป็นเจ้า "

" จงถามเถิด มหาบพิตร "

" โยมถามแล้ว "

" อาตมภาพก็แก้แล้ว "

" พระผู้เป็นเจ้าแก้ว่าอย่างไร ? "

" ก็มหาบพิตรถามว่าอย่างไร ? "

เมื่อพระเถระตอบอย่างนี้แล้ว พวกโยนกเสนาทั้ง ๕๐๐ ก็เปล่งเสียงสาธุการถวายพระนาคเสน แล้วกราบทูลพระเจ้ามิลินท์ว่า

" ข้าแต่มหाराชเจ้า คราวนี้ของพระองค์จึงตรัสถามปัญหาต่อไปเถิด พระเจ้าข้า "

เริ่มมีปัญหเพราะชื่อ

ในกาลครั้งนั้น พระเจ้ามิลินท์จึงตรัสถามปัญหาต่อพระนาคเสนยิ่งขึ้นไปว่า

" ข้าแต่พระเป็นเจ้า ธรรมดาผู้จะสนทนากัน เมื่อไม่รู้จักนามและโคตรของกันและกันเสียก่อน เรื่องสนทนาก็จะไม่มีขึ้น เรื่องที่พูดกันก็จักไม่มั่นคง เพราะฉะนั้นโยมจึงขอลถามพระผู้เป็นเจ้าว่า พระผู้เป็นเจ้าชื่ออะไร? "

พระนาคเสนตอบว่า

" ขอถวายพระพร เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายเรียกอาตมภาพว่า นาคเสน ส่วนมารดาบิดาเรียกอาตมภาพว่า นาคเสนก็มี วีรเสนก็มี สุรเสนก็มี สีหเสนก็มี ก็แต่ว่าชื่อที่เพื่อนพรหมจรรย์เรียกอาตมภาพว่า " นาคเสน " นี้ เพียงเป็นแต่ชื่อบัญญัติขึ้น เพื่อให้เข้าใจกันได้เท่านั้น ไม่มีสัตว์บุคคลตัวตนผู้ใดจะอยู่ในชื่อนั้น "

ลำดับนั้น พระเจ้ามิลินท์จึงตรัสขึ้นว่า

" ขอให้ชาวโยนกทั้ง ๕๐๐ นี้และพระภิกษุสงฆ์ ๘ หมื่นองค์นี้
จงฟังถ้อยคำของข้าพเจ้าเถิด พระนาคเสนนี้กล่าวว่า เพื่อน
พรหมจรรย์เรียกอาตมาภาพว่า " นาคเสน " ก็แต่ว่าไม่มีสัตว์บุคคล
ตัวตนอันใดอยู่ในคำว่า " นาคเสน " นั้น ดังนี้ ข้าแต่พระนาคเสน ถ้าไม่
มีสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาอยู่แล้ว บุคคลเหล่าใดถวายบาตร จีวร
อาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และวัตถุที่เก็บเก็ลช้ไปแล้ว บุญกุศลก็
ต้องไม่มีแก่บุคคลเหล่านั้นนะชิ ผู้ใดผู้หนึ่งคิดว่า จะฆ่าพระผู้เป็นเจ้าของ
โทษปาณาติบาตก็เป็นอันไม่มีนะชิ ถ้าบุคคลตัวตนเราเขาไม่มีอยู่แล้ว
ก็ใครเล่าจะถวายจีวร อาหาร ที่อยู่ ยา และที่ใส่ยา แก่พระผู้เป็นเจ้าของ
ใครเล่าจะบริโภคนสิ่งเหล่านั้น ใครเล่ารักษาศีล ใครเล่ารู้ไปใน
พระไตรปิฎก ใครเล่าเจริญภาวนา ใครเล่ากระทำให้แจ้งซึ่งมรรคผล
นิพพาน ใครเล่ากระทำปาณาติบาต ใครเล่ากระทำอกินนาทาน ใคร
เล่าประพฤติกามเมสุมิจฉาจาร ใครเล่ากล่าวมุสาวาท ใครเล่าดื่มสุรา
เมรัย ใครเล่ากระทำอนันตริยกรรมทั้ง ๕ เพราะฉะนั้น ถ้าสัตว์บุคคล
ตัวตนไม่มีแล้ว กุศลก็ต้องไม่มี อกุศลก็ต้องไม่มี ผู้ทำหรือผู้ให้ทำซึ่ง
กรรมดีกรรมชั่วก็ต้องไม่มี ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วก็ต้องไม่มี ข้าแต่พระ
นาคเสน ผู้ใดฆ่าพระผู้เป็นเจ้าของโทษปาณาติบาตก็ไม่มีแก่ผู้นั้น เมื่อถือ
อย่างนั้นก็เป็นอันว่า อาจารย์ของพระผู้เป็นเจ้าของก็ไม่มี อุบัติภยของ
พระผู้เป็นเจ้าของก็ไม่มี อุปสมบทของพระผู้เป็นเจ้าของก็ไม่มี คำใดที่พระผู้

เป็นเจ้ากล่าวไว้ว่า พวกเพื่อนพรหมจรรย์เรียกอาตมภาพว่า " นาคเสน "

" อะไรเป็นนาคเสนในคำนั้น เมื่อโยมถามพระผู้เป็นเจ้าของอย่างนี้ พระผู้เป็นได้ยินเสียงถามอยู่หรือไม่? "

ถามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย

พระนาคเสนตอบว่า

" ขอถวายพระพร อาตมภาพได้ยินเสียงถามอยู่ "

" ถ้าพระผู้เป็นเจ้าของได้ยินเสียงถามอยู่ คำว่า " นาคเสน " ก็มีอยู่ในที่อื่นนั้นะซี "

" ไม่มี มหาบพิตร "

" ข้าแต่พระนาคเสน ถ้าอย่างนั้นโยมขอถามต่อไปว่า ผมของพระผู้เป็นเจ้าของหรือ...เป็นนาคเสน? "

" ไม่ใช่ มหาบพิตร "

" ขนหรือ...เป็นนาคเสน? "

" ไม่ใช่ "

" เล็บหรือ...เป็นนาคเสน? "

" ไม่ใช่ "

" ฟันหรือ...เป็นนาคเสน? "

" ไม่ใช่ "

" หนึ่งหรือ...เป็นนาคเสน ? "

" ไม่ใช่ "

" เนื้อหรือ...เป็นนาคเสน ? "

" ไม่ใช่ "

" เอ็น กระดุก เยื่อในกระดุก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ใต้ใหญ่ ใต้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันทัน น้ำตา เพลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ น้ำมูตร สมองศิรัษะ เหล่านี้ อย่างไรก็ดีอย่างหนึ่งหรือ...เป็นนาคเสน ? "

" ไม่ใช่ มหาบพิตร "

" ถ้าอย่างนั้น รูป หรือเวทนา หรือสัญญาสังขาร วิญญาณ อย่างไรก็ดีอย่างหนึ่งหรือ...เป็นนาคเสน ? "

" ไม่ใช่ มหาบพิตร "

" ถ้าอย่างนั้น จักขุธาตุ และรูปธาตุ โสตรธาตุ และสัทธาธาตุ ฆานธาตุ และคันธธาตุ ชิวหาธาตุ และรสธาตุ กายธาตุ และโณภูมิจักขุธาตุ มโนธาตุ เหล่านี้ อย่างไรก็ดีอย่างหนึ่งหรือ...เป็นนาคเสน ? "

" ไม่ใช่ มหาบพิตร "

" ถ้าอย่างนั้น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณหรือ...เป็นนาคเสน ? "

" ไม่ใช่ มหาบพิตร "

" ถ้าอย่างนั้น สิ่งที้นอกจาก รูป เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณหรือ...เป็นนาคเสน ? "

" ไม่ใช่ มหาบพิตร "

" ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า เมื่อโยมถามพระเจ้าผู้เป็นเจ้าอยู่ ก็ไม่ได้
ความว่าจะอะไรเป็นนาคเสน เป็นอันว่าพระเจ้าผู้เป็นเจ้าพูดเหลวไหลพูด
มุสาวาท "

พระนาคเสน กล่าวแก้ด้วยราชรถ

เมื่อพระเจ้ามิลินท์ตรัสอย่างนี้แล้ว พระนาคเสนองค์อรหันต์
ผู้สำเร็จปฏิสัมภิทาญาณ ผู้ได้อบรมเมตตามาแล้ว จึงนั่งพิจารณาซึ่ง
วาระจิตของพระเจ้ามิลินท์อยู่สักครู่หนึ่งแล้วจึงกล่าวขึ้นว่า

" มหาบพิตรเป็นผู้มีความสุขมาแต่กำเนิด มหาบพิตรได้เสด็จ
ออกจากพระนครในเวลาร้อนเที่ยงวันอย่างนี้มาหาอาตมภาพ ได้เสด็จ
มาด้วยพระบาท ก้อนกรวดเห็นจะถูกพระบาทให้ทรงเจ็บปวด พระ
กายของพระองค์เห็นจะทรงลำบาก พระหทัยของพระองค์เห็นจะร่า
ร้อน ความรู้สึกทางพระวรกายของพระองค์เห็นจะประกอบกับทุกข์
เป็นแน่ เพราะเหตุไรอาตมภาพจึงว่าอย่างนี้ เพราะเหตุว่า มหาบพิตร
มีพระหทัยดุร้าย ได้ตรัสพระวาจาดุร้าย มหาบพิตรคงได้เสวย
ทุกข์เวทนาแรงกล้า อาตมาจึงขอกถามว่า มหาบพิตรเสด็จมาด้วยพระ

บาท หรือด้วยราชาพาทนะอย่างไร ? "

พระเจ้ามิลินท์จึงตรัสตอบว่า

" ข้าแต่พระนาคนเสนา โยมไม่ได้มาด้วยเท้า โยมมาด้วยรถต่างหาก "

พระนาคนเสนเถระจึงกล่าวประกาศขึ้นว่า

" ขอพวกโยนกทั้ง ๕๐๐ กับพระภิกษุ ๘ หมื่นองค์นี้ จงฟังถ้อยคำของข้าพเจ้า คือพระเจ้ามิลินท์นี้ได้ตรัสบอกว่า เสด็จมาด้วยรถ ข้าพเจ้าจะขอลามพระเจ้ามิลินท์ต่อไป " กล่าวดังนี้แล้ว จึงถามว่า

" มหาบพิตรตรัสว่า เสด็จมาด้วยรถจริงหรือ ? " พระเจ้ามิลินท์ตรัสตอบว่า

" เออ...ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โยมว่ามาด้วยรถจริง " พระเถระจึงซักถามต่อไปว่า

" ถ้ามหาบพิตรเสด็จมาด้วยรถจริงแล้ว ขอจงตรัสบอกอาการภาพเกิดว่า งอนรถหรือ...เป็นรถ ? "

" ไม่ใช่ พระผู้เป็นเจ้า "

" ถ้าอย่างนั้น เพลารถหรือ...เป็นรถ ? "

" ไม่ใช่ "

" ถ้าอย่างนั้น รถมีอยู่ในเพลารถหรือ ? "

" ไม่ใช่ "

" ถ้าอย่างนั้น ล้อรถหรือ...เป็นรถ ? "

" ไม่ใช่ "

" ถ้าอย่างนั้น รถมีอยู่ในล้อรถหรือ ? "

" ไม่ใช่ "

" ถ้าอย่างนั้น ไม้ค้ำรถหรือ...เป็นรถ ? "

" ไม่ใช่ "

" ถ้าอย่างนั้น กงรถหรือ...เป็นรถ ? "

" ไม่ใช่ "

" ถ้าอย่างนั้น เชือกหรือ...เป็นรถ ? "

" ไม่ใช่ "

" ถ้าอย่างนั้น รถมีอยู่ในเชือกหรือ ? "

" ไม่ใช่ "

" ถ้าอย่างนั้น คันปฏักหรือ...เป็นรถ ? "

" ไม่ใช่ "

" ถ้าอย่างนั้น รถมีอยู่ในคันปฏักหรือ ? "

" ไม่ใช่ "

" ถ้าอย่างนั้น แอกรถหรือ...เป็นรถ ? "

" ไม่ใช่ "

" ถ้าอย่างนั้น รถมีอยู่ในแอกรถหรือ ? "

" ไม่ใช่ "

" ขอถวายพระพร อาตมภาพไม่สังเกตเห็นว่า สิ่งใดเป็นรถเลยเป็นอันว่ารถไม่มี เป็นอันว่ามหาบพิตรตรีเศลาหะเหล่าเหล่าไหลดมมหาบพิตรเป็นพระราชชาผู้เลิศในชมพูทวีปนี้ เหตุไฉนมหาบพิตรจึงตรีเศลาหะเหล่าเหล่าเหล่าไหลอย่างนี้ ? "

เมื่อพระเถระกล่าวอย่างนี้แล้ว พวกโยนกข้าราชการบริพารทั้ง ๕๐๐ นั้น ก็พากันเปล่งเสียงสาธุการขึ้นแก่พระนาคเสนเถระแล้วกราบทูลพระเจ้านิลินทีขึ้นว่า

" ขอมหาราชเจ้าจงทรงแก้ไขไปเถิดพระเจ้าข้า "

พระเจ้านิลินทีจึงตรีเศลาหะเหล่าเหล่าไหล

" ข้าแต่พระนาคเสน โยมไม่ได้พูดเหล่าเหล่าเหล่าไหล การที่เรียกว่ารถนี้เพราะอาศัยเครื่องประกอบรถทั้งปวง คือ งอนรถ เพลารถ ล้อรถ ไม้ค้ำรถ กงรถ เชือกขั้รถ เหล็กปฏัก ตลอดจนถึงแอกรถ มีอยู่พร้อม จึงเรียกว่ารถได้ "

พระเถระจึงกล่าววว่า

" ถุกแล้ว มหาบพิตร ข้อที่อาตมภาพได้ชื่อว่า " นาคเสน " ก็เพราะอาศัยเครื่องประกอบด้วยอวัยวะทุกอย่าง คือ อาการ ๓๒ มี ผมน ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เป็นต้น อันจำแนกแจกออกไปเป็นชั้นๆ ชาติอายุตนะทั้งปวง ข้อนี้ถูกตามถ้อยคำของ นางปฏาจารา

ภิกษุณี ผู้เป็นพระอรหันต์ กล่าวขึ้นในที่เฉพาะพระพักตร์ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

" อันที่เรียกว่ารถ เพราะประกอบด้วยเครื่องรถทั้งปวงฉันใด เมื่อฉันทั้งหลายมีอยู่ก็สมมุติเรียกกันว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนเราชาฉันนั้น " ดังนี้ ขอถวายพระพร "

พระเจ้ามิลินท์ทรงฟังแก้ปัญหาลง บัญชาของพระบาทท้าวเธอปริดาปราโมทย์ออกพระโอรสผู้ตรัสของสภาการว่า

" สาธุ.. พระผู้เป็นเจ้าของแก้ปัญหาได้อย่างน่าอัศจรรย์ กล่าวปัญหาเปรียบเทียบอุปมาด้วยปฏิภาณอันวิจิตรยิ่ง ให้คนทั้งหลายคิดเห็นกระจ่างแจ้งถูกต้องดีแท้ ถ้าพระพุทธร่องค้ำยังทรงพระชนม์อยู่ ก็จะต้องทรงสภาการเป็นแน่ "

❖ ปัญหาที่ ๒ ถามพรรษา

ครั้งนั้นพระเจ้ามิลินท์ได้ตรัสถามอรรตปัญหาสืบไปว่า

" ข้าแต่พระนาคเสน พระผู้เป็นเจ้าของมีพรรษาเท่าไร ? " พระนาคเสนตอบว่า

" อาตมภาพมีพรรษาได้ ๗ พรรษาแล้ว "

" ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า คำว่า " ๗ พรรษา " นั้น นับตัวพระผู้เป็นเจ้าของด้วยหรือ...หรือว่านับแต่ปีเท่านั้น? "

อุปมาเงาในแก้วน้ำ

ก็ในคราวนั้น เงามของพระเจ้ามิลินท์ผู้ทรงประดับด้วยเครื่องประดับ
ทั้งปวงนั้น ได้ปรากฏลงไปใต้พระเต้าแก้ว อันเต็มไปด้วยน้ำ พระนาค
เสนได้เห็นแล้ว จึงถามขึ้นว่า

" มหาบพิตรเป็นพระราชา หรือว่าเงาที่ปรากฏอยู่ในพระเต้า
แก้วนี้เป็นพระราชา ? "

" ข้าแต่พระนาคเสน เงาไม่ใช่พระราชาโยมต่างหากเป็น
พระราชา แต่เงาก็มีอยู่เพราะอาศัยโยม "

" เงาที่มีขึ้นเพราะอาศัยพระองค์ฉันใดการนับพรราชาว่า ๗
เพราะอาศัยอาตมาก็มีขึ้นฉันนั้น ขอถวายพระพร "

" น่าอัศจรรย์ พระนาคเสน พระผู้เป็นเจ้าของได้แก้ปัญหาปฏิภาณ
อันวิจิตรยิ่งถูกต้องดีแล้ว "

❖ ปัญหาที่ ๓ ถ้ามลองปัญญา

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามขึ้นอีกว่า

" ข้าแต่พระนาคเสน บรรพชาที่มีประโยชน์อย่างไร อะไรคือจุดมุ่ง
หมายสูงสุดในการบรรพชาของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ? "

พระเถระตอบว่า " บรรพชาของอาตมาภาพนั้น เป็นประโยชน์
เพื่อการดับทุกข์ให้สิ้นไป แล้วมิให้ทุกข์อื่นบังเกิดขึ้นได้ อีกประการ

หนึ่ง บรรพชಾಯ่อมให้สำเร็จประโยชน์แก่เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย "

สนทนาอย่างบัณฑิตหรืออย่างโจร

พระเจ้ากรุงสาครนครได้ทรงฟังพระนาคนเสนเฉลยปัญหาได้
กระจ่างแจ้ง ก็มีได้มีทางที่จะชักไซ้รั จึงหันเหถามปัญหาอื่นอีกว่า

" ข้าแต่พระนาคนเสน พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจะสนทนากับโยมต่อไปได้
หรือไม่ "

พระนาคนเสนตอบว่า

" ถ้ามหาบพิตรจะสนทนาตามเยี่ยงอย่างบัณฑิต อาตมภาพก็
จะสนทนากับมหาบพิตรได้ ถ้ามหาบพิตรจะสนทนาตามเยี่ยงอย่าง
ของพระราชา อาตมภาพก็จะสนทนาด้วยไม่ได้ "

" บัณฑิตทั้งหลายสนทนากันอย่างไร ? "

" อ้อ...ธรรมดาว่าบัณฑิตที่สนทนากันย่อมเจรจาข่มชี้กันได้ แก่
ตัวได้ รับได้ ปฏิเสธได้ ผูกได้ แก่ได้ บัณฑิตทั้งหลายไม่โกรธ บัณฑิตทั้ง
หลายสนทนากันอย่างนี้แหละมหาบพิตร "

" ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของ พระราชาทั้งหลายสนทนากันอย่างไร ? "

" ขอถวายพระพร พระราชาทั้งหลายทรงรับสั่งสิ่งใดสิ่งหนึ่งลง
ไปแล้ว ผู้ใดไม่ทำตาม ก็ทรงรับสั่งให้ลงโทษผู้นั้นทันที พระราชา
ทั้งหลายสนทนากันอย่างนี้แหละ มหาบพิตร "

" ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า โยมจะสนทนาตามเยี่ยงอย่างบัณฑิต จักไม่สนทนาตามเยี่ยงอย่างของพระราชา ขอพระเป็นเจ้าจงเบาใจเถิด พระผู้เป็นเจ้าสนทนากับภิกษุณี หรือสามเณร อุบาสก คณักรักษา อารามฉันใด ของจงสนทนากับโยมฉันนั้น อย่ากลัวเลย "

" ดีแล้ว มหาบพิตร "

พระเถระแสดงความยินดีอย่างนี้แล้วพระราชาจึงตรัสต่อไปว่า

" ข้าแต่พระนาคเสน โยมจักถามพระผู้เป็นเจ้า "

" เชิญถามเถิด มหาบพิตร "

" โยมถามแล้ว พระผู้เป็นเจ้า "

" อตมภาพแก่แล้ว มหาบพิตร "

" พระผู้เป็นเจ้าแก้วอย่างไร ? "

" ก็มหาบพิตรตรัสถามว่าอย่างไร ? "

(พระเจ้ามิลินที่ไต่ถามปัญหาเช่นนี้ หวังจะลองปัญญาพระนาคเสนว่าจะเขลาหรือฉลาดยังยืนอยู่ไม่ครั่นคร้ามหรือประการใดเท่านั้น)

ในวันแรกนี้ พระเจ้ามิลินที่ได้ตรัสถามปัญหา ๓ ข้อ คือ ถามชื่อ ๑ ถามพรรษา ๑ ถามเพื่อทดลองสติปัญญาของพระเถระ ๑

นิมิตต์พระนาคเสนไปในวัง

ลำดับนั้น พระเจ้ามิลินที่ทรงดำริว่าพระภิกษุองค์นี้เป็นบัณฑิต

สามารถสนทนากับเราได้ สิ่งที่เราควรถามมีอยู่มาก สิ่งที่เรายังไม่ได้ถามก็มีอยู่เป็นอันมาก แต่เวลานี้ดวงสุริยะกำลังจะสิ้นแสงแล้ว พຸ່ງนี้เกิดเราจึงจะสนทนากันในวัง

ครันทรงดำริอย่างนี้แล้ว จึงตรัสสั่งเทวมันตียอำมาตย์ว่า

" นี่แน่ะ เทวมันตียะ จะอาราธนาพระผู้เป็นเจ้าของว่า พຸ່ງนี้จักมีการสนทนากันในวัง "

ตรัสสั่งดังนี้แล้ว ก็เสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับขึ้นทงม้าพระที่นั่ง แล้วทวงพิมพาไปว่า " นาคเสน... นาคเสน..." ดังนี้

ฝ่ายเทวมันตียอำมาตย์ก็อาราธนาพระนาคเสนว่า

" ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของ พระราชาตรัสสั่งว่าพຸ່ງนี้จักมีการสนทนาในพระราชาวัง "

พระเถระก็แสดงความยินดีตอบว่า

" ดีแล้ว "

พล่งวราตรีวันนั้น เนมิตตียอำมาตย์ อันตกายอำมาตย์ มังกุลอำมาตย์ สัพพทินนอำมาตย์ ก็พร้อมกันเข้าทูลถามพระเจ้ามิลินท์ว่า

" ข้าแต่มหाराชเจ้า จะโปรดให้พระนาคเสนเข้ามาได้หรือยังพระเจ้าข้า ? "

พระราชาตรัสตอบว่า

" ให้เข้ามาได้แล้ว "

" จะโปรดให้เข้ามากับพระภิกษุสักเท่าไรพระเจ้าข้า ? "

" ต้องการมากับภิกษุเท่าใด ก็จงมากับภิกษุเท่านั้น "

สัตถินนอำมาตย์ได้กราบทูลขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ ว่า

" ข้าแต่มหाराชาเจ้า จะโปรดให้พระนาคเสนมากับพระภิกษุสัก

๑๐ รูป จะได้หรือไม่ ? "

พระองค์ตรัสตอบว่า

" พระนาคเสนต้องการจะมากับพระภิกษุเท่าใด ก็จงมากับพระภิกษุเท่านั้นเถิด "

จึงทูลถามขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๓ ว่า

" จะโปรดให้พระนาคเสนมากับพระภิกษุสัก ๑๐ รูปได้หรือไม่?"

พระเจ้ามิลินท์จึงตรัสว่า

" เราพูดอย่างไม่ให้สงสัยแล้วว่า พระนาคเสนต้องการจะมากับพระภิกษุเท่าใดจงมากับพระภิกษุเท่านั้น เราได้สั่งเป็นคำขาดลงไปแล้ว เราไม่มีอาหารพอจะถวายพระภิกษุทั้งหลายหรือ? "

เมื่อตรัสอย่างนี้แล้วสัตถินนอำมาตย์ก็เก้อ ลำดับนั้น อำมาตย์ทั้ง ๔ จึงพากันออกไปหาพระนาคเสน กราบเรียนให้ทราบว่

" ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระเจ้ามิลินท์ตรัสสั่งว่า พระผู้เป็นเจ้าต้องการจะเข้าไปในพระราชวังกับพระภิกษุเท่าใด ก็ขอให้เข้าไปได้เท่านั้นไม่มีกำหนด "

❖ ปัญหาที่ ๔ ปัญหาของอันทกายอำมาตย์

เข้าวันหนึ่ง พระนาคเสนก็นุ่งสบงทรงจีวรมือสะพายบาตร แล้วเข้าไปสู่สาครนครกับพระภิกษุ ๘ หมื่นองค์ เวลาเดินมาตามทางนั้น อันทกายอำมาตย์ถามขึ้นว่า

" ข้าแต่พระนาคเสน ท่านได้บอกไว้ว่าเราชื่อ " นาคเสน " ดังนี้ แต่กล่าวว่าไม่มีสิ่งใดเป็นนาคเสน ชื่อนี้ข้าพเจ้ายังสงสัยอยู่ ? "

พระเถระจึงถามว่า

" เธอเข้าใจว่า มีอะไรเป็นนาคเสน อยู่ในคำว่า " นาคเสน " อย่างนั้นหรือ ? "

" ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ลมหายใจอันเข้าไปและออกมา นี้แหละ.. เป็นนาคเสน "

" ถ้าลมนั้นออกไปแล้วไม่กลับเข้ามา ผู้นั้นจะเป็นอยู่ได้หรือ ? "

" เป็นอยู่ไม่ได้ พระผู้เป็นเจ้า "

อุปมาพวกเป่าสังข์

" ถ้าอย่างนั้นเราขอถามว่า ธรรมดาพวกเป่าสังข์ ย่อมพากันเป่าสังข์ ลมของพวกเขากลับเข้าไปอีกหรือไม่ ? "

" ไม่กลับ พระผู้เป็นเจ้า "

" ก็ถ้าอย่างนั้น เพราะเหตุไรพวกนั้นจึงไม่ตาย พวกช่างทองก็

พากันเป่ากลองประสานทอง ลมของเขากลับเข้าไปอีกหรือไม่ ? "

" ไม่กลับเข้าไปอีก พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า "

" พวกเป่าปี่ก็พากันเป่าปี่ ลมของพวกเขากลับเข้าไปอีกหรือไม่ "

" ไม่กลับ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า "

" ถ้าอย่างนั้น เหตุไรพวกนั้นจึงไม่ตาย ? "

" ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ข้าพเจ้าไม่อาจสนทนากับท่านได้แล้ว ขอ
ท่านจงไขข้อความนั้นให้ข้าพเจ้าเข้าใจด้วยเถิด "

พระเถระจึงแก้ไขว่า

" อันลมหายใจออกหายใจเข้านั้น ไม่ใช่เป็นสิ่งที่มีชีวิต (คือคน
และสัตว์) แต่เป็นกายสังขาร (คือเป็นเครื่องช่วยให้ชีวิตทรงอยู่)
ต่างหาก "

" ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า กายสังขารตั้งอยู่ในอะไร ? "

" กายสังขารตั้งอยู่ใน " ชันธ " (คือร่างกาย) "

ครั้งได้ฟังดังนั้น ก็มีจิตเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธานุภาพ อันตกาย
อำมาตย์จึงได้ประกาศตนเป็นอุบาสก ขอนับถือพระพุทธ พระธรรม
พระสงฆ์ เป็นที่พึง ดังนี้

❖ ปัญหาที่ ๕ ถามเรื่องบรรพชา

ครั้งนั้น พระนาคเสนเถระก็ได้เข้าไปสู่พระราชานิเวศน์ของพระเจ้ามิ

ลินท์ ขึ้นสู่ปราสาทแล้วนั่งลงบนอาสนะที่เขาจัดไว้ พระเจ้ามีลินท์ก็
ทรงเล็งดูพระภิกษุสงฆ์ด้วยพระองค์เอง เสร็จแล้วจึงถวายผ้าไตรจีวร
ครั้นพระนาคเสนครองไตรจีวรแล้ว พระเจ้ามีลินท์จึงตรัสขึ้นว่า

" ขอให้พระผู้เป็นเจ้านาคเสน จงนั่งอยู่ที่นี้กับพระภิกษุ ๑๐ รูป
พระภิกษุผู้เฒ่าผู้แก่ นอกนั้น ขอนิมนต์กลับไปก่อน "

เมื่อพระนาคเสนฉันภัตตาหารเช้าเสร็จแล้ว พระเจ้ามีลินท์จึงตรัส
ขึ้นว่า

" ข้าแต่พระนาคเสน เราจะสนทนากันด้วยสิ่งใดดี ? "

" ขอถวายพระพร เราต้องการด้วยสิ่งที่เป็นประโยชน์ ขอจง
สนทนาด้วยสิ่งที่เป็นประโยชน์เถิด "

" ข้าแต่พระนาคเสน บรรพชาามีประโยชน์อย่างไร อะไรเป็น
ประโยชน์สูงสุดของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ? "

" ขอถวายพระพร บรรพชาขึ้นเพื่อจะให้พ้นจากความทุกข์ คือ
เกิด แก่ เจ็บ ตาย ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีก การเข้าสู่พระนิพพาน
เป็นประโยชน์อย่างสูงสุดของอาตมา "

" ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า บุคคลทั้งหลายบรรพชา เพื่อทำให้แจ้งซึ่ง
พระนิพพานทั้งนั้น ? "

เหตุของผู้บวช

" ขอถวายพระพร มหาบพิตรพระราชสมภาร คนทั้งหลายไม่ใช่บวชเพื่อพระนิพพานด้วยกันทั้งสิ้น คือ บางพวกก็บวชหนีราชภัย (พระราชอาเบียดเบียนใช้สอย) บางพวกก็บวชหนีโจรภัย บางพวกก็บวชเพื่อค้อยตามพระราชา บางพวกก็บวชเพื่อหนีหนี้สิน บางพวกก็บวชเพื่อยศศักดิ์ บางพวกก็บวชเพื่อเลี้ยงชีวิต บางพวกก็บวชด้วยความกลัวภัยบุคคลเหล่าใดบวชโดยชอบ บุคคลเหล่านั้นชื่อว่า บวชเพื่อพระนิพพาน ขอถวายพระพร "

พระเจ้ามิลินท์ทรงซักถามต่อไปว่า

" ก็พระผู้เป็นเจ้าเล่า บวชเพื่อพระนิพพานหรือ ? "

พระเถระตอบว่า " อาตมภาพบวชแต่ยังเป็นเด็ก ยังไม่รู้เรื่องว่าบวชเพื่อพระนิพพานนี้ ก็แต่ว่าอาตมาคิดว่า พระสมณะที่เป็นศาคนบุตรพุทธชินนอสเหล่านี้เป็นบัณฑิต จึงต้องให้อาตมาศึกษา อาตมาภาพได้รับการศึกษาแล้ว จึงรู้เห็นว่าบวชเพื่อพระนิพพานนี้ "

" พระผู้เป็นเจ้า แก่ถูกต้องดีแล้ว "

❖ ปัญหาที่ ๖ ถ้ามรณกรรม (เกิด)

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า

" ข้าแต่พระนาคนเสน ผู้ที่ตายไปแล้วจะไม่กลับมาเกิดอีกมี

หรือไม่? "

พระนาคเสนตอบว่า

" คนบางจำพวกก็กลับมาเกิดอีก บางจำพวกก็ไม่กลับมาเกิดอีก "

" ใครกลับมาเกิดอีก ใครไม่กลับมาเกิดอีก? "

" ผู้มีกิเลส ยังกลับมาเกิดอีก ส่วนผู้ไม่มีกิเลส ไม่ต้องกลับมาเกิดอีก "

" ก็พระผู้เป็นเจ้าเล่า จะกลับมาเกิดอีกหรือไม่? "

" ถ้าอาตมภาพยังมีอุปาทาน คือการยึดถืออยู่ ก็จักกลับมาเกิด ถ้าอาตมภาพไม่มีการยึดถือแล้ว ก็จักไม่กลับมาเกิดอีก "

" ถูกแล้ว พระผู้เป็นเจ้า "

❖ ปัญหาที่ ๗ ถามเรื่องมนสิการ (การกำหนดจิต)

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า

" ข้าแต่พระนาคเสน ผู้ใดไม่เกิดอีกผู้นั้นย่อมไม่เกิดอีกด้วย โยนิโสมนสิการ(คือการกำหนดจิตด้วยอุบายที่ชอบธรรม)ไม่ใช่หรือ? "

พระเถระตอบว่า

" ขอถวายพระพร บุคคลไม่เกิดอีกด้วย โยนิโสมนสิการ คือด้วยปัญญา และด้วยกุศลธรรมอื่น ๆ "

" ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า โยนิโสมนสิการ กับ ปัญญา เป็นอันเดียวกันหรืออย่างไร ? "

" ไม่ใช่อย่างเดียวกัน คือ โยนิโสมนสิการ ก็อย่างหนึ่ง ปัญญา ก็อย่างหนึ่ง แพะ แกะ สัตว์เลี้ยง กระบือ อูฐ โค ลา เหล่าใดมีมนสิการ แต่ปัญญาย่อมไม่มีแก่สัตว์เหล่านั้นขอถวายพระพร "

" ชอบแล้ว พระนาคเสน "

❖ ปัญหาที่ ๘ ถามลักษณะมนสิการ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามต่อไปว่า

" ข้าแต่พระนาคเสน มนสิการ มีลักษณะอย่างไร ปัญญา มีลักษณะอย่างไร ? "

พระนาคเสนตอบว่า

" มหาราชะ มนสิการ มีความ อุตสาหะ เป็นลักษณะ และมีการถือไว้ เป็นลักษณะ ส่วน ปัญญา มีการ ตัด เป็นลักษณะ "

" ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า มนสิการ มีการถือไว้เป็นลักษณะอย่างไร ปัญญา มีการตัดเป็นลักษณะอย่างไร ขอจงอุปมาให้แจ้งด้วย ? "

อุปมาคนเกี่ยวข้าว

" มหาบพิตรทรงรู้จักวิถีเกี่ยวข้าวบ้างไหม ? "

" อ้อ... รู้จัก พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า "

" วิธีเกี่ยวข้าวนั้นคืออย่างไร ? "

" ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า คือคนจับกอข้าวด้วยมือข้างซ้าย แล้วเอา
เคียวตัดให้ขาดด้วยมือข้างขวา "

" มหาราชา ชื่อนี้มีอุปมาฉันใด คือ พระโยคาวจรถือไว้ซึ่ง
มนสิการ คือกิเลสอันมีในใจของตนแล้ว ก็ตัดด้วยปัญญา ฉะนั้น
มนสิการ มีลักษณะถือไว้ ปัญญา มีลักษณะตัด อย่างนั้นแหละขอ
ถวายพระพร "

" ถูกดีแล้ว พระนาคเสน "

อธิบาย

คำว่า มนสิการ มีลักษณะ ถือไว้ หมายถึงการกำหนดจิตพิจารณา
ขั้นที่ ๕ คือร่างกายว่ามีสภาพเป็นอย่างไร ส่วน ปัญญา มีลักษณะ ตัด
หมายถึงยอมรับนับถือกฎธรรมดาคือ ร่างกายมีสภาพเป็น อนิจจัง ทุก
ขัง อนัตตา ไม่ยึดถือว่า " มันเป็นเราเป็นของเรา " ดังนี้

❖ ปัญหาที่ ๙ ถามลักษณะศีล

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า

" ข้าแต่พระนาคเสน พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าได้กล่าวไว้ในข้อก่อน

(ปัญหาที่ ๗) ว่า บุคคลไม่เกิดอีกด้วยได้กระทำกุศลกรรมเหล่านี้ได้
โยมยังไม่เข้าใจ จึงขอกถามว่า ธรรมเหล่านี้...เป็นกุศลกรรม
เหล่านั้น ? "

พระเถระตอบว่า

" มหาราชา คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เหล่านี้แหละ
เป็นกุศลกรรมเหล่านั้น "

" ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า คือ มีลักษณะอย่างไร ? "

" มหาราชา คือ มีการ เป็นที่ตั้ง เป็นลักษณะ คือ คือ เป็นที่ตั้ง
แห่งกุศลกรรมทั้งปวง อันได้แก่ อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ สติปัญญา
สัมมปธาน อิทธิบาท ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ กุศลกรรมทั้งปวง
ของผู้ตั้งอยู่ในศีลแล้วไม่เสื่อม "

" ขอพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าโปรดอุปมา "

อุปมา ๕ อย่าง

" มหาราชา อันต้นไม้ใบหญ้าทั้งสิ้น ได้อาศัยแผ่นดิน ตั้งอยู่ใน
แผ่นดินแล้ว จึงเจริญงอกงามขึ้นฉันใด พระโยคาวจรได้อาศัยศีล
ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงทำให้เกิด อินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ
ปัญญา ขึ้นได้ ฉะนั้น "

" โปรดอุปมาให้ยิ่งขึ้นไป "

" มหาราชะ การงานทั้งสิ้นที่ทำบนบกต้องอาศัยแผ่นดินตั้งอยู่ในแผ่นดิน จึงทำได้ฉันใด พระโยคาวจรก็อาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีล จึงทำให้เกิดอินทรีย์ ๕ ขึ้นได้ ฉันนั้น "

" โปรดอุปมาให้ยิ่งขึ้นไปอีก "

" มหาราชะ บุรุษที่เป็นนักกระโดดโลดเต้น ประสงค์จะแสดงศิลปะ ก็ให้คนถากพื้นดิน ให้ปราศจากก้อนหินก้อนกรวด ทำให้สม่ำเสมอดีแล้ว จึงแสดงศิลปะบนพื้นดินนั้นได้ ฉันใด พระโยคาวจรก็อาศัยศีลตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงทำให้เกิดอินทรีย์ ๕ ขึ้นได้ ฉันนั้น "

" นิมนต์อุปมาให้ยิ่งขึ้นกว่านี้ "

" มหาราชะ นายช่างประสงค์จะสร้างเมือง ให้ปราบพื้นที่จนหมดเสี้ยนหนามหลักตอ ทำพื้นที่ให้สม่ำเสมอดีแล้ว จึงกะถนนต่าง ๆ มีถนน ๔ แพร่ง ๓ แพร่ง เป็นต้น ไว้ภายในกำแพง แล้วจึงสร้างเมืองลงฉันใด พระโยคาวจรก็อาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงทำให้เกิดอินทรีย์ ๕ ขึ้นได้ ฉันนั้น "

" ขอจงอุปมาให้ยิ่งขึ้นกว่านี้อีก "

" มหาราชะ พลรบผู้เข้าสู่สงคราม ตั้งมั่นอยู่ในพื้นที่อันเสมอดี กระทำพื้นที่ให้เสมอดีแล้ว จึงกระทำสงคราม ก็จักได้ชัยชนะใหญ่ในไม่ช้าฉันใด พระโยคาวจรก็อาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงทำให้เกิดอินทรีย์ ๕ ให้เกิดได้ ฉันนั้น "

ข้อนี้ สมนกับที่สมเด็จพระภาควันต์บรมศาสดาตรัสไว้ว่า " ภิกษุ
ผู้มีความเพียรรู้จักรักษาตัว มีปัญญาตั้งอยู่ในศีลแล้ว ทำจิตและ
ปัญญาให้เกิดขึ้น ย่อมสะสมซึ่งความรุ่งเรืองนี้ได้ ศีลนี้เป็นที่ตั้งแห่ง
กุศลธรรมทั้งหลายเหมือนกับพื้นธรณีอันเป็นที่อาศัยแห่งสัตว์ทั้งหลาย
ศีลนี้เป็นรากเหง้าในการทำกุศลให้เจริญขึ้น ศีลนี้เป็นหัวหน้าใน
ศาสนาขององค์สมเด็จพระชินสีห์ทั้งปวง " กองศีลอันดี ได้แก่ พระ
ปาฏิโมกข์ ขอถวายพระพร "

" ชอบแล้ว พระนาคเสน "

❖ ปัญหาที่ ๑๐ ถามลักษณะศรัทธา

" ข้าแต่พระนาคเสน ศรัทธา เป็นลักษณะอย่างไร ? "

" มหาราชา ศรัทธามีความผ่องใส เป็นลักษณะ และมีการเล่น
ไป เป็นลักษณะ ขอถวายพระพร "

ศรัทธามีความผ่องใส

" ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ที่ว่า ศรัทธามีความผ่องใส เป็นลักษณะ
นั้น เป็นประการใด ? "

" มหาราชา ศรัทธา เมื่อเกิดขึ้นก็ข่มนิวรณ์ไว้ ทำจิตให้
ปราศจากนิวรณ์ ทำจิตให้ผ่องใสไม่ขุ่นมัว อย่างนี้แหละ เรียกว่า มี

ความผ่องใส เป็นลักษณะ ขอบวายพระพร ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

อุปมาพระเจ้าจักรพรรดิ

“ มหาราชะ พระเจ้าจักรพรรดิเสด็จพระราชดำเนินทางไกล พร้อมด้วยจตุรงค์เสนาต้องข้ามแม่น้ำน้อยไป น้ำในแม่น้ำน้อยนั้นย่อม ชื้นไปด้วยข้าง ฝั่ง พลเดินเท้า เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิเสด็จข้ามไปแล้ว ได้ตรัสสั่งพวกอำมาตย์ว่า

“ จงนำน้ำดื่มมา เราจะดื่ม ”

แก้วมณีสำหรับทำน้ำให้ใส ของพระเจ้าจักรพรรดินั้นมีอยู่ พวกอำมาตย์รับพระราชโองการแล้ว ก็นำแก้วมณีนั้นไปกดลงในน้ำ พอวางแก้วมณีนั้นลงในน้ำ สหายๆ จอก แหนทั้งหลายก็หายไป โคลนตมก็จมลงไป น้ำก็ใสไม่ชุ่มมัว พวกอำมาตย์ก็ตักน้ำนั้นไปถวายพระเจ้าจักรพรรดิ กราบทูลว่า

“ เชิญเสวยเถิด พระเจ้าข้า ”

น้ำที่ไม่ชุ่มมัวฉันใด ก็ควรเห็นจิตฉันนั้น พวกอำมาตย์ฉันใด ก็ควรเห็นพระโยคาวจรฉันนั้น สหายๆ จอก แหน โคลนตมฉันนั้น ฉันใด ก็ควรเห็นกิเลส ฉันนั้น แก้วมณีอันทำน้ำให้ใส ฉันใด ก็ควรเห็นศรัทธาฉันนั้น

ฉะนั้น พอวางแก้วมณีอันทำน้ำให้ใสลงไปใต้น้ำ สาหร่ายจอก
แหงก็หายไป โคลนตมก็จมลงไป น้ำก็ใสไม่ขุ่นมัว ฉันทใด เมื่อศรัทธา
เกิดขึ้นก็ขมนิรโรคไว้ ทำให้จิตผ่องใส ไม่ขุ่นมัวจากความพอใจในรูป
สวย เสียงเพราะ กลิ่นหอม รสอร่อย สัมผัสระหว่างเพศ การไม่พอใจ
ฟุ้งซ่าน วุ่นงวุ่นและสงสัย ฉันทนั้น อย่างนี้แหละเรียกว่า ศรัทธามีความผ่อง
ใส เป็นลักษณะ ขอดถวายพระพร ”

ศรัทธามีการแล่นไป

“ ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า ข้าว่า ศรัทธามีการแล่นไป เป็นลักษณะ
นั้น คืออย่างไร ? ”

“ ขอดถวายพระพร พระโยคาวจรเลื่อมใสในปฏิปทาของพระอรหันต์
เจ้าแล้ว จิตของพระโยคาวจรเหล่านั้น ก็แล่นไปในโสดาปัตติผล
สกิทาคามีผล อนาคามีผล อรหันต์ผล เป็นลำดับไปแล้วพระโยคาวจร
นั้นก็กระทำความเพียรเพื่อให้ถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อให้บรรลุธรรมที่ยัง
ไม่ได้บรรลุ เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งธรรม ที่ยังไม่ได้กระทำให้แจ้ง อย่างนี้
แหละมหาบพิตร เรียกว่า ศรัทธามีการแล่นไป เป็นลักษณะ ”

“ นิมนต์อุปัชฌาย์ให้แจ้งด้วย ”

อุปัชฌาย์ผู้ข้ามแม่น้ำ

“ มหาราชะ เมฆใหญ่ตกลงบนภูเขาแล้วก็มีน้ำไหลลงไปสู่ที่ต่ำ ทำชอกเขาระแหงห้วยให้เต็มแล้ว ก็ล้นไหลไปสู่แม่น้ำเขาจะฝั่งทั้งสองไป เมื่อฝูงคนมาถึงไม่รู้ที่ต้นที่ลึกแห่งแม่น้ำนั้นก็กลัว จึงยืนอยู่ริมฝั่งอันกว้าง ลำดับนั้น ก็มีบุรุษคนหนึ่งมาถึง เขาเป็นผู้มีกำลังเรียวแรงมาก ได้เห็นบชายฝั่งให้แน่น แล้วกระโดดลงไปในน้ำว่ายข้ามน้ำไป มหาชนได้เห็นบุรุษนั้นข้ามน้ำไปได้ ก็พากันว่ายข้ามตาม ฉันท

พระโยคาวจรได้เห็นปฏิปทาของพระอริยะเหล่าอื่นแล้ว ก็มีจิตแล่นไปในโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตผล แล้วก็กระทำความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ไม่ยังถึง เพื่อบรรลुธรรมที่ยังไม่บรรลु เพื่อให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง ฉันทนั้น อย่างนี้แหละเรียกว่า ศรัทธามีการแล่นไป เป็นลักษณะ

ข้อนี้สมกับที่สมเด็จพระชินสีห์ตรัสไว้ว่า “ บุคคลยอมข้ามห้วงน้ำได้ด้วยศรัทธา ย่อมข้ามมหาสมุทรได้ด้วยความไม่ประมาท ย่อมล่องทุกข์ได้ด้วยความเพียร ย่อมบริสุทธิได้ด้วยปัญญา ” ดังนี้ ขอถวายพระพร ”

“ ชอบแล้ว พระนาคเสน ”

อธิบาย

บุคคลมีศรัทธาต่อสิ่งใด เมื่อระลึกถึงสิ่งนั้น หรือบุคคลนั้น จิตใจ

ยอมผ่อนใจ และจิตใจของเขายอมผ่อนคลายไปยังสิ่งนั้น หรือบุคคลนั้น
เสมอๆ ผู้ศรัทธาในพระนิพพาน หรือผู้ถึงนิพพานแล้ว จิตยอมผ่อนคลายไป
ในนิพพานเนื่องๆ มีนิพพานเป็นอารมณ์อยู่เสมอ ย่อมทำความเพียร
เพื่อบรรลุพระนิพพานนั้น

❖ ปัญหาที่ ๑๑ ถ้ามลัทธิวิริยะ

“ ข้าแต่พระนาเคน วิริยะ คือความเพียร มีลักษณะอย่างไร? ”

“ มหาราชา ความเพียร มีการ ค้ำจุนไว้ เป็นลักษณะ กุศลธรรม
เหล่านั้นทั้งสิ้น อันความเพียรค้ำจุนไว้แล้วยอมไม่เสื่อม ”

“ ขอนิมนต์อุปมาก่อน ”

อุปมาเรือนที่จะล้ม

“ ขอถวายพระพร เมื่อเรือนจะล้มบุคคลค้ำไว้ด้วยไม้อื่น เรือนที่
ถูกค้ำไว้ นั้น ก็ไม่ล้ม ฉนใด ความเพียรก็มีการค้ำจุนไว้เป็นลักษณะ
กุศลธรรมเหล่านั้นทั้งสิ้นก็ไม่เสื่อม ฉนนั้น ”

“ ขอนิมนต์อุปมาให้ยิ่งขึ้นไปอีก ”

อุปมาพวงเสนา

“ มหาราชา พวงเสนาจำนวนน้อย ต้องพ่ายแพ้แก่เสนาหมู่มาก

หากพระราชาทรงกำชับไปให้ดี ทั้งเพิ่มกองหนุนส่งไปให้ เสนาจำนวนน้อยกับกองหนุนนั้น ต้องชนะเสนาห่มุ่มาได้ ฉันทัด ความเพียรก็มีการค้าจุนไว้เป็นลักษณะ กุศลธรรมเหล่านั้นทั้งสิ้นอันความเพียรอุดหนุนแล้วก็ไม่เสื่อม ฉันทัน ”

ข้อนี้สมกับที่สมเด็จพระทรวงธรรม์ตรัสไว้ว่า “ อริยสาวกผู้มีความเพียรเป็นกำลัง ย่อมละอะกุศล เจริญกุศลได้ ละสิ่งที่มีโทษ เจริญสิ่งที่ไม่มิโทษได้ ย่อมไม่เสื่อมจากพระสัทธรรม ” ดังนี้ ขอถวายพระพร ”

“ พระผู้เป็นเจ้ากล่าวแก่ฤๅกตั้งดีแล้ว ”

❖ ปัญหาที่ ๑๒ ถามลักษณะสติ

“ ข้าแต่พระนาคเสน สติ มีลักษณะอย่างไร ? ”

“ มหาราชะ สติ มีลักษณะ ๒ ประการ คือ ๑. มีการเตือน เป็นลักษณะ ๒. มีการถือไว้ เป็นลักษณะ ขอถวายพระพร ”

สติมีการเตือน

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ข้อว่า สติมีการเตือน เป็นลักษณะนั้น คืออย่างไร ? ”

“ ขอถวายพระพร สติเมื่อเกิดขึ้น ก็เตือนให้รู้จักสิ่งที่เป็นกุศล อกุศล มิโทษ ไม่มีโทษ เลวดี ดำขาว ว่าเหล่านี้เป็นสติปฏิฐาน ๔

เหล่านี้เป็นสัมมปปธาน ๔ เหล่านี้เป็นอิทธิบาท ๔ เหล่านี้เป็นอินทริย์
& เหล่านี้เป็นพละ ๕ เหล่านี้เป็นโพชฌงค์ ๗ เหล่านี้เป็นอริยมรรค
ประกอบด้วยองค์ ๘ อันนี้เป็นสมณะ อันนี้เป็นวิปัสสนา อันนี้เป็นวิชา
อันนี้เป็นวิมุตติ เหล่านี้เป็นเจตสิกธรรม ดังนี้

ลำดับนั้น พระโยคาวจรก็เกี่ยวข้องกับธรรมที่ควรเกี่ยวข้อง ไม่เกี่ยว
ข้องธรรมที่ไม่ควรเกี่ยวข้อง คบหาธรรมที่ควรคบหา ไม่คบหาธรรมที่
ไม่ควรคบหา อย่างนี้แหละมหาบพิตร เรียกว่า สติมีการเตือน เป็น
ลักษณะ ”

“ ขอได้โปรดอุปมาด้วย ”

อุปมานายคลังของพระราชา

“ มหาราชะ นายคลังของพระราชา ย่อมทูลเตือนพระเจ้าจักร
พรรดิ ให้ทรงระวังถึงราชสมบัติในเวลาเข้าเย็นว่า

“ ข้าแต่สมมุติเทพ ช้างของพระองค์มีเท่านี้ ม้ามีเท่านี้ รถมี
เท่านี้ พลเดินเท้ามีเท่านี้ เงินมีเท่านี้ ทองมีเท่านี้ สิ่งที่เป็นประโยชน์
เกื้อกูลแก่เจ้าของมีเท่านี้ ขอพระองค์จงทรงระวังเถิด พระเจ้าข้า ”

ข้อนี้มีอุปมาฉันใด สติเมื่อเกิดขึ้น ก็เตือนให้ระวังถึงธรรมที่เป็น
กุศล อกุศล มีโทษไม่มีโทษ เลวดี ดำขาว ว่าเหล่านี้เป็นสติปัฏฐาน ๔
เหล่านี้เป็นสัมมปปธาน ๔ ฯลฯ ลำดับนั้น พระโยคาวจรก็เกี่ยวข้องกับ

ธรรมที่ควรเกี่ยวข้อง ไม่เกี่ยวข้องกับธรรมที่ไม่ควรเกี่ยวข้อง คบกับ
ธรรมที่ควรคบ ไม่คบกับธรรมที่ไม่ควรคบ อย่างนี้แหละมหาบพิตร ชื่อ
ว่า สติมีการเตือน เป็นลักษณะ ”

“ ชอบแล้ว พระนาคเสน ”

สติมีการถือไว้

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามต่อไปว่า

“ ข้าแต่พระนาคเสน ชื่อว่า สติมีการถือไว้ เป็นลักษณะนั้น เป็น
ประการใด ? ”

“ มหาราชะ สติเมื่อเกิดขึ้น ก็ชักชวนให้ถือเอาซึ่งคติแห่งธรรม
ทั้งหลายว่า ธรรมเหล่านี้มีประโยชน์ ธรรมเหล่านี้ไม่มีประโยชน์ ธรรม
เหล่านี้มีอุปการะ ธรรมเหล่านี้ไม่มีอุปการะ ลำดับนั้น พระโยคาวจรก็
ละธรรมอันไม่มีประโยชน์เสีย ถือเอาธรรมที่มีประโยชน์ ละธรรมที่ไม่มี
อุปการะเสีย ถือเอาแต่ธรรมที่มีอุปการะ อย่างนี้แหละ มหาบพิตร ชื่อ
ว่า สติมีการถือเอาไว้ เป็นลักษณะ ”

“ ขอนิมนต์อุปมาให้ทราบด้วย ”

อุปมานายประตู่ของพระราชา

“ มหาราชะ นายประตู่ของพระราชาย่อมต้องรู้จักผู้ที่มี

ประโยชน์ และไม่มีประโยชน์แก่พระราชา ผู้ที่มีอุปการะหรือไม่มี
อุปการะแก่พระราชา เป็นต้น ลำดับนั้น นายประตุ๊กก็กำจัดพวกที่ไม่มี
ประโยชน์เสีย ปล่อยให้เข้าไปเฉพาะพวกที่มีประโยชน์ กำจัดพวกที่ไม่มี
อุปการะเสียให้เข้าไปแต่พวกที่มีอุปการะ ฉันทิ สติเมื่อเกิดขึ้น ก็
ชักชวนให้ถือเอาคติแห่งธรรมทั้งหลายฉันทินั้นว่า ธรรมเหล่านี้มี
ประโยชน์ ธรรมเหล่านี้ไม่มีประโยชน์ ธรรมเหล่านี้มีอุปการะ ธรรม
เหล่านี้ไม่มีอุปการะ ลำดับนั้นพระโยคาวจรก็กำจัดธรรมอันไม่มี
ประโยชน์เสีย ถือเอาแต่ธรรมที่มีประโยชน์ ละธรรมอันไม่มีอุปการะ
เสีย ถือเอาแต่ธรรมอันมีอุปการะ อย่างนี้แหละมหาบพิตร ชื่อว่าสติมี
การถือไว้เป็นลักษณะ

ข้อนี้สมกับที่พระเจ้าผู้มหาราชเจ้าตรัสไว้ว่า “สติ จะ ไช อะหัง
ภิกขเว สัพพัตถิกัง วทามิ... ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่าสติประ
กอบด้วยประโยชน์ทั้งปวง ” ดังนี้ ขอถวายพระพร ”

❖ ปัญหาที่ ๑๓ ถามลักษณะสมาธิ

“ ข้าแต่พระนาคเสน สมาธิ มีลักษณะอย่างไร ? ”

“ มหาราชะ สมาธิมีการเป็น หัวหน้า เป็นลักษณะ กุศลธรรม
ทั้งหลาย มีสมาธิเป็นหัวหน้าน้อมไปในสมาธิ น้อมไปในสมาธิ เจื่อมไป
ในสมาธิ ขอถวายพระพร ”

“ ขอนิมนต์อุปมา พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

อุปมาภอลนแห่งเรือนยอด

“ ขอถวายพระพร เช่นเดียวกับภอลนแห่งเรือนยอดทั้งหลาย ย่อมไปรวมอยู่ที่ยอด น้อมไปที่ยอด น้อมไปที่ยอด เจื่อมไปที่ยอด ฉันทใด กุศลธรรมทั้งหลาย ก็มีสมาธิเป็นหัวหน้า น้อมไปในสมาธิ น้อมไปในสมาธิ เจื่อมไปในสมาธิ ฉันทนั้น ”

“ นิมนต์อุปมาให้ยิ่งขึ้นไปอีก ”

อุปมาพระราช

“ มหาราชา เวลาพระราชเสด็จออกสงคราม พร้อมด้วยจตุรงค์ เสนานั้น เสนาทั้งหลาย เสนาบดีทั้งหลาย ช้าง ม้า รถ พลเดินเท้าทั้งหลาย ก็มีพระราชเป็นหัวหน้า น้อมไปในพระราช น้อมไปในพระราช เจื่อมไปในพระราช ห้อมล้อมพระราช ฉันทใด กุศลธรรมทั้งหลาย ก็มีสมาธิเป็นหัวหน้า น้อมไปในสมาธิ น้อมไปในสมาธิ เจื่อมไปในสมาธิ ฉันทนั้น อย่างนี้แหละ มหาบพิตร ชื่อว่า สมาธิ มีความเป็นหัวหน้า เป็นลักษณะ

ข้อนี้สมกับที่สมเด็จพระมหาโมหณินทรัสไว้ว่า “สมาธิ ภิกขเว ภาเว ณะ สมาธิโก ภิกขุ ยถาภูตัง ปชานาติ... ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเธอ

ทั้งหลายจงอบรมสมาธิ ภิกษุผู้ได้สมาธิย่อมรู้ตามความเป็นจริง ” ดังนี้
ขอถวายพระพร ”

“ ถูกต้องดีแล้ว พระนาคเสน ”

❖ ปัญหาที่ ๑๔ ถ้ามลักษณะปัญญา

“ ข้าแต่พระนาคเสน ปัญญา มีลักษณะอย่างไร ? ”

“ มหาราชะ ปัญญา มีการตัด เป็นลักษณะ ตามที่อาตมภาพได้
ถวายวิสัชนาไว้แล้ว อีกประการหนึ่ง ปัญญา มีการทำให้สว่าง เป็น
ลักษณะ ขอถวายพระพร ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ปัญญามีการทำให้สว่าง เป็นลักษณะ
อย่างไร? ”

“ มหาราชะ ปัญญาเมื่อเกิดขึ้น ก็กำจัดเครื่องทำให้มืด คือ
อวิชชา ทำให้เกิดความสว่าง คือ วิชา ทำให้เกิดความแจ่มแจ้ง คือ
ญาณ ทำให้อริยสัจปรากฏ ลำดับนั้น พระโยคาวจรก็เห็นด้วยปัญญา
อันชอบว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ขอถวายพระพร ”

“ ขอพระคุณเจ้าได้โปรดอุปมา ”

อุปมาผู้ส่องประทีป

“ มหาราชะ เปรียบปานบุรุษส่องประทีปเข้าไปในเรือนที่มืด

แสงประทีปย่อมกำจัดความมืด ทำให้เกิดแสงสว่างทำให้รูปทั้งหลาย
ปรากฏฉันใด ปัญญาเมื่อเกิดขึ้นก็กำจัดความมืดคือ อวิชชา ทำให้เกิด
แสงสว่างคือ วิชา ทำให้เกิดความแจ่มแจ้งคือ ญาณ ทำให้อริยสัง
ทั้งหลายปรากฏ ลำดับนั้น พระโยคาวจรก็เห็นด้วยปัญญาอันชอบว่า
อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ฉะนั้น อย่างนี้แหละ महाบพิตร ชื่อว่า ปัญญา
มีการทำให้สว่าง เป็นลักษณะ ขอถวายพระพร ”

“ ถูกแล้ว พระนาคเสน ”

อธิบาย

คำว่า “ ปัญญาอันชอบ ” ได้แก่ปัญญาอันเกิดจากวิปัสสนาญาณ

❖ ปัญหาที่ ๑๕ ถ้ามหน้าที่แห่งธรรมต่าง ๆ กัน

“ ข้าแต่พระนาคเสน ธรรมเหล่านี้มีอยู่ต่าง ๆ กัน แต่ให้สำเร็จ
ประโยชน์อย่างเดียวกันหรือ? ”

“ อย่างนั้น มหาบพิตร ธรรมเหล่านี้มีอยู่ต่าง ๆ กัน แต่ให้สำเร็จ
ประโยชน์อย่างเดียวกัน คือฆ่ากิเลสเหมือนกัน ขอถวายพระพร ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

อุปมาเสนาต่าง ๆ

“ มหาราชะ เสนามีหน้าที่ต่าง ๆ กันคือ เสนาข้าง เสนาม้า เสนารถ เสนาพลเดินเท้า เสนาเหล่านี้ ย่อมให้สำเร็จสงครามอย่าง เดียวกัน ย่อมชนะเสนาฝ่ายอื่นในสงครามอย่างเดียวกัน ฉนใด ธรรม เหล่านี้ ถึงมืออยู่ต่าง ๆ กัน ก็ให้สำเร็จประโยชน์อย่างเดียวกัน คือฆ่า กิเลสอย่างเดียวกัน ขอถวายพระพร ”

“ พระผู้เป็นเจ้าวิเศษนาสมควรแล้ว ”

❖ จบวรรคที่ ๑

รวมความว่า ปัญหาทั้งหมดที่ผ่านมานี้เป็นปัญหาที่พระเจ้ามิลินท์ ถามพระนาคเสนถึงวิธีปฏิบัติที่จะไม่เกิดอีก ว่าจะต้องประกอบด้วย ธรรมอะไรบ้าง

สรุปความ

คำว่า “ ธรรมเหล่านี้ ” หมายถึงธรรมที่กล่าวมาแล้วข้างต้น คือ มนสิการ มีลักษณะ ถือไว้

กุศลธรรมอื่น ๆ ได้แก่ ศีล และ อินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา มีลักษณะดังนี้

ศีล มีลักษณะ เป็นที่ตั้ง

ศรัทธา มีลักษณะ ผ่องใส และ แล่นไป

วิริยะ มีลักษณะ คำจุนไว้

สติ มีลักษณะ เตือน และ ถือไว้

สมาธิ มีลักษณะเป็น หัวหน้า

ปัญญา มีลักษณะ ตัด และ ทำให้สว่าง

จึงขอลำดับความสัมพันธ์ของธรรมเหล่านี้ว่ามีหน้าที่ต่างกัน
อย่างไร พระโยคาวจรหวังที่จะปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์นั้น จะต้อง
ประกอบไปด้วยธรรมเหล่านี้ คือ

๑. มนสิการ คือคิดไว้เสมอว่า ชีวิตนี้จะต้องตายเป็นธรรมดา

๒. ศีล จะรักษาให้บริสุทธิ์ไว้เสมอ

๓. ศรัทธา มีความเลื่อมใสในคุณพระพุทฺธ พระธรรม และพระ
อริยสงฆ์ หวังปฏิบัติตนเพื่อความพ้นทุกข์ คือ พระนิพพานต่อไป

๔. วิริยะ ทำความเพียรแต่พอดี

๕. สติ นี้เตือนตนเองไว้เสมอว่า เราจะต้องตาย จะมีศีล
บริสุทธิ์ จะเคารพในพระรัตนตรัย และมีนิพพานเป็นอารมณ์

๖. สมาธิ กำหนดรู้ลมหายใจเข้าออกหรือภาวนาตามอัธยาศัย

๗. ปัญญา พิจารณา สักกายทิฎฐิ ไม่ยึดถือว่าร่างกายเป็นเรา
เป็นของเรา แล้วตัด อวิชชา เราไม่มี ฉันทะ คือความพอใจ และ ราคะ
คือความยินดีในมนุษย์โลก เทวโลกและพรหมโลก เราต้องการอย่าง
เดียวคือ พระนิพพาน

กรรมเหล่านี้จึงมีหน้าที่ต่าง ๆ กัน แต่มุ่งประโยชน์อย่างเดียวกัน คือ ฆ่ากิเลสให้เป็นสมุจเฉทปหานตามที่ท่านได้อุปมาไว้ ฉันท เสนา ช้าง ม้า รถ พลเดินเท้า เสนาเหล่านั้น ย่อมช่วยกันทำสงคราม เพื่อที่จะมีชัยชนะต่อข้าศึกศัตรู ก็มีอุปมา ฉันทนั้น

❖ มลทินปัญหา วรรคที่ ๒

❖ ปัญหาที่ ๑ ถ้ามความสืบต่อแห่งกรรม

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์บรมกษัตริย์ พระบาทท้าวเธอได้ตรัสถาม
ปัญหาต่อไปว่า

“ ข้าแต่พระนาคนาเสน ผู้ใดเกิดก็เป็นผู้นั้นหรือว่ากลายเป็นผู้อื่น? ”

พระเถระถวายพระพรตอบว่า

“ ไม่ใช่ผู้นั้น และไม่ใช่ผู้อื่น ”

“ โยมยังสงสัยขอนิมนต์อุปมาก่อน ”

“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรเข้าพระทัยว่าอย่างไร...คือมหาบพิตร
เข้าพระทัยว่า เมื่อมหาบพิตรยังเป็นเด็กอ่อน ยังนอนหงายอยู่ที่พระอุ
นั้น บัดนี้ มหาบพิตรเป็นผู้ใหญ่แล้วก็คือเด็กอ่อนนั้น...อย่างนั้นหรือ? ”

“ ไม่ใช่ พระผู้เป็นเจ้า คือเด็กอ่อนนั้นเป็นผู้หนึ่งต่างหาก มาบัดนี้
โยมซึ่งเป็นผู้ใหญ่แล้วก็เป็นผู้หนึ่งต่างหาก ”

“ มหาราชะ เมื่อเป็นอย่างนั้น มารดาก็จกนับว่าไม่มี บิดาก็จก

นับว่าไม่มี อาจารย์ก็จกนับว่าไม่มี ผู้มีศีลก็จกนับว่าไม่มี ผู้มีศิลปะก็
จกนับว่าไม่มี ผู้มีปัญญา ก็จกนับว่าไม่มีทั้งนี้เพราะอะไร...เพราะว่า
มารดาของผู้ยังเป็น กลละ อยู่ เป็นผู้หนึ่งต่างหาก มารดาของผู้เป็น
อัมพุทะ คือผู้กลายจากกลละ อันได้แก่กลายจากน้ำใส ๆ เล็กๆ มา
เป็นน้ำคล้ายกับน้ำล้างเนื้อ ก็ผู้หนึ่งต่างหากเมื่อผู้้นกลายเป็นก้อน
เนื้อ มารดาก็ผู้หนึ่งต่างหาก เมื่อผู้้นกลายเป็นแท่งเนื้อ มารดาก็เป็น
อีกผู้หนึ่ง เมื่อผู้้นยังเล็กอยู่ มารดาก็เป็นผู้หนึ่งอีกต่างหาก เมื่อผู้้น
โตขึ้น มารดาก็เป็นอีกผู้หนึ่งต่างหาก อย่างนั้นหรือ ผู้ศึกษาศิลปะ ก็
เป็นผู้หนึ่งต่างหาก ผู้สำเร็จการศึกษาแล้วก็เป็นผู้หนึ่งต่างหาก ผู้ทำ
บาปกรรมก็เป็นผู้หนึ่งต่างหาก ผู้มีมือด้วนเท้าด้วน ก็เป็นผู้หนึ่ง
ต่างหาก อย่างนั้นหรือ ? ”

“ ไม่ใช่อย่างนั้น ผู้เป็นเจ้าของ ในเมื่อโยมกล่าวอย่างนี้ ส่วนพระผู้เป็น
เจ้าจะกล่าวอย่างไร ? ”

“ ขอถวายพระพร เมื่อก่อนอาดมายังเป็นเด็กอ่อนอยู่ บัดนี้ ได้
เจริญเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ อวัยวะทั้งปวงนั้น รวมเข้าเป็นอันเดียวกัน
เพราะอาศัยกายอันนี้แหละ ”

“ ขอได้โปรดอุปมาด้วย ”

“ มหาราชะ เปรียบเสมือนว่า บุรุษคนหนึ่งจุดประทีปไว้ ประทีปนั้น
จะสว่างอยู่ตลอดคืนหรือไม่ ? ”

“ ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า ประทีปนั้นต้องสว่างอยู่ตลอดคืน ”

“ มหาราชา เพลวประทีปในยามต้น ก็คือเพลวประทีปในยามกลาง
อย่างนั้นหรือ ? ”

“ ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าผู้เป็นเจ้า ”

“ เพลวประทีปในยามกลาง ก็คือเพลวประทีปในยามปลายอย่าง
นั้นหรือ ? ”

“ ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าผู้เป็นเจ้า ”

“ มหาราชา เพลวประทีปในยามต้น ก็เป็นอย่างหนึ่ง เพลวประทีป
ในยามกลาง ก็เป็นอย่างหนึ่ง เพลวประทีปในยามปลาย ก็เป็นอย่าง
หนึ่ง อย่างนั้นหรือ ? ”

“ ไม่ใช่อย่างนั้น ผู้เป็นเจ้า คือเพลวประทีปนั้นได้สว่างอยู่ตลอดคืน
ก็เพราะอาศัยประทีปดวงเดียวกันนั้นแหละ ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร คือ ธรรมสันตติ ความสืบทอดแห่ง
ธรรม ย่อมสืบทอดกัน เมื่อสิ่งหนึ่งเกิด สิ่งหนึ่งดับ ย่อมติดต่อกันไม่ก่อน
ไม่หลัง เพราะฉะนั้น จะว่าผู้หนึ่งก็ไม่ใช่ จะว่าผู้อื่นก็ไม่ใช่ ย่อมถึงซึ่งการ
จัดเข้าในวิญญูณดวงหลัง ขอถวายพระพร ”

“ ขอนิมนต์อุปมาให้ยิ่งขึ้นไปอีก ”

“ มหาราชา ในเวลาที่คนทั้งหลายวิดินม นมสตกก็กลายเป็นนมดื่ม
เปลี่ยนจากนมดื่มก็กลายเป็นนมข้น เมื่อเปลี่ยนจากนมข้น ก็กลายเป็นนมข้น

เป็นเปรียบ ผู้ใดกล่าวว่า นมสดนั้นแหละคือนมดื่ม นมดื่มนั้นแหละคือ
นมข้น นมข้มนั้นแหละคือเปรี้ยว จะว่าผู้หนึ่งกล่าวว่าถูกต้องดีหรือ
อย่างไร ? ”

“ ไม่ถูก พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า คือเปรี้ยวนั้นก็อาศัยนมสดเดิมนั้นแหละ ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร ธรรมสันตติ คือความสืบทอดแห่ง
ธรรม ก็ย่อมสืบทอดกันไป อย่างหนึ่งเกิด อย่างหนึ่งดับ สืบทอดกันไปไม่
ก่อนไม่หลัง เพราะฉะนั้น จะว่าผู้หนึ่งก็ไม่ใช่ จะว่า ผู้อื่นก็ไม่ใช่ ว่าได้แต่
เพียงว่า ถึงซึ่งการสงเคราะห์เข้าในวิญญาณดวงหลังเท่านั้น ขอถวาย
พระพร ”

“ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าแก้ไขนี้สมควรแล้ว ”

สรุปความ

ปัญหาที่พระเจ้ามิลินท์เข้าใจว่า คนที่เกิดมาแล้วจากเด็กมาเป็น
ผู้ใหญ่ ท่านเข้าใจว่าเป็นคนละคนกัน

พระนาคเสนจึงชี้แจงว่า ความจริงก็เป็นคนเดียวกัน แต่ที่ท่านตอบ
ว่า จะเป็นผู้หนึ่งก็ไม่ใช่จะเป็นผู้อื่นก็ไม่ใช่ นั่น ก็เพราะอาศัย สันตติ
ความสืบทอดกัน เปรียบเหมือนเปลวไฟและนมสดที่เปลี่ยนไป

เมื่อเปลี่ยนไปแล้ว จะว่าเป็นของเดิมก็ไม่ได้ จะว่าเป็นของอื่นก็
ไม่ใช่ แต่ต้องอาศัยความสืบทอดกันไป เหมือนกับร่างกายที่เกิดมาก็

อาศัยอวัยวะเดิมแล้วค่อยเปลี่ยนแปลง เติบโตขึ้นมาจนกว่าจะแก่เฒ่า
ไป ก็ชื่อว่าเป็นบุคคลเดียวกันนั่นเอง

❖ ปัญหาที่ ๒ ทามความรู้สึกของผู้ไม่เกิดอีก

“ ข้าแต่พระนาคนเสน บุคคลใดไม่เกิดอีกบุคคลนั้นรู้หรือไม่ว่า เรา
จักไม่เกิดอีก ? ”

“ มหาราชา ผู้ใดจะไม่เกิดอีก ผู้นั้นก็รู้ว่าเราจักไม่เกิด ”

“ ข้าแต่พระคุณเจ้า ผู้นั้นรู้ได้อย่างไร ? ”

“ ขอถวายพระพร เหตุปัจจัยอันใดที่ทำให้ถือกำเนิด ผู้นั้นก็รู้ว่าเรา
จะไม่เกิด เพราะความดับไปแห่งเหตุปัจจัยอันนั้นแล้ว ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

“ มหาราชา เปรียบเหมือนชาวนาไถนาแล้ว หว่านข้าวแล้ว ได้ข้าว
ไว้เต็มยุ้งแล้ว ต่อมาภายหลังเขาก็ไม่ไถไม่หว่านอีก เขามีแต่บริเวณ
หรือชายซึ่งข้าวขึ้น หรือทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามเหตุปัจจัยที่มีมา
ชาวนานั้นรู้หรือไม่ว่า ยุ้งข้าวของเราจักไม่เต็ม ? ”

“ รู้ซี พระผู้เป็นเจ้า ”

“ รู้อย่างไรละ ? ”

“ อ้อ..รู้เพราะไม่มีเหตุปัจจัยที่จะทำให้ยุ้งข้าวเต็ม ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร ผู้นั้นก็รู้ว่าเราจักไม่เกิดอีก เพราะ

หมดเหตุปัจจัยที่จะทำให้ถือกำเนิดแล้ว ”

“ ถูกแล้ว พระนาคเสน ”

อธิบาย

คำว่า “ หมดเหตุปัจจัย ” หมายความว่า เป็นผู้หมดกิเลส ตัณหา
อุปาทาน และอกุศลกรรม ที่จะทำให้เกิดอีก

❖ ปัญหาที่ ๓ ถ้ามที่ดับปัญญา

“ ข้าแต่พระนาคเสน ญาณ เกิดแก่ผู้ใด ปัญญา เกิดแก่ผู้ขึ้นหรือ ? ”

“ เกิด...มหาราชะ คือ ญาณ เกิดแก่ผู้ใด ปัญญา ก็เกิดแก่ผู้ขึ้น ”

“ ข้าแต่พระนาคเสน สิ่งใดเป็นญาณสิ่งนั้นหรือเป็นปัญญา ? ”

“ ถูกแล้ว...มหาราชะ คือสิ่งใดเป็นญาณก็สิ่งนั้นแหละเป็นปัญญา ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ญาณได้เกิดแก่ผู้ใดปัญญานั้นได้เกิดแก่ผู้ขึ้น
ผู้ขึ้นหลงหรือไม่หลง ? ”

“ มหาราชะ ผู้มีปัญญาหลงในบางสิ่งบางอย่าง ไม่หลงในบางสิ่ง
บางอย่าง ”

“ หลงในสิ่งไหน ไม่หลงในสิ่งไหน ? ”

“ ขอดถวายพระพร หลงในศิลปะที่ไม่ชำนาญก็มี ในทิศที่ไม่เคยไปก็
มี ในชื่อหรือสถานที่ที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังก็มี ”

“ อ้อ...แล้วไม่หลงในอะไร พระผู้เป็นเจ้า ? ”

“ ไม่หลงในสิ่งที่ตนรู้แล้วว่าเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ก็โมหะ คือความหลงของผู้ขึ้นไปอยู่ที่ไหน ละ? ”

“ มหาราชะ พอ ญาณ เกิดแล้ว โมหะ คือความหลงก็ดับไปใน ญาณนั่นเอง ”

“ ขอนิมนตอุปมาเถิด ”

อุปมาผู้จุดประทีป

“ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนนบุรุษผู้หนึ่ง จุดประทีปเข้าไปใน เรือนที่มีด ในขณะนั้นความมืดก็ดับไป แสงสว่างก็ปรากฏขึ้น ฉนั้นใด เมื่อ ญาณ เกิดขึ้นแล้ว โมหะ ก็ดับไปในที่นั้น ฉนั้นนั่นแหละ ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ก็ปัญญาที่นั่นเล่า...ไปอยู่ที่ไหน? ”

“ มหาราชะ ปัญญา ทำหน้าที่ของตนแล้วก็ดับไปในที่นั่นเอง สิ่งใด ที่ทำด้วยปัญญานั้นว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สิ่งนั้นไม่ดับ ”

“ ข้าแต่พระนาคเสน พระผู้เป็นเจ้าได้กล่าวไว้แล้วว่า ปัญญาทำ หน้าที่ของตนแล้วก็ดับไป แต่สิ่งใดที่ทำด้วยปัญญานั้นว่าเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สิ่งนั้นไม่ดับ ดังนี้ ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาด้วย ”

อุปมาการเขียนเลข

“ มหาราชะ เหมือนอย่างว่า บุรุษผู้ใดรู้หนึ่ง อยากดูตัวเลขในกลาง คีนจัดแจงให้จุดประทีปขึ้นเขียนเลข เมื่อประทีปดับแล้วเลขก็ยังไม่ หายไป ชื่อนี้มีอุปมา ฉันทใด ปัญญาทำหน้าที่ของตนแล้วดับไป แต่สิ่งที่ รู้ด้วยปัญญาว่าเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้น มิได้ดับไป ฉันทนั้น ”

” ขอพระผู้เป็นเจ้าของอุปมาให้ยิ่งขึ้น ”

อุปมาโองน้ำ

“ ขอถวายพระพร เปรียบประดุกพวงมนุษย์ในชนบทตะวันออก จัดตั้งโองน้ำไว้ ๕ โองข้างประตู เพื่อดับไฟที่จะไหม้เรือน เมื่อไฟไหม้ เรือนแล้ว โองน้ำ ๕ โองนั้นเขาก็นำไปเก็บไว้ในละแวกบ้าน ไฟก็ดับไป ชาวบ้านคิดหรือไม่ว่า เราจักต้องทำสิ่งที่จำเป็นด้วยโองน้ำเหล่านั้น อีก? ”

“ ไม่คิด พระผู้เป็นเจ้าของ เพราะไม่มีความจำเป็นกับโองน้ำเหล่านั้น อีกแล้ว ด้วยว่าไฟก็ดับแล้วเขาจึงนำไปเก็บไว้อย่างนั้น ”

“ มหาราชะ ควรเห็นอินทรีย์ ๕ มีศรัทธาเป็นต้นว่า เปรียบ เหมือนกับโองน้ำทั้ง ๕ พระโยคาวจรเปรียบเหมือนชาวบ้าน กิเลส เปรียบเหมือนไฟ กิเลสดับไปด้วยอินทรีย์ ๕ เปรียบเหมือนกับไฟดับไป ด้วยน้ำทั้ง ๕ โองนั้น กิเลสที่ดับไปแล้วยอมไม่เกิดขึ้นอีก ฉันท เมื่อ

ปัญญาทำหน้าที่ของตนแล้วก็ดับไป แต่สิ่งที่รู้ว่าเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้นมิได้ดับไป ฉะนั้น ”

“ ขอนิมนต์อุปมาให้ยิ่งขึ้นไปอีก ”

อุปมารากยา

“ มหาราชะเปรียบปานประหนึ่งว่าแพทย์ผู้ถือเอารากยา ๕ รากไป หาค้นไข้ บดรากยาทั้ง ๕ นั้น แล้วละลายน้ำให้คนไข้ดื่ม โรคนั้นก็หายไปด้วยรากยาทั้ง ๕ รากนั้น แพทย์นั้นคิดหรือไม่ว่า เราจักต้องทำ กิจที่ควรทำด้วยรากยาเหล่านั้นอีก ? ”

“ ไม่คิด พระผู้เป็นเจ้า ”

“ มหาราชะ รากยาทั้ง ๕ นั้น เหมือน อินทรีย์ & มีศรัทธาเป็นต้น แพทย์นั้นเหมือนพระโยคาวจร ความเจ็บไข้เหมือนกิเลส บุรุษผู้เจ็บไข้ เหมือนปฤชชน ไข้หายไปด้วยยาทั้ง ๕ รากนั้นแล้ว ผู้เจ็บไข้นั้น ก็หาย โรค ฉนใด เมื่อกิเลสออกไปด้วยอินทรีย์ ๕ แล้วกิเลสก็ไม่เกิดอีก อย่าง นี้แหละ มหาบพิตรชื่อว่าปัญญาทำหน้าที่ของตนแล้วดับไป แต่สิ่งนั้น หามิได้ดับไป ฉะนั้น ”

“ นิมนต์อุปมาให้ยิ่งกว่านี้อีก ”

อุปมาผู้ถือลูกธนู

“ มหาราชะ เหมือนกับบุรุษผู้จะเข้าสู่สงคราม ถือเอาลูกธนู & ลูก
แล้วเข้าสู่สงคราม เพื่อต่อสู้กับข้าศึก เขาเข้าสู่สงครามแล้วก็ยิงลูกธนู
ไป ข้าศึกก็แตกพ่ายไป บุรุษนั้นคิดหรือไม่ว่า เราจักต้องทำกิจด้วยลูก
ธนูเหล่านั้นอีก ? ”

“ ไม่คิด พระผู้เป็นเจ้า ”

“ มหาราชะ ควรเห็น อินทรีย์ & เหมือนลูกธนูทั้ง & พระโยคาวจร
เหมือนกับผู้เข้าสู่สงคราม ก็เลสเหมือนกับข้าศึก ก็เลสแตกหักไป
เหมือน กับข้าศึกพ่ายแพ้ก็เลสดับไปแล้ว ไม่เกิดขึ้นอีกอย่างนี้แหละ
มหาบพิตร ชื่อว่าปัญญาทำหน้าที่ของตนแล้วดับไป แต่สิ่งที่รู้ด้วย
ปัญญาว่าเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้นหามีได้ดับไป ขอถวายพระ
พร ”

“ แก่ดีแล้ว พระนาคเสน ”

❖ ปัญหาที่ ๔ ถ้ามเรื่องปรินิพพาน

“ ข้าแต่พระนาคเสน ผู้ใดจะไม่เกิดอีก ผู้นั้นยังได้เสวยทุกขเวทนา
อย่างไรอย่างหนึ่งหรือไม่ ? ”

“ ขอถวายพระพร ได้เสวยก็มี ไม่ได้เสวยก็มี ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ที่ว่าได้เสวยก็มีไม่ได้เสวยก็มีนั้น คือเสวย
อะไร ไม่ได้เสวยอะไร ? ”

“ ขอถวายพระพร ได้เสวยเวทนาทางกาย ไม่ได้เสวยเวทนาทางใจ ”

“ ข้าแต่พระนาคเสน ข้อที่ว่าได้เสวยเวทนาทางกาย แต่ไม่ได้เสวยเวทนาทางใจนั้น คืออย่างไร ? ”

“ ขอถวายพระพร คือเหตุปัจจัยอันใดที่จะให้เกิดทุกขเวทนาทางกายยังมีอยู่ ผู้นั้นก็ยังได้เสวยทุกขเวทนาทางกายอยู่ เหตุปัจจัยอันใดที่จะให้เกิดทุกขเวทนาทางใจดับไปแล้ว ผู้นั้นก็ไม่ได้เสวยทุกขเวทนาทางใจ ”

ข้อนี้สมกับที่สมเด็จพระจอมไตรตรัสไว้ว่า “ ผู้นั้นได้เสวยเวทนาทางกายอย่างเดียว ไม่ได้เสวยเวทนาทางใจ ”

“ ข้าแต่พระนาคเสน ผู้ไม่ได้เสวยทุกขเวทนาแล้วนั้น เหตุไรจึงยังไม่ปรินิพพาน ? ”

“ ขอถวายพระพร ความยินดีหรือยินร้ายไม่มีแก่พระอรหันต์เลย พระอรหันต์ทั้งหลายย่อมไม่ทำสิ่งที่ยังไม่ง่ไม่สุกให้ตกไป มีแต่รอกการแก่การสุกอยู่เท่านั้น ”

ข้อนี้สมกับ พระสารีบุตรเถระ ผู้เป็นเสนาบดีในทางธรรมได้กล่าวไว้ว่า “ เราไม่ยินดีต่อมรณะ เราไม่ยินดีต่อชีวิต เรารอแต่เวลาอยู่เหมือน กับลูกจ้างรอเวลารับค่าจ้างเท่านั้นเราไม่ยินดีต่อมรณะ ไม่ยินดีต่อชีวิต เราผู้มีสติสัมปชัญญะ รอแต่เวลาอยู่เท่านั้น ”

“ ข้าแต่พระนาคเสน พระผู้เป็นเจ้าของแก่ถูกต้องดีแล้ว ”

สรุปความ

ในข้อนี้มีความหมายว่า พระอรหันต์ยังต้องมีความทุกข์ทางกาย เช่น หนาวร้อน หิวกระหาย ปวดอุจจาระปัสสาวะ การป่วยไข้ไม่สบาย ความแก่ และความตาย เป็นต้นแต่จิตใจของท่านไม่กระวนกระวายไม่เป็นทุกข์ไปด้วย ยอมรับนับถือกฎขอรรมดาพระนาคเสนจึงตอบว่า “ ผู้ที่ไม่เกิดอีก จึงได้เสวยเวทนาแต่ทางกาย ไม่ได้เสวยเวทนาทางใจ ” ดังนี้

❖ ปัญหาที่ ๕ ถามเรื่องสุขเวทนา

“ ข้าแต่พระนาคเสน สุขเวทนา เป็นกุศลหรืออกุศล หรืออัพยากรุต? ”

(อัพยากรุต หมายถึง ธรรมที่ไม่ใช่กุศลและอกุศล คือเป็นนิพพาน)

“ ขอถวายพระพร เป็นกุศลก็มี อกุศลก็มี อัพยากรุตก็มี ”

“ ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า ถ้าเป็นกุศลก็ไม่เป็นทุกข์ ถ้าเป็นทุกข์ก็ไม่เป็นกุศล คำกล่าวว่า “ สุขเป็นทั้งกุศล เป็นทั้งทุกข์ ” ก็ไม่ควร ”

อุปมาก้อนเหล็กแดงและหิมะ

“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรจะทรงเข้าพระทัยความข้อนี้
อย่างไร... คือ ถ้ามีก้อนเหล็กแดงวางอยู่ที่มือข้างหนึ่งของบุรุษคนหนึ่ง

และมีก้อนหิมะเย็นวางอยู่ที่มืออีกข้างหนึ่ง มือทั้งสองข้างจะถูกเผา
เหมือนกันหรือ...มหาบพิตร? ”

“ ถูกเผาเหมือนกัน พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ถ้าอย่างนั้น มือทั้งสองข้างนั้น จะร้อนเหมือนกันหรือ? ”

“ ไม่ร้อนเหมือนกัน พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ถ้าอย่างนั้น มือทั้งสองข้างนั้น จะเย็นเหมือนกันหรือ? ”

“ ไม่เย็นเหมือนกัน พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ขอมหาบพิตรจงทราบบว่า มหาบพิตรถูกกล่าวข่มขี้แล้ว คือ ถ้า
ก้อนเหล็กแดง อันร้อนเป็นของเผา ก็จะต้องเผามือทั้งสองข้าง แต่มือ
ทั้งสองข้างนั้นไม่ร้อน เพราะฉะนั้นถ้อยคำของมหาบพิตรจึงใช้ไม่ได้
ถ้าของที่เย็นเป็นของเผา มือทั้งสองข้างก็จะต้องถูกเผา แต่มือทั้งสอง
ข้างไม่เย็นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น คำของมหาบพิตรจึงใช้ไม่ได้ ขอ
ถวายพระพร เหตุไรจึงว่ามือทั้งสองข้างถูกเผา แต่มือทั้งสองข้างนั้นไม่
ร้อนเหมือนกัน ไม่เย็นเหมือนกัน ข้างหนึ่งร้อน อีกข้างหนึ่งเย็น
เพราะฉะนั้น คำที่มหาบพิตรตรัสว่า มือทั้งสองข้างถูกเผานั้นจึงใช้
ไม่ได้ ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โยมไม่อาจโต้ตอบกับพระผู้เป็นเจ้าได้แล้ว
ขอพระผู้เป็นเจ้าจงแก้ไขไปเถิด ”

ลำดับนั้น พระเถระจึงทำให้พระเจ้ามิลินท์ทรงเข้าพระทัยได้ด้วย

คาถาอันประกอบด้วย อภิธรรม ว่า

“ มหาราชา ไสมนัสเวทนา (ความรู้สึกยินดี) อันอาศัยการครอง
เรือน (กามคุณ ๕) มีอยู่ ๖ อาศัยการถือบวชมีอยู่ ๖

โทมนัสเวทนา (ความรู้สึกยินร้าย) อันอาศัยการครองเรือนมีอยู่ ๖
อาศัยการถือบวชมีอยู่ ๖

อุเบกขาเวทนา (ความรู้สึกวางเฉย) อันอาศัยการครองเรือนมีอยู่
๖ อาศัยการถือบวชมีอยู่ ๖

เวทนาทั้ง ๓๖ อย่างนี้ แยกเป็นเวทนาที่เป็นอดีต อนาคต และ
ปัจจุบัน รวมเข้าด้วยกันเป็น เวทนา ๑๐๘ ขอลถวายพระพร ”

“ พระผู้เป็นเจ้าแก้ไขถูกต้องดีแล้ว ”

สรุปความ

พระเจ้ามิลินที่ไม่ทรงเห็นด้วยกับพระนาคเสนที่ว่า สุขเวทนาเป็น
กุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี เป็นอัปยาคฤตกรรมก็มี แต่พระองค์ทรงเห็นว่า ถ้าสุข
เวทนาเป็นกุศล ควรให้ผลแต่สุข ไม่ควรให้ทุกข์ด้วย

แต่พระนาคเสนยังคงยืนยันตามเดิม โดยยกตัวอย่างมาซักถาม
เพื่อลงให้พระราชาตอบผิด จะสังเกตได้ว่าการตอบคำถาม ท่านจะ
ไม่ค้านหรือตำหนิโดยตรง เป็นแต่ใช้อุบายเพื่อรักษาน้ำใจเท่านั้น อันนี้
เป็นหลักในการสนทนาธรรมของท่าน

ในฎีกามีลินท์ ท่านอธิบายว่า ความจริงนั้นมืออยู่ว่า ถึงสุขเวทนาที่เป็นกุศล ก็เป็นทุกข์ได้ เพราะเป็นทุกข์สังขาร และเป็นทุกข์แปรปรวนถึงทุกข์อันได้แก่ โทมนัส คือความไม่ชอบใจ ที่อาศัยการถือบวชนั้น ก็เป็นกุศลได้ เพราะเป็นของไม่มีโทษ

แต่พระเถระคิดว่า เมื่อเราตั้งปัญหาว่าด้วย “ ก้อนเหล็กแดงกับก้อนหิมะ ” ถ้ามพระราชา พระราชาก็จะแก้ผิด เราจักชี้โทษว่าแก้ผิด เมื่อพระราชาไม่อาจแก้ได้ ก็จะขอให้เราแก้ เราจึงจะทำให้พระราชาเข้าใจตามความจริงได้

เมื่อพระเถระถามว่ามือทั้งสองข้างนั้น ถูกเผาเหมือนกันหรือ พระราชาก็จะต้องตอบผิดว่า ถูกเผาเหมือนกัน เพราะได้ทรงสดับมาว่าของเย็นของร้อนจัดเป็น “ เตโชธาตฺ ”

ทั้งทรงเข้าพระทัยว่า ก้อนหิมะเย็นเป็นของกัตตอย่างร้ายแรง เมื่อทรงเข้าพระทัยผิดอย่างนี้ ก็ตรัสตอบว่า มือทั้งสองข้างถูกเผาเหมือนกันเมื่อพระเถระซักถามต่อไปว่า ถ้ามือทั้งสองข้างถูกเผา ก็จะต้องร้อนเหมือนกัน หรือจะต้องเย็นเหมือนกันใช่ไหม พระเจ้ามีลินท์ตรัสว่า “ ไม่ใช่ ” ดังนี้แล้วพระนาคเสนจึงเอาประเด็นนี้เป็นความผิดเพื่อชี้โทษที่ทรงเห็นผิดในข้อนี้ เมื่อพระราชาอัปจนต่อปัญหาที่ยกตัวอย่างมานี้จึงเปิดโอกาสให้ชี้แจงได้ เป็นการยอมรับฟังความเห็นของพระเถระว่า

“ บุรุษผู้หนึ่งจับก้อนเหล็กแดงด้วยมือข้างหนึ่ง และจับก้อนหิมะด้วยมืออีกข้างหนึ่ง ซึ่งสิ่งของทั้งสองอย่างนี้ ถึงแม้จะมีสภาพตรงกันข้าม แต่ก็ให้ความรู้สึกทั้งร้อนและเย็นแก่ผู้จับเหมือนกัน ฉันทิ สุขเวทนา อันมีในเวทนา ๑๐๘ ก็ย่อมให้ความรู้สึกทั้งที่เป็น กุศล อกุศล และอัพยากฤตเช่นกัน ฉันทัน ”

❖ ปัญหาที่ ๖ ทามการถือกำเนิดแห่งนามรูป

“ ข้าแต่พระนาคเสน อะไรมปฏิสนธิ คือถือกำเนิด ? ”

“ มหาราชา นามรูป ถือกำเนิด ”

“ นามรูปนี้หรือ...ถือกำเนิด ? ”

“ มหาราชา นามรูปนี้ไม่ได้ถือกำเนิด แต่ว่าบุคคลทำกรรมดีหรือชั่วด้วยนามรูปนี้ นามรูปอื่นก็ถือกำเนิดด้วยกรรมนั้น ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ถ้านามรูปนี้ไม่ได้ถือกำเนิด ผู้นั้นก็จักพ้นบาปกรรมทั้งหลายไม่ใช่หรือ ? ”

“ ขอถวายพระพร ถ้าผู้นั้นไม่เกิดแล้วก็พ้นจากบาปกรรมทั้งหลาย แต่ถ้ายังเกิดอยู่ก็หาพ้นไม่ ”

“ ขอนิมนต์ได้โปรดอุปมาด้วย ”

อุปมาด้วยผลมะม่วง

“ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนบุรุษผู้หนึ่งไปขโมยผลมะม่วงของ
เขา มา แต่เจ้าของมะม่วงนั้นจับได้ จึงนำไปถวายพระราชา กราบทูล
ว่า บุรุษผู้นี้ขโมยมะม่วงของข้าพระองค์ บุรุษนั้นจะต้องกราบทูลว่า ข้า
แต่สมมุติเทพ ข้าพระองค์มิได้ขโมยมะม่วงของบุรุษนี้ มะม่วงที่บุรุษนี้
ปลุกไว้เป็นมะม่วงอื่น ส่วนมะม่วงที่ข้าพระองค์นำไปนั้น เป็นมะม่วง
อื่นอีกต่างหาก ข้าพระองค์ไม่ควรได้รับโทษ ดังนี้ อาตมภาพจึงขอลา
มาทูลขอโทษว่า บุรุษผู้นั้นควรจะได้รับความผิดอย่างไร ? ”

“ ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า บุรุษนั้นควรจะได้รับโทษ ”

“ เพราะอะไรละ มหาบพิตร ? ”

“ เพราะว่า บุรุษนั้นรับว่าไปเอาผลมะม่วงมาแล้ว แต่บอกว่าเอาผล
มะม่วงลูกก่อนไปถึงกระนั้นก็ควรได้รับโทษด้วยผลมะม่วงลูกหลัง ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร คือบุคคลทำกรรมดีหรือชั่วอันใด
ไว้ด้วยนามรูปนี้แล้ว นามรูปอื่นก็ถือกำเนิดสืบต่อกันด้วยกรรมนั้น
เพราะฉะนั้น เขาจึงไม่พ้นไปจากบาปกรรมขอถวายพระพร ”

“ ขอนิมนต์อุปมาให้ยิ่งขึ้นไป ”

อุปมาด้วยไฟไหม้

“ ขอถวายพระพร มีบุรุษคนหนึ่งก่อไฟไว้ในฤดูหนาว แล้วทิ้งไว้มิได้
ดับไฟ ได้ไปเสียที่อื่น ไฟนั้นได้ไหม้มาของผู้อื่น เจ้าของนาจึงจับบุรุษ

นั่นไปถวายพระราชชา กราบทูลว่า ข้าแต่สมมุติเทพ บุรุษนี้เฝานาของ
ข้าพระองค์ บุรุษนั้นจะต้องทูลให้การว่า ข้าพระองค์ไม่ได้เฝานาของผู้
นี้ ไฟนั้นถึงข้าพระองค์ไม่ได้ดับ แต่ไฟที่เฝานาของผู้นี้ ก็เป็นไฟอื่น
ต่างหากข้าพระองค์ไม่มีโทษ ดังนี้ อาตมภาพขอถามมหาบพิตรว่า
บุรุษนั้นจะมีโทษหรือไม่ ? ”

“ ต้องมีโทษสิ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ เพราะเหตุไร มหาบพิตร ? ”

“ อ้อ...เพราะเหตุว่า ถึงบุรุษนั้นจะหมายเอาไฟก่อนก็ตาม แต่ก็
ควรได้รับโทษด้วยไฟหลัง ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร คือบุคคลทำกรรมดีหรือชั่วอันใด
ไว้ด้วยนามรูปนี้แล้ว นามรูปอื่นก็ถือกำเนิดด้วยกรรมนั้น เพราะฉะนั้น
เขาจึงไม่พ้นจากบาปกรรม ”

“ ขอนิมนต์อุปมาให้ยิ่งขึ้นไปอีก ”

อุปมาด้วยประทีป

“ ขอถวายพระพร เหมือนอย่างว่าบุรุษคนหนึ่ง ถือเอาประทีปเข้า
ไปที่เรือนโจงแล้วกินข้าว ประทีปก็ลุกกลามไปไหม้หญ้า หญ้าก็ลุกกลาม
ไปไหม้เรือน เรือนก็ลุกกลามไปไหม้หมู่บ้าน ชาวบ้านจึงพากันจับบุรุษ
นั้น แล้วถามว่า เหตุไฉนเจ้าจึงเผาบ้าน บุรุษนั้นจึงตอบว่า เรานั่งกิน

ข้าวยอด้วยประทีปอื่นต่างหาก ส่วนไฟที่ไหม้บ้านเป็นไฟอื่นอีกต่างหาก เมื่อได้เถียงกันอย่างนี้ เขาพากันมาเฝ้ามหาบพิตร กราบทูลว่า มหาราชเจ้าจะรักษาประโยชน์ของใครไว้ พระเจ้าข้า มhabพิตรจะตรัสตอบว่าอย่างไร ? ”

“ โยมจะตอบว่า จะรักษาประโยชน์ของชาวบ้านไว้ ”

“ เพราะอะไร มhabพิตร ? ”

“ เพราะว่า ถึงบุรุษนั้นจะกล่าวอย่างนั้นก็จริง แต่ว่าไฟนั้นเกิดมาจากประทีปดวงก่อนนั่นเอง ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มhabพิตร คือถึงนามรูปอันมีในที่สุดแห่งความตายเป็นนามรูปอื่น ส่วนนามรูปที่ถือกำเนิดเป็นนามรูปอื่นก็ตามแต่ว่านามรูปนั้นเกิดจากนามรูปเดิม เพราะฉะนั้น เขาจึงไม่พ้นจากบาปกรรม ”

“ ขอนิมนต์อุปมาให้ยิ่งขึ้นไปอีก ”

อุปมาเรื่องหมั้นเด็กหญิง

“ ขอถวายพระพร เปรียบปานบุรุษผู้หนึ่งหมั้นเด็กหญิงที่ยังเล็ก ๆ เอาไว้ ให้ของหมั้นแล้วกลับไป ต่อมาภายหลังเด็กหญิงคนนั้นก็เติบโตขึ้น มีบุรุษอีกคนหนึ่งมาให้ของหมั้นแล้วแต่งงาน บุรุษที่หมั้นไว้ก่อนจึงมาต่อว่าบุรุษนั้นว่า เหตุใดเจ้าจึงนำภรรยาของเราไป บุรุษนั้นก็ตอบว่า

เราไม่ได้นำภรรยาของเจ้าไป เด็กหญิงเล็ก ๆ คนนั้น ที่เจ้าขอไว้แล้วให้
ของหมั้นไว้ นั่น เป็นคนหนึ่งต่างหาก เด็กหญิงที่เติบโตแล้ว ที่เราสูญเสีย
แล้วนี่ เป็นคนหนึ่งอีกต่างหาก เมื่อบุรุษทั้งสองนั้นได้เจอกันมาเฝ้า
มหาบพิตร พระองค์จะทรงวินิจฉัยให้หญิงนั้นแก่ใคร ? ”

“ อ้อ... ต้องให้แก่บุรุษคนก่อนนะซี พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ เพราะเหตุใด มหาบพิตร ? ”

“ เพราะเหตุว่า ถึงบุรุษนั้นจะกล่าวอย่างนั้นก็จริง แต่เด็กสาวคน
นั้นก็เติบโตต่อมาจากเด็กหญิงเล็ก ๆ นั้นเอง ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร คือถึงนามรูปอันมีต่อไปจนกระทั่ง
ตายเป็นนามรูปอื่น ส่วนนามรูปที่ถือกำเนิดเป็นนามรูปอื่นก็ตาม แต่
นามรูปนั้นก็เกิดมาจากนามรูปเดิมนั่นเอง เพราะฉะนั้น เขาจึงไม่พ้น
จากบาปกรรม ”

“ ขอนิมนต์อุปมาให้ยิ่งกว่านี้อีก ”

อุปมาด้วยนมสด

“ ขอถวายพระพร เช่นเดียวกับบุรุษผู้หนึ่ง ไปซื้อนมสดจากมีอนาย
โคบาล แล้วฝากนายโคบาลนั้นไว้ ด้วยคิดว่า พรุ่งนี้เช้าจึงจะมารับเอา
ไป ต่อมานมสดนั้นก็กลายเป็นนมส้ม เมื่อบุรุษนั้นมาก็บอกนาย
โคบาลว่า จงให้หม้อนมสดนั้นแก่เรา นายโคบาลนั้นก็ส่งหม้อนมส้มให้

ฝ่ายผู้ซื้อก็กล่าวว่า เราไม่ได้ซื้อนมส้มจากเจ้า เจ้าจงให้นมสดแก่เรา นายโคบาลก็ตอบว่า นมสดนั้นแหละกลายเป็นนมส้ม ลำดับนั้น คนทั้งสองได้โต้เถียงกันไม่ตกลง จึงพากันมาเฝ้ามหาบพิตร พระองค์จะทรงวินิจฉัยให้คนไหนละ ? ”

“ โยมต้องวินิจฉัยให้นายโคบาลชนะ ”

“ เพราะอะไร มหาบพิตร ? ”

“ เพราะถึงบุรุษนั้นกล่าวอย่างนั้นก็จริง แต่นมส้มนั้นก็เกิดมาจากนมสดนั่นเอง ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร ถึงนามรูปที่มีต่อมาจากนกระทั่งเวลาตายเป็นนามรูปอื่น ส่วนนามรูปที่ถือกำเนิดเป็นนามรูปอื่นก็ตามแต่ก็เกิดมาจากนามรูปเดิมนั้นแหละ เพราะฉะนั้นเขาจึงไม่พ้นจากบาปกรรม ขอถวายพระพร ”

“ พระผู้เป็นเจ้าแก้ถูกต้องดีแล้ว ”

อธิบาย

คำว่า “ นามรูป ” ในที่นี้ท่านหมายถึง “ จิต ” และ “ กาย ” ส่วนคำว่า “ นามรูปนี้ ” เป็น “ นามรูปอื่น ” ท่านหมายความว่า

บุคคลที่ยังเกิดอยู่นั้น เพราะผลกรรมของตน (นามรูปนี้) ที่กระทำไว้แต่ชาติก่อนถ้าเป็นกรรมชั่วให้ผล ถึงจะเกิดอีกก็ชาติ (นามรูปอื่น)

ก็หาพ้นจากบาปกรรมที่ตนทำไว้แต่เดิมไม่ จนกว่าจะไม่เกิดอีกถึงจะพ้นจากผลกรรมเหล่านั้น

ภูิกามิลินท์ อธิบายคำว่า “ นามรูปอื่น ” หมายถึงนามรูปในอนาคต ที่มีอยู่ในสุคติและทุกคติ ที่เกิดสืบต่อไปด้วยนามรูปปัจจุบันนี้ แล้วท่านกล่าวอีกว่า

“ ปัญหาข้อนี้เป็นปัญหาหลัก ผู้ศึกษาควรใคร่ครวญด้วยปัญญาของตนเองด้วย เนื้อความอันใดดีกว่าเนื้อความที่เรากล่าวแล้วก็ควรถือเอาเนื้อความอันนั้น ”

❖ ปัญหาที่ ๗ ถามการเกิดอีกแห่งพระนาคเสน

“ ข้าแต่พระนาคเสน ก็พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าละจะเกิดอีกหรือไม่ ? ”

“ อย่าเลยมหาบพิตร พระองค์จะต้องพระประสงค์อันใดด้วย คำถามนี้ เพราะอาตมภาพได้กล่าวไว้ก่อนแล้วไม่ใช่หรือว่า ถ้าอาตมภาพยังมีอุปาทานก็จักเกิดอีก ถ้าไม่มีความยึดถือแล้ว ก็จักไม่เกิดอีก ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

“ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนกับบุรุษผู้หนึ่ง ได้กระทำความดีไว้ต่อพระราชา พระราชาก็ทรงโปรดปรานเขา ได้พระราชาทรัพย์และยศแก่เขา เขาก็ได้รับความสุขในทางกามคุณ ๕ ด้วยได้พระราชาทรัพย์และยศนั้น ถ้าบุรุษนั้นบอกแก่มหาชนว่า พระราชาไม่ได้พระราชทาน

สิ่งใดแก่เรา มหาบพิตรจะทรงวินิจฉัยว่า บุรุษนั้นพูดถูกหรือไม่ ? ”

“ ไม่ถูก พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร จะประโยชน์อันใดด้วยคำถามนี้ เพราะอาตมภาพได้บอกไว้ก่อนแล้วไม่ใช่หรือว่า ถ้าอาตมภาพยังมีความยึดมั่นอยู่ ก็จักเกิดอีก ถ้าไม่มีความยึดมั่นแล้ว ก็จักไม่เกิดอีก ขอถวายพระพร ”

“ ถูกแล้ว พระผู้เป็นเจ้า ”

อธิบาย

ฎีกามิลินท์ กล่าวว่า ปัญหาข้อที่ ๗ นี้เคยถามมาก่อนแล้วข้างต้น ไฉน แต่ที่ถามอีกก็เพราะอยากจะฟังคำอุปมา

❖ ปัญหาที่ ๘ ถามเรื่องนามรูป

“ ข้าแต่พระนาคเสน คำว่า นามรูป ที่พระผู้เป็นเจ้าได้กล่าวไว้แล้ว นั้นอะไรเป็นนามรูป ? ”

“ รูปใดเป็นรูปหยาบ รูปนั้นแหละเป็น “ รูป ” ส่วนสิ่งใดเป็นของละเอียด คือ จิตและเจตสิก สิ่งนั้นเรียกว่า “ นาม ” ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เหตุใดจึงถือกำเนิดแต่นาม ส่วนรูปไม่ถือกำเนิดล่ะ ? ”

“ ขอถวายพระพร สิ่งเหล่านั้นอาศัยกันและกัน ย่อมเกิดด้วยกัน ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

“ ขอถวายพระพร ถ้าแม่ไก่ไม่มีกลดะ (น้ำใส ๆ เล็ก ๆ) ไช้ก็ไม่มีกลดะกับไข่ทั้งสองนี้อาศัยกัน เกิดร่วมกันไปฉันใด ข้อนี้ก็มิอุปมาฉันนั้นแหละ มหาบพิตรคือถ้านามไม่มี รูปก็เกิดไม่ได้ นามกับรูปทั้งสองนี้ อาศัยกันเกิดด้วยกัน “นาม” กับ “รูป” ทั้งสองนี้ เวียนวนมาในวิฏสงสารสิ้นกาลนานนักหนาแล้ว ”

“ สมควรแล้ว พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

❖ ปัญหาที่ ๙ ถามเรื่องกาลนานยืดยาว

“ ข้าแต่พระนาคนาเสน คำที่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้ากล่าวว่า “สิ้นกาลนานนักหนาแล้วนั้น” คำว่า “นาน” นั้น หมายถึงอะไร ? ”

“ ขอถวายพระพร หมายถึง กาล อันเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า สังขารทั้งหลายมีอยู่นานทั้งนั้นหรือ ? ”

“ ขอถวายพระพร บางอย่างก็มี บางอย่างก็ไม่มี ”

“ อะไรมี...อะไรไม่มี ? ”

“ ขอถวายพระพร สังขารที่ล่วงลับดับสลายไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว ไม่มีส่วนสิ่งที่เป็นผลกรรม และสิ่งที่เป็นผลกรรมให้เกิดต่อไปนั้น ยังมีอยู่นาน สัตว์เหล่าใดตายไปแล้ว สัตว์เหล่านั้นไปเกิดในที่อื่น สัตว์

เหล่านั้ันยังมีอยู่นาน ส่วนพระอริยบุคคลที่ดับขันธเข้าสู่พระนิพพาน แล้ว ไม่มีอยู่อีก เพราะปรินิพพานแล้วขอถวายพระพร ”

“ ถูกแล้ว พระผู้เป็นเจ้า ”

❖ จบวรรคที่ ๒

❖ มลทินปัญหา วรรคที่ ๓

❖ ปัญหาที่ ๑ ถามมูลเหตุแห่งกาลทั้ง ๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า

“ ข้าแต่พระนาคนเสน อะไรเป็นมูลแห่งกาลนาน อันเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ? ”

พระเถระตอบว่า

“ ขอถวายพระพร อวิชชา เป็นมูลแห่งกาลนาน อันเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เพราะว่า อวิชชา เป็นปัจจัยให้เกิด สังขาร สังขาร เป็นปัจจัยให้เกิด นามรูป นามรูป เป็นปัจจัยให้เกิด สฬายตนะ สฬายตนะ เป็นปัจจัยให้เกิด อรูปาทาน อรูปาทาน เป็นปัจจัยให้เกิด ภพ ภพ เป็นปัจจัยให้เกิด ชาติ ชาติ เป็นปัจจัยให้เกิด ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส (ตั้งแต่ อวิชชา มาถึง อุปายาส รวม เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท) เป็นอันว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้น นี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ บุริมโกฏี คือ ที่สุดเบื้องต้นแห่งกาลนาน

ย่อมไม่ปรากฏ ”

“ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าแก้ไขถูกต้องดีแล้ว ”

❖ ปัญหาที่ ๒ ถ้ามืดที่สุดเบื้องต้นแห่งสงสาร

“ คำที่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้ากล่าวว่า “ นุริมโกฏิไม่ปรากฏนั้น ” โยมยังสงสัยอยู่ อะไรเป็นนุริมโกฏิ กาลนานอันอันเป็นอดีตนั้นหรือเป็นนุริมโกฏิ ? ”

“ มหาราชา นุริมโกฏินั้นแหละ เป็นกาลนานอันเป็นอดีต ”

“ ข้าแต่พระนาคเสน เพราะเหตุไรนุริมโกฏิจึงไม่ปรากฏ ? ”

“ ขอถวายพระพร นุริมโกฏิบางอย่างก็ปรากฏ บางอย่างก็ไม่ปรากฏ ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า อย่างไรปรากฏอย่างไรไม่ปรากฏ ? ”

“ ขอถวายพระพร สิ่งทั้งปวงที่ไม่เคยมีเบื้องต้นปรากฏเลย ตั้งแต่ไหนแต่ไรมา อันนี้แหละ เรียกว่า นุริมโกฏิ คือที่มืดเบื้องต้นไม่ปรากฏอีกประการหนึ่ง สิ่งที่ไม่เคยมีมา มีขึ้นมีขึ้นแล้วกลับหายไป อันนี้แหละ เรียกว่า นุริมโกฏิ คือที่มืดเบื้องต้นปรากฏ ”

“ ข้าแต่พระนาคเสน ข้อที่ว่า ที่มืดเบื้องต้นไม่ปรากฏนั้น จะเปรียบเหมือนด้วยสิ่งใด ขอนิมนต์อุปมา ”

อุปมาด้วยพืช

“ ขอถวายพระพร พืชเล็ก ๆ ที่อาศัยแผ่นดินแล้วเกิดมีใบ มีดอก มีผล ถึงซึ่งความเจริญงอกงามไปพลูดย่ไปตามลำดับ ผลก็เกิดจากพีชนั้น ลำดับนั้น ต้นของพีชนั้นก็มีใบ ดอกผล ถึงซึ่งความเจริญงอกงามไปพลูดย่ไปตามลำดับ ที่สุดแห่งการสืบต่อแห่งพีชนี้มีอยู่หรือไม่ ? ”

“ ไม่มี พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ คือที่สุดเบื้องต้นแห่งกาลนานไม่ปรากฏ ”

“ ขอนิมนต์อุปมาให้ยิ่งขึ้นไป ”

อุปมาด้วยแม่ไก่

“ มหาราชาะ ไช้ออกจากแม่ไก่ แม่ไก่ออกมาจากไข่ ไข่ก็ออกมาจากไก่อีก ที่สุดแห่งการสืบต่อแห่งไก่อนี้มีอยู่หรือไม่ ? ”

“ ไม่มี พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร ที่สุดเบื้องต้นแห่งกาลนานไม่ปรากฏ ”

“ ขอนิมนต์อุปมาให้ยิ่งขึ้นไปอีก ”

อุปมาด้วยกงรถ

“ พระนาคนเสนาจึงขีดเป็นกงรถลงที่พื้นดินแล้วถามพระเจ้ามิลินท์ว่า

ที่สุดแห่งภพนี้มีอยู่หรือไม่ ? ”

“ ไม่มี พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร สมเด็จพระธรรมสามิสมรตรัสไว้ว่า
“ กงจักรเหล่านี้ได้แก่ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน ” ขอถวาย
พระพร จักขุวิญญาน ย่อมเกิดเพราะอาศัย จักขุ กับ รูป เมื่อสิ่งทั้ง ๓
นั้นรวมกันก็เป็น ผัสสะ ผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิด เวทนา ”

เวทนา เป็นปัจจัยให้เกิด ตัณหา

ตัณหา เป็นปัจจัยให้เกิด อุปาทาน

อุปาทาน เป็นปัจจัยให้เกิด กรรม

จักขุ ก็เกิดจาก กรรม อีก ที่สุดแห่งการสืบต่ออันนี้มีอยู่หรือไม่ ? ”

“ ไม่มี พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร โสตวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน
กายวิญญาน มโนวิญญาน ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยเสียงกับหู จมูก
กับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับโณสุตฺตพะ มโนกับธรรมะ เมื่อสิ่งทั้ง ๓
รวมกันเข้าก็เป็น ผัสสะ แล้วทำให้เกิด เวทนา ตัณหา อุปาทาน กรรม
แล้ว โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน ก็เกิดจากกรรมนั้นอีก ที่สุดแห่งการ
สืบต่อนี้มีอยู่หรือไม่ ? ”

“ ไม่มี พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ข้อนี้ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร คือที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ ขอ

ถวายพระพร ”

“ ชอบแล้ว พระนาคเสน ”

อธิบาย

ฎีกามิลินท์ อธิบายคำว่า “ เขียนกรรกลงที่พื้นดิน ” ได้แก่เขียนกรรกลงไปที่พื้นดิน เวียนรอบแล้วรอบเล่า ๆ แล้วจึงได้ถามปัญหาขึ้นอย่างนั้น

❖ ปัญหาที่ ๓ ทามความปรากฏแห่งที่สุดเบื้องต้น

“ ข้าแต่พระนาคเสน พระผู้เป็นเจ้าได้กล่าวไว้แล้วว่า ที่สุดเบื้องต้น บางอย่างปรากฏ บางอย่างไม่ปรากฏ จึงขอถามว่า อย่างไหนปรากฏ อย่างไหนไม่ปรากฏ ? ”

“ ขอถวายพระพร สิ่งทั้งปวงที่ไม่เคยมีเบื้องต้นปรากฏมาก่อนนั้นแหละ เรียกว่า ที่สุดเบื้องต้นไม่ปรากฏ สิ่งใดไม่เคยมีแต่มีขึ้น ครั้งมีขึ้นแล้วก็หายไป อันนี้แหละ เรียกว่า ที่สุดเบื้องต้นปรากฏ ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า สิ่งใดไม่เคยมีมา มีขึ้นแล้วหายไป ที่สุดเบื้องต้นอันขาดไปเป็น ๒ ฝ่าย ก็ได้รับความแล้วไม่ใช่หรือ ? ”

“ ขอถวายพระพร ถ้าที่สุดเบื้องต้นตัดออกไปเป็น ๒ ฝ่ายแล้วก็ได้ความ ”

“ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าอาจให้โยมเข้าได้เป็น ๒ ฝ่ายหรือไม่ ? ”

“ ขอถวายพระพร อาจให้เข้าพระทัยได้ ”

“ โยมไม่ได้ถามข้อนี้ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าอาจให้โยมเข้าใจได้โดยที่สุดหรือไม่ ? ”

“ อาจ ขอถวายพระพร ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

พระเถระก็ได้ยกเอาต้นไม้ขึ้นอุปมาดังที่ถามมาแล้วนั้น

พระเจ้ามิลินท์จึงตรัสว่า “ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้ากล่าวแก้ดีแล้ว ”

อธิบาย

พืชย่อมเกิดเป็นต้นไม้แล้วมีใบ ดอก ผล เป็นลำดับไป ฉนั้นใด กองแห่งทุกข์ทั้งสี่นั้นก็เกิดต่อกัน ไม่ปรากฏเบื้องต้นว่า เกิดมาแต่ครั้งไหน ฉนั้นนั้น

ได้ใจความว่า รูปนามของสรรพสัตว์ทั้งหลายนี้ ไม่ปรากฏว่าเบื้องต้นเกิดมาแต่เมื่อไรเพราะเกิดต่อ ๆ กันมาเป็นลำดับ

❖ ปัญหาที่ ๔ ถ้ามถึงความเกิดขึ้นแห่งสังขาร

“ ข้าแต่พระนาคนเสนา สังขารบางอย่างเกิดขึ้นเมื่ออยู่หรือ ? ”

“ ขอถวายพระพร มีอยู่ ”

“ได้แก่สังขารเหล่าไหน ?”

“มหาราชะเมื่อ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน มีอยู่ จักขุ วิทยญาณ โสตวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน มโนวิญญาน ก็มีอยู่ เวทนาอันเกิดเพราะ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส ก็มีอยู่ เมื่อมีเวทนา ก็มี ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรา มรณะ โสกปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสขึ้น เป็นอันว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้นมีขึ้นอย่างนี้ เมื่อจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโนไม่มี วิทยญาณ ๖ สัมผัส ๖ เวทนา ๖ นั้นก็ไม่มี เมื่อไม่มีเวทนา ก็ไม่มีตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรา มรณะ โสกปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เป็นอันว่า ความดับไป แห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นมีขึ้นอย่างนี้ ขอถวายพระพร ”

“ พระผู้เป็นเจ้าแก่ถูกต้องดีแล้ว ”

สรุปความ

ปัญหานี้ท่านถามต่อเนื่องมาจากปัญหาที่แล้ว คือ วงจร ที่เป็น วงกลม หรือเรียกว่า กงจักร นั้นเอง ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รวม เรียกว่า อายตนะภายใน ๖ ส่วน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ รวมเรียกว่า อายตนะภายนอก ๖ ทั้งหมดรวมเรียกว่า สฬายตนะ หรือที่เรียกกันว่า ทวาร อันเป็นทางเข้าของอารมณ์ต่าง ๆ

ยกตัวอย่างเช่น เมื่อตาเห็นรูป เรียกว่า จักขุวิญญาณ (ประสาท
รับรู้ทางตา) ส่วนอวัยวะอื่นก็ทำหน้าที่กันเป็นคู่ ๆ จะไม่นำมากล่าว
ย้อนอีก รวมความว่า เมื่อ ๓ อย่างคือ อายตนะภายใน อายตนะ
ภายนอก วิญญาณ มากระทบกันจึงเรียกว่า ผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัย
คือเป็นเหตุให้เกิด เวทนา ได้แก่อารมณ์ที่พอใจบ้าง ไม่พอใจบ้าง ไม่
สนใจบ้าง เป็นต้น

เวทนา ทำให้เกิด ตัณหา อุปาทาน กรรม กล่าวรวม ๆ คือกระทำไป
ด้วยความหลงผิด ส่งผลให้เกิด สฬายตนะ อีกให้สืบต่อหมุนเวียน
อย่างนี้เป็นวัฏจักร เรียกว่า บุริมโกฏี คือหาเบื้องต้นไม่ได้ หาเบื้อง
ปลายไม่พบ สิ้นกาลนานนักหนา อันเป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ที่
เป็นเช่นนี้เพราะมี อวิชชา เป็นมูลเหตุ

อุปมาเหมือนกับเมล็ดพืชกับต้นไม้มือกับแม่ไก่ และ เหมือน
กงรถนี้ เป็นอันว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์มีขึ้นอย่างนี้ซึ่งเป็นการ
ตอบคำถาม ของพระเจ้ามิลินท์ที่ถามว่า “ สังขารเหล่าไหนที่เกิดขึ้น
ขึ้น ? ”

แล้วพระนาคเสนท่านก็แก้ต่อไปว่า

สฬายตนะ ไม่มี วิญญาณ ผัสสะ เวทนา ก็ไม่มี ตัณหา อุปาทาน
กรรม ทุกข์ต่าง ๆ ก็ไม่มี รวมความว่า ความดับไปแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นมี
ขึ้นอย่างนี้ ดังที่ได้สรุปให้เชื่อมโยงกันทั้งหมดนี้

ส่วนปัญหาที่ ๕ เป็นข้อต่อไป จะเป็นคำถามที่ตรงกับข้ามกับข้อที่ ๔ มีว่าอย่างนี้

❖ ปัญหาที่ ๕ ถามถึงความมีขึ้นแห่งสังขารที่ไม่มี

“ ข้าแต่พระนาคเสน สังขารบางอย่างไม่มี แต่มีขึ้น มีบ้างหรือไม่ ? ”

“ ขอถวายพระพร ไม่มี สังขารที่มีอยู่เท่านั้นมีขึ้น เช่น พระราชมณเฑียรที่มหาปิตรประทับนั่งอยู่นี้ เมื่อก่อนไม่มี แต่มีขึ้น ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ในข้อนี้ได้ความว่าสังขารทุกอย่างที่ไม่มี แต่มีขึ้น...ไม่มี มีขึ้นเฉพาะที่มีอยู่เท่านั้น ”

อุปมาพระราชมณเฑียร

“ ขอถวายพระพร ไม้ที่นำมาทำพระราชมณเฑียรนี้ ได้เกิดอยู่แล้วในป่า ดินเหนียวนี้ได้มีที่แผ่นดิน แต่มามีขึ้นในที่นี้ด้วยความพยายามของสตรีและบุรุษทั้งหลาย เป็นอันว่า พระราชมณเฑียรนี้มีขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ ฉันทใด สังขารบางอย่างที่ไม่มีแล้วมีขึ้น...ไม่มี มีขึ้นเฉพาะสังขารที่มีอยู่เท่านั้น ฉันทนั้น ”

“ ขอนิมนต์อุปมาอีก ”

อุปมาด้วยต้นไม้

“ ขอถวายพระพร พืชเล็ก ๆ เกิดอยู่ในแผ่นดิน พืชเหล่านั้นย่อมมีใบ ดอก ผล ตามลำดับ พืชที่เกิดเป็นลำต้นเหล่านั้นไม่มีอยู่ แต่มีขึ้นหา มิได้ ”

“ ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า เป็นอันว่าต้นไม้เหล่านั้นเป็นของมีอยู่แล้ว จึงมีขึ้นได้อย่างนั้นนะ ”

“ ขอถวายพระพร อย่างนั้นแหละ คือสังขารบางอย่างที่ไม่เคยมี แต่มีขึ้น..เป็นอันไม่มี มีขึ้นเฉพาะแต่ที่มีอยู่เท่านั้น ”

“ ขอนิมต์อุปมาให้ยิ่งขึ้น ”

อุปมาด้วยช่างหม้อ

“ ขอถวายพระพร ช่างหม้อขุดเอาดินจากแผ่นดิน แล้วมาทำเป็นภาชนะต่าง ๆ ขึ้นภาชนะเหล่านั้นยังไม่เคยมี แต่มีขึ้น จึงว่ามีขึ้นเฉพาะของที่มีอยู่เท่านั้น ฉนใด สังขารบางอย่างที่ไม่มี แต่มีขึ้น..เป็นอันไม่มี มีขึ้นเฉพาะแต่ที่มีอยู่เท่านั้น ฉนนั่น ”

“ ขอนิมนตอุปมาให้ยิ่งขึ้นไป ”

อุปมาด้วยพิณ

“ ขอถวายพระพร เหมือนอย่างว่า เมื่อก่อนใบพิณไม่มี หนังขึ้นพิณก็ไม่มี รางพิณก็ไม่มี คันพิณก็ไม่มี ลูกบิดก็ไม่มี สายพิณก็ไม่มี นมพิณ

ก็ไม่มี ความพยายามอันเกิดจากการกระทำของบุรุษก็ไม่มี แต่มีเสียง
ขึ้นอย่างนั้นหรือ ? ”

“ ไม่ใช่อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร เพราะใบพิณมี หนึ่งชิ้นพิณก็มี รางพิณก็มี คัน
พิณก็มี ที่รองพิณก็มี สายพิณก็มี นมพิณก็มี ความพยายามอันเกิด
จากการกระทำของบุรุษก็มี จึงมีเสียงขึ้นอย่างนั้นหรือ ? ”

“ อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร คือสังฆารบางอย่างไม่มี แต่มี
ขึ้น...เป็นอันไม่มี มีขึ้นเฉพาะแต่ที่มีอยู่เท่านั้น ”

“ ขอนิมนต์อุปมายิ่งขึ้นไปอีก ”

อุปมาด้วยไฟ

“ ขอถวายพระพร เหมือนอย่างว่าแม่ไม้สีไฟไม่มี ลูกไม้สีไฟก็ไม่มี
เชือกที่ผูกไม้สีไฟก็ไม่มี ไม้ที่จะหมุนขึ้นไว้ก็ไม่มี ปุ๋ยหรือฝอยในแม่ไม้สี
ไฟก็ไม่มี ความพยายามอันเกิดจากการกระทำของบุรุษก็ไม่มี แต่มี
ไฟขึ้นอย่างนั้นหรือ ? ”

“ ไม่ใช่อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร เพราะเหตุที่แม่ไม้สีไฟก็มี ลูกไม้สีไฟก็มี เชือกมัด
แม่ไม้สีไฟก็มี ไม้สำหรับหมุนแม่ไม้สีไฟให้สูงขึ้นก็มี ปุ๋ยหรือฝอยในแม่

ไม้สีไฟก็มี ความพยายามอันเกิดจากการกระทำของบุรุษก็มี ไฟนั้นจึง มีขึ้นได้อย่างนั้นหรือ ? ”

“ อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ คือสังขารบางอย่างไม่มี แต่มีขึ้น...เป็นอันไม่มี มีขึ้นเฉพาะแต่ที่มีอยู่แล้วเท่านั้น ”

“ ขอให้อุปมายิ่งขึ้นไปกว่านี้ ”

อุปมาด้วยแก้วมณี

“ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนแก้วมณีไม่มี แสงแดดก็ไม่มี ชีโคแห่งก็ไม่มี แต่ไฟเกิดขึ้นได้อย่างนั้นหรือ ? ”

“ ไม่ใช่อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร ก็เหตุที่แก้วมณีก็มี แสงแดดก็มี ชีโคแห่งก็มี ไฟจึงมีขึ้นอย่างนั้นหรือ ? ”

“ อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร คือสังขารบางอย่างที่ไม่เคยมี แต่มีขึ้น...ย่อมไม่มีมีขึ้นแต่เฉพาะที่มีอยู่แล้วเท่านั้น ”

“ ขอนิมนต์อุปมาให้ยิ่งไปกว่านี้อีก ”

อุปมาด้วยกระจกเงา

“ ขอถวายพระพร เปรียบเทียบกับกระจกเงาไม่มี แสงสว่างก็ไม่มี
หน้าคนที่ส่องก็ไม่มีแต่มีหน้าคนเกิดขึ้นที่กระจกเงานั้นอย่างนั้น
หรือ ? ”

“ ไม่ใช่อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร เพราะเหตุที่กระจกเงาก็มีอยู่ แสงสว่างก็มีอยู่
หน้าคนที่ส่องกระจกนั้นก็ยังมีอยู่ เงามหน้าคนจึงปรากฏที่กระจกอย่างนั้น
หรือ ? ”

“ อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร คือสังขารบางอย่างที่ยังไม่เคยมี
แต่มีขึ้น...ย่อมไม่มีมีขึ้นเฉพาะที่เคยมีอยู่แล้วเท่านั้น ขอถวายพระพร ”

“ ผู้เป็นเจ้าของเจ้าแก่ถูกต้องดีแล้ว ”

(ฎีกามิลินท์ อธิบายคำว่า “ มีอยู่ ” หมายถึงมีอยู่แล้วในอดีตกาล)

❖ ปัญหาที่ ๖ ทามเรื่องผู้ถึงเวทีย์

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า

“ ข้าแต่พระนาคเสน เวทคุ คือผู้ถึงเวทีย์มีอยู่หรือ ? ”

พระเถระจึงย้อนถามว่า

“ มหาบพิตร ในข้อนี้ใครชื่อว่าเวทคุ ? ”

พระเจ้ามิลินท์ตรัสตอบว่า

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า อัปภันตรชีพ คือสิ่งที่เป็นอยู่ในภายในนี้ ย่อมเห็นรูปด้วยตา ได้ยินเสียงด้วยหู สูดดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องสัมผัสด้วยกาย รู้ธรรมารมณด้วยใจ นี้แหละชื่อว่า “ เวทคู ” โยมจะเปรียบให้พระผู้เป็นเจ้าฟัง เหมือนหนึ่งว่าเราทั้งสองนั่งอยู่ที่ปราสาทนี้ปรารถนาจะแลดูออกไปทางช่องหน้าต่างใด ๆ ก็แลดูออกไปทางช่องหน้าต่างนั้น ๆ จะเป็นทางตะวันออก หรือทางตะวันตก ทางเหนือ ทางใต้ ก็ได้ตามประสงค์ฉันใด อัปภันตรชีพ คือสิ่งที่เป็นอยู่ในภายในร่างกายนี้ ต้องการจะดูออกไปทางทวารใด ๆ ก็ดูออกไปทางทวารนั้น ๆ แล้วยังได้เห็นรูปด้วยตา ได้ฟังเสียงด้วยหู ได้สูดดมกลิ่นด้วยจมูก ได้ลิ้มรสด้วยลิ้น ได้ถูกต้องสัมผัสด้วยกาย ได้รู้ธรรมารมณด้วยใจฉันนั้น ”

พระนาคเสนถวายพระพรตอบว่า

“ อาตมภาพจะกล่าวให้ยิ่งขึ้นไป คือเราทั้งสองนั่งอยู่ที่ปราสาทนี้ ต้องการจะแลดูออกไปทางช่องหน้าต่างใด ๆ จะเป็นทางตะวันออกหรือตะวันตก ทางเหนือ ทางใต้ ก็ได้เห็นรูปต่าง ๆ ฉันใด

บุคคลต้องได้เห็นรูปด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อันเป็น อัปภันตรชีพ อย่างนั้นหรือ ?

ต้องได้ฟังเสียงด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฉันนั้นหรือ?

ต้องได้สูดดมกลิ่นด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฉันนั้นหรือ?

ต้องได้รู้รสด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฉะนั้นหรือ?

ต้องถูกต้องสัมผัสด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฉะนั้นหรือ ?

ต้องรู้ธรรมารมณ์ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฉะนั้นหรือ? ”

“ ไม่ใช่ฉะนั้น พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร คำหลังกับคำก่อน หรือคำก่อนกับคำหลังของ
มหาบพิตร ย่อมไม่สมควรแก่กัน เหมือนอย่างว่าเราทั้งสองนั่งอยู่ที่
ปราสาทนี้ เมื่อเปิดช่องหน้าต่างเหล่านี้ไว้ แล้วแลออกไปภายนอกทาง
อากาศอันกว้างใหญ่ ก็ต้องเห็นรูปได้ดี ฉนใด อัมภันตริณีพ นั้น เมื่อ
เปิดจักขุทวารหันหน้าออกไปภายนอกทางอากาศอันกว้างใหญ่ก็เห็น
รูปได้ดี เมื่อเปิดหู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไว้แล้วหันหน้าออกไปภายนอก
ทางอากาศอันกว้างใหญ่ ต้องเห็นรูปได้ดีฉนนั้น อย่างนั้นหรือ ? ”

“ ไม่ใช่อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร คำหลังกับคำก่อนหรือคำก่อนกับคำหลังของ
มหาบพิตร ย่อมไม่สมควรแก่กัน เหมือนอย่างว่า มียาจกเข้ามารับ
พระราชทานสิ่งใดสิ่งหนึ่งจากมหาบพิตร แล้วออกไปยืนอยู่ที่ซุ้มประตู
ภายนอก มหาบพิตรทรงรู้หรือไม่? ”

“ อ้อ...รู้ซิ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร ผู้ที่ได้รับพระราชทานแล้วเข้าไปภายใน ยืนอยู่
ตรงพระพักตร์ของมหาบพิตร พระองค์รู้หรือว่ามีผู้นี้เข้ามาในภายใน มา

ยื่นอยู่ข้างหน้าเรา ? ”

“ รู้ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ข้อนี้ที่ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร คือ อัพภันตรซีฟ นั้น เมื่อวางรสไว้ที่ลิ้น ก็รู้ว่าเป็นรสเปรี้ยว หรือรสเค็ม รสขม รสเผ็ด รสฝาด รสหวานหรือไม่ ? ”

“ รู้ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ เมื่อรสเหล่านั้นไม่เข้าไปภายใน อัพภันตรซีฟ นั้น รู้หรือไม่ว่าเป็นรสเปรี้ยว รสเค็ม รสขม รสเผ็ด รสฝาด รสหวาน ? ”

“ ไม่รู้ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ นี่แหละ มหาบพิตร จึงว่าคำหลังกับคำก่อน หรือคำก่อนกับคำหลังของมหาบพิตรไม่สมควรแก่กันไม่สมกัน เหมือนกับมีบุรุษผู้หนึ่งให้บรรทก์น้ำผึ้งตั้ง ๑๐๐ หม้อ มาเทลงในรางน้ำผึ้ง แล้วมัดปากบุรุษนั้นไว้ จึงเอาทังลงไปในรางน้ำผึ้งบุรุษนั้นจะรู้จักรสน้ำผึ้งหรือไม่ ? ”

“ ไม่รู้ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ เพราะอะไรละ มหาบพิตร ? ”

“ เพราะน้ำผึ้ง ไม่เข้าไปในปากของเขา ”

“ ขอถวายพระพร ด้วยเหตุนี้แหละ จึงว่าคำหลังกับคำต้น หรือคำต้นกับคำหลังของมหาบพิตร ไม่สมควรแก่กัน เข้ากันไม่ได้ ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โยมไม่อาจสนทนากับพระผู้เป็นเจ้าในข้อนี้

ได้แล้ว ขอพระผู้เป็นเจ้าของแสดงข้อนี้ให้โยมเข้าใจเถิด ”

ลำดับนั้น พระเถระจึงแสดงให้พระเจ้ามิลินท์เข้าพระทัย ด้วย
ถ้อยคำอันเกี่ยวกับ อภิธรรม ว่า

“ ขอถวายพระพร จักขุวิญญาณ ย่อมเกิดขึ้นได้ เพราะอาศัย ตา
กับ รูป แล้วจึงมี เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ อันเกี่ยวข้องกับ
จักขุวิญญาณนั้น เกิดขึ้นตามปัจจัยถึง โสทวิญญาณ ฆาน
วิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ ก็เกิดขึ้นได้
เพราะอาศัย หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับโผฏฐัพพะ ใจ
กับธรรมารมณ์แล้วจึงเกิด เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ
เหมือนกัน เป็นอันว่าผู้ชื่อว่า “ เวทคุ ” ไม่มีในข้อนี้ ขอถวายพระพร ”

พระเจ้ามิลินท์บรมกษัตริย์ ได้ฟังชัดก็โสมนัสปริดา มีพระราชดำรัส
ตรัสสรรเสริญว่า

“ พระผู้เป็นเจ้าของวิชันานี้ สมควรแล้ว ”

อธิบาย

คำว่า “ เวทคุ ” แปลว่า ผู้ถึงเวทย์ ท่านหมายความว่า เป็นผู้ถึงความ
ความรู้ คือผู้รับรู้สิ่งต่าง ๆ พระเจ้ามิลินท์เข้าใจว่า เวทคุ นั้นเป็น สัตว์
บุคคล ตัวตน เป็นของมีชีวิตอยู่ภายใน อันเรียกว่า อัพภันตรชีพ ว่า
เป็นผู้เห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู หรือดมกลิ่นด้วยจมูก เป็นต้น ซึ่ง

เป็นการเข้าใจผิด

ส่วนที่ถูกต้องนั้น พระนาคนเสนท่านกล่าวว่า ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน หรือ อภิปันทรซีพ คือสิ่งที่เป็นอยู่ในภายในเป็นเวทกุเลย การที่รู้ อารมณ์ต่าง ๆ นั้น ได้แก่ วิญญาณ อันเกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กับ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ ต่างหากดังนี้ คือข้อนี้ท่าน มุ่งแสดงเป็นปรมาตถ์ (คือเรื่องของจิตและเจตสิก) ไม่ได้มุ่งแสดงเป็น สมมุติ (คือธรรมะทั่วไป) ถ้าว่าเป็นสมมุติ เวทกุ นั้นก็มีตัวตน ดังนี้

❖ ปัญหาที่ ๗ ถ้ามถึงความเกี่ยวกับแห่งจักขุวิญญาณ กับมโนวิญญาณ

“ ข้าแต่พระนาคนเสน จักขุวิญญาณ เกิดในที่ใด มโนวิญญาณ ก็ตามไปเกิดในที่นั้นหรือ ? ”

“ อย่างนั้น มหาบพิตร ”

“ ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ จักขุวิญญาณเกิดก่อน มโนวิญญาณเกิดทีหลัง หรืออย่างไร ? ”

“ ขอถวายพระพร จักขุวิญญาณเกิดก่อน มโนวิญญาณเกิดทีหลัง ”

“ ข้าแต่พระนาคนเสน ก็จักขุวิญญาณบังคับมโนวิญญาณไว้หรือว่า เราจักเกิดในที่ใดเจ้าจงเกิดในที่นั้น หรือมโนวิญญาณสั่งจักขุวิญญาณไว้ว่า เจ้าจักเกิดในที่ใด เราก็จักเกิดในที่นั้น อย่างนั้นหรือ ? ”

“ ไม่ใช่อย่างนั้น มหาบพิตร วิญญาณทั้งสองนั้นพุดจากกันไม่ได้ ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ถ้าอย่างนั้น ไฉนจึงว่าจักขุวิญญาณเกิดในที่ใด มโนวิญญาณก็เกิดในที่นั้น ”

“ ขอถวายพระพร ที่ว่าอย่างนั้น เพราะเป็นของกลุ่ม ๑ เป็นประตุ ๑ เป็นที่สะสมมา ๑ เป็นสิ่งที่เคยประพตติมา ๑ ”

เพราะเป็นของกลุ่ม

“ ข้าแต่พระนาคเสน จักขุวิญญาณเกิดในที่ใด มโนวิญญาณก็เกิดในที่นั้น เพราะเป็นของกลุ่ม นั่นคืออย่างไร ขอนิมนต์อุปมาด้วย ? ”

“ ขอถวายพระพร เมื่อฝนตกลงมามหาบพิตรทรงเข้าพระทัยว่า น้ำจะไปทางไหน ? ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ที่ลุ่มมีอยู่ทางใดน้ำก็ต้องไปทางนั้น ”

“ ขอถวายพระพร เมื่อฝนตกลงมาอีกน้ำจะไหลไปทางไหน ? ”

“ ข้าแต่พระนาคเสน น้ำก่อนไปทางใด น้ำใหม่ก็ต้องไปทางนั้น ”

“ ขอถวายพระพร น้ำก่อนสั่งน้ำหลังไว้หรือว่า เราไปทางใด เจ้าจึงไปทางนั้น หรือน้ำหลังสั่งน้ำก่อนไว้ว่า เจ้าจักไปทางใด เราก็จักไปทางนั้น ? ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า น้ำทั้งสองนั้นพุดจากกันไม่ได้ แต่น้ำนั้นไหลไปได้ เพราะทางนั้นเป็นทางลุ่ม เป็นทางต่ำต่างหาก ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร คือจักขุวิญญาณเกิดในที่ใด มโน
วิญญาณก็เกิดในที่นั้น เพราะที่นั่นเป็นที่ลุ่ม เป็นที่ต่ำจักขุวิญญาณ
ไม่ได้สั่งมโนวิญญาณไว้ว่า เราเกิดในที่ใด เจ้าจึงเกิดในที่นั้น มโน
วิญญาณก็ไม่ได้สั่งจักขุวิญญาณไว้เหมือนกัน วิญญาณทั้งสองนั้นไม่
มีการพูดจากันแต่ว่าเกิดในที่นั้นในสิ่งนั้น เพราะที่นั่นสิ่งนั้นเป็นเหมือน
ที่ลุ่มที่ต่ำ ฉะนั้น ”

เพราะเป็นประตุ

“ ข้าแต่พระนาคนเสน ข้อที่ว่าจักขุวิญญาณเกิดในที่ใด มโนวิ
ญาณก็เกิดในที่นั้น เพราะเป็นประตุ นั้นอย่างไร ขอได้โปรดอุปมา
ด้วย ? ”

“ ขอถวายพระพร เหมือนอย่างว่าหัวเมืองชายแดนของพระราชา มี
ป้อมค่ายประตุหอรบแน่นหนาแข็งแรง แต่มีประตุเข้าออกเพียงประตุ
เดียว มีผู้อยากจะออกไปจากพระนครนั้น จะออกไปทางไหน ? ”

“ ออกไปทางประตูชิว พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร ยังมีบุรุษอีกคนหนึ่งอยากจะออกไป เขาจะ
ออกไปทางไหน ? ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า บุรุษคนก่อนออกไปทางประตูใด บุรุษคน
หลังก็ต้องออกไปทางประตูนั้นแหละ ”

“ ขอถวายพระพร บุรุษคนก่อนสั่งบุรุษคนหลังไว้หรือว่า เราออกทางประตูใด เจ้าจงออกทางประตูนั้น หรือบุรุษคนหลังสั่งบุรุษคนก่อนไว้ว่า เจ้าออกทางประตูใด เราก็จักออกทางประตูนั้น ? ”

“ ข้าแต่พระนาคนเสน บุรุษทั้งสองนั้นไม่ได้บอกกันไว้เลย แต่เขาออกไปทางเดียวกัน เพราะทางนั้นเป็นประตู ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร จักขุวิญญาณเกิดในที่ใด มโนวิญญาณก็เกิดในที่นั้น เพราะที่นั้นเป็นประตู ไม่ใช่จักขุวิญญาณสั่งที่มโนวิญญาณไว้ หรือมโนวิญญาณสั่งจักขุวิญญาณไว้ ทั้งสองนั้นไม่มีการพูดจากัน แต่เกิดขึ้นในที่แห่งเดียวกัน เพราะที่นั้นเป็นประตู ”

เพราะเป็นที่สะสมมา

“ ข้าแต่พระปิ่นเจ้า ข้อว่าจักขุวิญญาณเกิดในที่ใด มโนวิญญาณก็เกิดในที่นั้น เพราะเป็นที่สะสมมา นั่นคืออย่างไรขออุปมาให้แจ้งด้วย ? ”

“ ขอถวายพระพร เกวียนเล่มแรกไปก่อนแล้ว มหาบพิตรจะเข้าพระทัยว่า เกวียนเล่มที่ ๒ จะไปทางไหน ? ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เกวียนเล่มแรกไปทางใด เกวียนเล่มหลังก็ต้องไปทางนั้น ”

“ ขอถวายพระพร เกวียนเล่มก่อนสั่งเกวียนเล่มหลังไว้หรือว่า เรา

ไปทางใดเจ้าจงไปทางนั้น หรือว่าเกวียนเล่มหลังสั่งเกวียนเล่มก่อนไว้
ว่า เจ้าจักไปทางใด เราก็จักไปทางนั้น ? ”

“ ไม่ได้สั่งไว้เลย ผู้เป็นเจ้าของ เพราะเกวียนทั้งสองนั้นไม่มีการพูดกัน
แต่ไปทางเดียวกันเพราะทางนั้นเป็นทางที่สะสมมาแล้ว ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร จักขุวิญญูณกับมโนวิญญูณ
ไม่ได้สั่งกันไว้เลย แต่เกิดในที่แห่งเดียวกันเพราะเป็นที่สะสมมาแล้ว ”

เพราะเป็นสิ่งที่เคยประพุดติมา

“ ข้าแต่พระนาคเสน ข้อว่าจักขุวิญญูณเกิดในที่ใด มโนวิญญูณ
ก็เกิดในที่นั้น เพราะเป็นสิ่งที่เคยประพุดติมา นั่นคืออย่างไร ขอจง
อุปมาให้ทราบด้วย? ”

“ ขอถวายพระพร ผู้ที่เริ่มเรียนศิลปะในการนับด้วยนิ้วมือ หรือนับ
ตามลำดับ หรือขีดเป็นรอยขีด หรือหัดยิงธนู ที่แรกก็ซ้าก่อนต่อมา
ภายหลังก็ไวขึ้น เพราะเป็นสิ่งที่เคยประพุดติแล้ว คือได้กระทำมา
เสมอ ฉันทใด จักขุวิญญูณเกิดในที่ใด มโนวิญญูณก็เกิดในที่นั้น จักขุ
วิญญูณไม่ได้สั่งมโนวิญญูณไว้เลยว่า เราเกิดในที่ใด เจ้าจงเกิดในที่
นั้น มโนวิญญูณก็ไม่ได้สั่งจักขุวิญญูณไว้เลยว่า เจ้าจะเกิดในที่ใด
เราก็จะเกิดในที่นั้นเพราะเป็นสิ่งที่เคยประพุดติมาแล้ว ฉันทนั้น ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของ วิญญูณทั้งสองนั้นไม่มีการพูดจากันเลย แต่

เกิดในที่แห่งเดียวกันเพราะได้เคยประพาศมาถึง โสตวิญญาน ฆาน
วิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน ก็เหมือนกัน อย่างนั้นหรือ ? ”

“ อย่างนั้น มหาบพิตร เป็นอันเหมือนกันหมด ”

“ พระผู้เป็นเจ้ากล่าวแก่ถูกต้องดีแล้ว ”

อธิบาย

ข้อนี้ได้ใจความว่า วิญญานทั้ง ๕ คือ ความรู้สึกทางตา หู จมูก
ลิ้น กาย ย่อมเกิดในที่แห่งเดียวกับ มโนวิญญาน คือความรู้สึกทางใจ
ด้วยยกตัวอย่างเช่น ตาเห็นรูปได้ชื่อว่า จักขุวิญญาน เกิดขึ้นก่อนแล้ว
มโนวิญญาน จึงเกิดทีหลัง ทำให้รู้และเข้าใจได้ว่า รูปที่เห็นนั้นเป็นคน
สัตว์ วัตถุสิ่งของ มีลักษณะเป็นประการใด เพราะถ้าไม่มี มโน
วิญญาน เข้าร่วมด้วย ก็เหมือนกับคนนั่งใจลอยเหม่อมองไปข้างหน้า
เมื่อไปถามว่าเห็นอะไรไหม... เขาก็ตอบว่าเห็นแต่ไม่รู้ว่าเป็นสิ่งใด
เพราะไม่ได้ตั้งใจดู อย่างนี้เป็นต้น ถึงจะเป็นการฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้น
รส สัมผัสถูกต้อง ก็มีสภาพเช่นเดียวกัน

ฉะนั้น เพราะอาศัย จักขุวิญญาน หรือ โสตวิญญาน หรือ ฆาน
วิญญาน หรือ ชิวหาวิญญาน หรือ กายวิญญานอย่างใดอย่างหนึ่งก็
ตามเกิดขึ้นก่อนแล้ว มโนวิญญาน จึงจะเกิดทีหลัง ดังนี้

❖ ปัญหาที่ ๘ ถ้ามลัษณะผัสสะ

“ ข้าแต่พระนาคนาเสน จักขุวิญญูณาณ เกิดในที่ใด เวทนาก็เกิดในที่นั้นหรือ ? ”

“ อย่างนั้น มหาบพิตร คือ จักขุวิญญูณาณ เกิดในที่ใด เวทนา ก็เกิดในที่นั้น ถึง สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ วิตก วิจาร ก็เกิดใน ในที่นั้น ธรรมทั้งหลายมี ผัสสะ เป็นต้น ก็เกิดในที่นั้น ขอถวายพระพร ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ผัสสะ มีลักษณะอย่างไร ? ”

“ ขอถวายพระพร ผัสสะ มีการ กระทบกัน เป็นลักษณะ ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

“ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนกับแพะ ๒ ตัวชนกันอยู่ จักขุ เหมือนกับแพะตัวหนึ่ง รูป เหมือนกับแพะอีกตัวหนึ่ง ผัสสะ เหมือนกับการชนกันแห่งแพะทั้งสอง ”

“ ขอนิมนต์อุปมาให้ยิ่งไป ”

“ ขอถวายพระพร เหมือนอย่างว่า มือทั้งสองที่ตบกัน จักขุ เหมือนมือข้างหนึ่ง รูป เหมือนมืออีกข้างหนึ่ง ผัสสะ เหมือนการกระทบกันแห่งมือทั้งสอง ”

“ ขอนิมนต์อุปมาให้ยิ่งขึ้นไปอีก ”

“ ขอถวายพระพร เปรียบประดุจบุรุษเป่าปี ๒ เล่าขึ้นพร้อมกัน จักขุ เหมือนปีเลาหนึ่ง รูป เหมือนปีอีกเลาหนึ่ง ผัสสะ เหมือนการรวมกัน

แห่งเสียงปี่ทั้งสองเวลานั้น ”

“ ถูกแล้ว พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

❖ ปัญหาที่ ๙ ถ้ามถึงลักษณะเวทนา

“ ข้าแต่พระนาคเสน เวทนา มีลักษณะอย่างไร ? ”

“ ขอถวายพระพร เวทนา มีการ ทำให้รู้สึก เป็นลักษณะ อีกอย่างหนึ่ง มีการ เสวย เป็นลักษณะ ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

“ ขอถวายพระพร เหมือนอย่างว่ามีบุรุษผู้หนึ่ง ทำความดีความชอบต่อพระราชา เมื่อพระราชาทรงพอพระทัยแล้ว ก็ทรงพระราชทานทรัพย์ ยศ บริวาร ให้แก่บุรุษนั้น บุรุษนั้น ก็เพียบพร้อมด้วยกามคุณ & แล้ว เขาก็คิดว่าเราได้ทำความดีต่อพระราชาไว้แล้ว เราจึงได้เสวยความสุขอย่างนี้

อีกนัยหนึ่ง เหมือนกับบุรุษคนหนึ่งทำบุญกุศลไว้แล้ว ได้ขึ้นไปบังเกิดในสวรรค์ เขาก็มีความสุขด้วยทิพย์สมบัติ แล้วเขาก็นึกได้ว่า เพราะเราได้ทำบุญกุศลไว้ในกาลก่อน เราจึงได้เสวยความสุขอย่างนี้ อย่างนี้แหละ มหาบพิตร เรียกว่า เวทนา มีการ ทำให้รู้สึก เป็นลักษณะ หรือมีการ เสวย เป็นลักษณะ ”

“ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าวิชันนาสมควรแล้ว ”

❖ ปัญหาที่ ๑๐ ถ้ามลัทธิลักษณะสัญญา

“ ข้าแต่พระนาคเสน สัญญา มีลักษณะอย่างไร ? ”

“ ขอถวายพระพร สัญญา มีการ จำ เป็นลักษณะ ”

“ จำอะไร ? ”

“ จำสีเขียว สีแดง สีขาว ขอถวายพระพร ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

“ ขอถวายพระพร เหมือนอย่างเจ้าพนักงานคลังของพระราชา ได้เข้าไปที่คลังแล้ว เห็นเครื่องใช้ต่าง ๆ ของพระราชา อันมีสีต่างกัน กัน คือ สีเขียวก็มี เหลืองก็มี แดงก็มี ขาวก็มี เลื่อมก็มี ก็จำไว้ได้เป็น อย่าง ๆ ไป ฉะนั้นใด สัญญา ก็มีการ จำ เป็นลักษณะฉนั้น ”

“ ถูกแล้ว พระนาคเสน ”

❖ ปัญหาที่ ๑๑ ถ้ามลัทธิลักษณะเจตนา

“ ข้าแต่พระนาคเสน เจตนา มีลักษณะอย่างไร ? ”

“ ขอถวายพระพร เจตนา มีความ จงใจ เป็นลักษณะ อีกอย่างหนึ่ง ว่า เจตนา มีการ ประชุมแห่งการตกแต่ง เป็นลักษณะ ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

“ ขอถวายพระพร เหมือนอย่างว่าบุรุษผู้หนึ่งตกแต่งยาพิษขึ้นแล้ว ก็ดื่มเองด้วย ให้ผู้อื่นดื่มด้วย เขาก็เป็นทุกข์ ผู้อื่นก็เป็นทุกข์ ฉะนั้นใด บาง

คนจงใจทำความชั่วแล้วก็ไปเกิดในอบาย ทุกติวินิบาต นรก พวกใดทำตามบุรุษนั้น พวกนั้นก็ไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก เหมือนกัน ฉะนั้น

อีกประการหนึ่ง บุรุษผู้มันตงแต่งเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ให้มีรสอันเดียวกัน แล้วก็ดื่มเองบ้าง ให้ผู้อื่นดื่มบ้าง เขาก็เป็นสุข ผู้อื่นก็เป็นสุข ฉนใด บางคนจงใจทำความดีแล้วได้ขึ้นไปเกิดในสวรรค์ พวกใดทำตามบุรุษนั้น พวกนั้นก็ขึ้นไปเกิดในสวรรค์ เหมือนกัน ฉนนั้น

อย่างนี้แหละ มหาบพิตร เรียกว่า เจตนา มีการ จงใจ เป็นลักษณะ อีกอย่างหนึ่งว่า มีการ ปรงแต่ง เป็นลักษณะ ”

“ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าแก่ถูกต้องดีแล้ว ”

❖ ปัญหาที่ ๑๒ ถามลักษณะวิญญาน

“ ข้าแต่พระนาคเสน วิญญาน มีลักษณะอย่างไร ? ”

“ ขอถวายพระพร วิญญาน มีการ รู้ เป็นลักษณะ ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

“ ขอถวายพระพร เปรียบประดุจบุรุษผู้รักษาพระนคร นั่งอยู่ที่ถนน

๔ แพร่งกลางพระนคร ต้องได้เห็นบุรุษผู้มาจากทางทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ฉนใด บุคคลเห็นรูป หรือฟังเสียง ดมกลิ่น

ลึมรส ถูกต้องสัมผัส นึกถึงสิ่งใดด้วยใจ ก็รู้จักสิ่งนั้นได้ด้วย วิญญาณ
ชั้นนั้น วิญญาณมีการรู้ เป็นลักษณะอย่างนี้แหละ มหาบพิตร ”

“ ถูกต้องดีแล้ว พระนาคเสน ”

❖ ปัญหาที่ ๑๓ ทามลักษณะวิตก

“ ข้าแต่พระนาคเสน วิตก มีลักษณะอย่างไร ? ”

“ ขอถวายพระพร วิตก มีการ ประกบแน่น เป็นลักษณะ ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

“ ขอถวายพระพร ช่างไม้ยอมเข้าไม้ในที่ต่อ แล้วโบกด้วยปูนหรือ
ทาด้วยสีให้สนิทชั้นใด วิตก ก็มีการประกบแน่น มีการแนบแน่น เป็น
ลักษณะชั้นนั้น ”

“ ถูกต้องดีแล้ว พระนาคเสน ”

❖ ปัญหาที่ ๑๔ ทามลักษณะวิจาร์

“ ข้าแต่พระนาคเสน วิจาร์ มีลักษณะอย่างไร ? ”

“ ขอถวายพระพร วิจาร์ มีการ ลูบคลำไปตามวิตก เป็นลักษณะ ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

“ ขอถวายพระพร เหมือนอย่างว่ากังสดาล อันบุคคลเคาะด้วย
สันดาบ ก็มีเสียงดังเป็นกังวานต่อๆ กันไป ชั้นใด วิตก ก็เหมือนกับการ

เคาะ ฉันทัน ส่วน วิจาร เหมือนกับเสียงดังครวญครางไป ”

“ สมควรแล้ว พระนาคเสน ”

❖ จบวรรคที่ ๓

❖ มลินทปัญหา วรรคที่ ๔

❖ ปัญหาที่ ๑ ถามลักษณะมนสิการ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า

“ ข้าแต่พระนาคเสน มนสิการ มีลักษณะอย่างไร ? ”

พระเถระตอบว่า

“ ขอถวายพระพร มนสิการ มีการ นึก เป็นลักษณะ ”

“ ถูกแล้ว พระนาคเสน ”

❖ ปัญหาที่ ๒ ถามลักษณะสิ่งที่มีภาวะอย่างเดียวกัน

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า

“ ข้าแต่พระนาคเสน พระผู้เป็นเจ้าของปัจเจกธรรมที่รวมเป็นอัน

เดียวกันเหล่านี้ ให้อำนาจต่างกันว่า อันนี้เป็น ผัสสะ อันนี้เป็น เวทนา อันนี้เป็น สัมผัส อันนี้เป็น เจตนา อันนี้เป็น วิตก อันนี้เป็น วิจาร ได้หรือไม่ ? ”

“ ไม่อาจ ขอถวายพระพร ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

“ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนพ่อครัวของพระราชาก็เมื่อจะตกแต่งเครื่องเสวยก็ใส่เครื่องปรุงต่างๆ คือ นมส้ม เกลือ ชিং ผักชี พริก และสิ่งอื่น ๆ ลงไป ถ้าพระราชาดรหัสสั่งว่า

“ เจ้าจงแยกเอารสนมส้มมาให้เรา จงแยกเอารสเกลือ รสชিং รสหวาน รสเปรี้ยว มาให้เราทีละอย่าง ๆ ”

พ่อครัวนั้นอาจแยกเอารสที่รวมกันอยู่เหล่านั้นมาถวายพระราชาก็ว่า นี่เป็นรสเปรี้ยว นี่เป็นรสเค็ม นี่เป็นรสขม นี่เป็นรสเผ็ด นี่เป็นรสฝาด ได้หรือไม่ ? ”

“ ไม่ได้พระผู้เป็นเจ้า ก็แต่ว่าเขาอาจรู้ได้ตามลักษณะของรสแต่ละรส ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร เมื่อ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ วิตก วิจาร์ รวมกันเข้าแล้ว อตมภาพก็ไม่อาจแยกออกให้รู้ได้แต่ละอย่าง ก็แต่ว่าอาจให้เข้าใจได้ตามลักษณะแห่งธรรมเป็นอย่างไร ”

“ ขอถวายพระพร เกลือ เป็นของจะต้องรู้ด้วย ตา ใช่ไหม ? ”

“ ใช่ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ขอมหาบพิตรจงจำคำนี้ไว้ให้ดีนะ ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ถ้าอย่างนั้น เกลือ เป็นของรู้ด้วย ลิ้น อย่าง

นั่นหรือ ? ”

“ อย่างนั้น มหาบพิตร ”

“ ถ้าบุคคลรู้จักเกลือกทั้งหมดด้วยสิ้น เหตุไฉนจึงบรรพทุกเกลือกมา ด้วยเกวียน ควรบรรพทุกมาเฉพาะความเค็มเท่านั้นไม่ใช่หรือ ? ”

“ ไม่อาจบรรพทุกมาแต่ความเค็มเท่านั้นได้ เพราะว่าของเหล่านี้เป็น ของรวมกัน ส่วนความเค็มบุคคลอาจชั่งได้ด้วยตาชั่งหรือไม่ มหาบพิตร ? ”

“ อาจชั่งได้ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ มหาบพิตร จงจำคำนี้ไว้ให้ดีกว่า บุคคลอาจชั่งความเค็มได้ด้วย ตาชั่ง ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าว่าบุคคลไม่อาจชั่งความเค็มได้ ด้วยตาชั่งอย่างนั้นหรือ ? ”

“ อย่างนั้น มหาบพิตร ”

“ ถูกต้องดีแล้ว พระนาคเสน ”

สรุปความ

วิญญูณทั้ง ๕ ได้แก่ จักขุวิญญูณ โสตวิญญูณ ฆานวิญญูณ ชิวหาวิญญูณ กายวิญญูณ คือ ความรู้สึกทางตา หู จมูก ลิ้น กาย จะต้องมี มโนวิญญูณ คือ ความรู้สึกทางใจ เข้าร่วมด้วย จึงจะสำเร็จ

ประโยชน์ในการเห็น การฟัง การดม การลิ้มรส และการสัมผัส เป็นต้น เมื่อวิญญาณทั้ง ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นก่อน เช่น จักขุวิญญาณ เกิดขึ้นในที่ใด มโนวิญญาณ ก็เกิดในที่นั้น เพราะอาศัย จักขุ กับ รูป ธรรมทั้งหลายมี ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ วิตก วิจารณ์ การ ได้เกิดขึ้นและเกี่ยวข้องกัน แต่มีลักษณะต่างกัน ดังนี้ ผัสสะ มีลักษณะ กระแทกกัน เช่น จักขุ กับ รูป เรียกว่า จักขุวิญญาณ เป็นต้น

เวทนา มีลักษณะ เสวยอารมณ์ คือทำให้รู้สึกมีความสุข มีความทุกข์หรือ รู้สึกเฉย ๆ เป็นต้น สัญญา มีลักษณะ จำ เช่นเมื่อตาเห็นรูปก็ จำได้ ว่า มีสีสนัวรรณะเป็นประการใด

เจตนา มีลักษณะ จงใจ หรือ ประชุมแห่งการตกแต่ง หมายถึงมุ่ง กระทำความดีหรือความชั่วด้วยความจงใจ

วิญญาณ อันนี้ไม่ใช่วิญญาณที่มาถือกำเนิดในครรภ์ แต่ในที่นี้ท่าน หมายถึง รู้ ในปฏิภามลินท์ท่านหมายถึง ประสาท เหมือนกัน

วิตก มีลักษณะ ประคบแน่น หมายถึงการที่จิตตรึงอารมณ์

วิจารณ์ มีลักษณะ ลูบคลำไปตามวิตก คือจิตเคล้าอารมณ์ หรือจิต ตรอง หรือพิจารณาอารมณ์ที่ตรึงนั้น

วิตก กับ วิจารณ์ ท่านอธิบายมีความหมายคล้ายกัน คือ วิตก เหมือนกับคนเคาะระฆัง เมื่อมีเสียงดังกังวานครวญครางขึ้นท่านเรียกว่า วิจารณ์ ได้แก่อารมณ์คิดพิจารณานั้นเอง

มนสิการ มีลักษณะ นึก ในข้อนี้ท่านไม่ได้ยกอุปมา เพราะได้เคย
อุปมาให้พระเจ้ามิลินท์ได้ทราบไว้แล้ว

รวมความว่า การที่จะเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัสได้นั้น
ไม่ใช่ อัมภันตริชีพ (สิ่งที่เป็นอยู่ในภายในกายนี้) เป็น “ เวทคู ” คือ
เป็นผู้รับรู้ แต่การที่จะมีความรู้สึกได้เพราะอาศัย วิญญาณ ต่างหาก
และวิญญาณทั้ง ๕ นี้ย่อมหลไปสู่มโนวิญญาณ เหมือนกับน้ำไหล
ไปสู่อ่างที่ลุ่ม ฉะนั้น

แต่ธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นด้วยกัน อันมี ผัสสะ เป็นต้นนั้น ท่านไม่
สามารถจะแยกออกมาได้ว่า อันนี้เป็นผัสสะ อันนี้เป็นเวทนาหรือ อันนี้
เป็นสัญญา เปรียบเหมือนเครื่องแกงที่ผสมกันหมดแล้ว รสชาติของ
มันปรากฏอยู่ตามลักษณะของมัน แต่จะแยกออกมาไม่ได้

คำเปรียบเทียบของพระนาคเสนเรื่องนี้เหมาะสมมาก คือเมื่อเครื่อง
แกงผสมเป็นน้ำแกงแล้ว เมื่อเรตักออกมาช้อนหนึ่งชิมดูย่อมมีรส
เครื่อง แกงทุกอย่างผสมอยู่ แต่จะแยกออกมาหาได้ไม่

แต่เราพอบอกได้ว่า ความเผ็ดเป็นรสของพริก ความเค็มเป็นรสของ
เกลือ ความเปรี้ยวเป็นรสของน้ำส้มหรือมะนาว และความหวานเป็น
รสของน้ำตาล เป็นต้น

อนึ่ง เหมือนกับการบรรพทุกเกลือ แต่จะไม่บรรพทุกความเค็มมาด้วย
หรือจะชั่งเฉพาะเกลือ แต่ไม่ชั่งความเค็มด้วยนั้นไม่สามารถจะกระทำ

ได้ เพราะของเหล่านี้เป็นของรวมกัน ฉันทิ

ธรรมทั้งหลายอันมี ผัสสะ เป็นต้น ได้ปรากฏชัดตามลักษณะของตน แต่จะแยกออกมาแต่ละอย่าง ๆ มิได้เช่นกัน ฉันทิ

❖ ปัญหาที่ ๓ ถามการเกิดแห่งอายตนะ ๕

“ ข้าแต่พระนาคนเสน อายตนะ ๕ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) เกิดด้วยกรรมต่าง ๆ กันหรือเกิดด้วยกรรมอย่างเดียวกัน ? ”

“ ขอถวายพระพร อายตนะ ๕ นั้น เกิดด้วยกรรมต่าง ๆ กัน ที่เกิดด้วยกรรมอันเดียวกันไม่มี ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

“ ขอถวายพระพร พืชต่าง ๆ ๕ ชนิดที่บุคคลหว่านลงไปในนาแห่งเดียวกัน ผลแห่งพืช ๕ ชนิดนั้น ก็เกิดต่าง ๆ กัน ฉันทิ อายตนะ ๕ เหล่านี้ ก็เกิดด้วยกรรมต่างกัน ฉันทิ ที่เกิดด้วยกรรมอย่างเดียวกันไม่มี ”

“ พระผู้เป็นเจ้ากล่าวแก้ถูกต้องดีแล้ว ”

❖ ปัญหาที่ ๔ ถามเหตุต่าง ๆ กันแห่งกรรม

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า

“ ข้าแต่พระนาคนเสน เพราะเหตุใด มนุษย์ทั้งหลายจึงไม่เสมอกัน

คือมนุษย์ทั้งหลายมีอายุน้อยก็มี มีอายุยืนยาวก็มี อาพาธมากก็มี อาพาธน้อยก็มี ผิวพรรณวรรณะไม่ดีก็มี ผิวพรรณวรรณะดีก็มี มีศกดี น้อยก็มี มีศกดีใหญ่ก็มี มีโรคทรพยน้อยก็มี มีโรคทรพยมากก็มี มี ตระกูลต่ำก็มี มีตระกูลสูงก็มี ไม่มีปัญญาก็มี มีปัญญาก็มี ? ”

พระเถระจึงย้อนถามว่า

“ ขอถวายพระพร เหตุใดต้นไม้ทั้งหลายจึงไม่เสมอกันสิ้น ต้นที่มีรส เบี้ยวก็มี มีรสขมก็มี มีรสเผ็ดก็มี มีรสฝาดก็มี มีรสหวานก็มี ? ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โยมเข้าใจว่า เป็นเพราะความต่างกันแห่ง พืช ”

“ ขอถวายพระพร ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ คือ มนุษย์ทั้งหลายไม่เสมอกันหมด เพราะกรรมต่างกัน ข้อนี้สมด้วยพระพุทธรูปิกขาของสมเด็จพระ บรมศาสดาตรัสไว้ว่า ”

“ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมต่างกัน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมทำให้เกิด มีกรรมเป็นพวกพ้อง มีกรรมเป็นที่อาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ ทั้งหมดให้เลวดีต่างกัน ”

“ ดั่งนี้ ขอถวายพระพร ”

“ พระผู้เป็นเจ้าแก่ถูกต้องดีแล้ว ”

❖ ปัญหาที่ ๕ ถ้ามถึงสาเหตุที่ควรให้รับทำเสียก่อน

พระเจ้ามีลินทร์ตรัสถามว่า

“ ข้าแต่พระนาคนาเคน พระผู้เป็นเจ้าของข้าพเจ้ากล่าวไว้แก่วิทยาว่า ทำอย่างไร ทุกสิ่งจึงจะดับไปและทุกสิ่งจึงจะไม่เกิดขึ้น ก็ควรรีบทำอย่างนั้น แต่ วิทยาเห็นว่า ประโยชน์อะไรกับการรีบพยายามทำอย่างนั้น ต่อเมื่อถึง เวลา จึงควรทำไม่ใช่หรือ ? ”

พระเถระตอบว่า

“ ขอถวายพระพร เมื่อถึงเวลาแล้วความพยายามก็จะไม่ทำสิ่งนั้น ให้สำเร็จไปความรีบพยายามนั้นแหละ จะทำสิ่งนั้นให้สำเร็จไป ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

อุปมาการขุดน้ำ

“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรจะเข้าใจความข้อนี้อย่างไร...คือ เมื่อใดมหาบพิตรอยากเสวยน้ำ เมื่อนั้นมหาบพิตรจึงจะให้ขุดที่มีน้ำให้ ขุดสระโบกขรณี ให้ขุดเหมือนน้ำว่า เราจักดื่มน้ำอย่างนั้นหรือ ? ”

“ ไม่ใช่ขุดอย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าของข้าพเจ้า ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร เมื่อถึงเวลาแล้วความพยายามไม่ สำเร็จประโยชน์ความรีบพยายามไว้ก่อนนั้นแหละจึงจะสำเร็จ ประโยชน์ ”

“ ขอนิมนต์อุปมาให้ยิ่งขึ้นไป ”

อุปมาการไถนา

“ ขอถวายพระพร เมื่อใดมหาบพิตรหิว เมื่อนั้นหรือ...มหาบพิตรจึง
จักให้ไถนา ปลูกข้าวสาละ หว่านพีช ขนข้าวมา หรือปลูกข้าวเหนียว
ด้วยรับสั่งว่า เราจักกินข้าว ? ”

“ ทำอย่างนั้นไม่ได้ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ขอนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร เมื่อถึงเวลาแล้วความพยายามไม่
สำเร็จประโยชน์ความรีบพยายามไว้ก่อนนั้นแหละจึงจะสำเร็จ
ประโยชน์ ”

“ ขอนิมนต์อุปมาให้ยิ่งขึ้นไปอีก ”

อุปมาการทำสงคราม

“ ขอถวายพระพร เมื่อใดสงครามมาติดบ้านเมือง เมื่อนั้นหรือ...
มหาบพิตรจึงจะให้ขุดคู สร้างกำแพง สร้างเขื่อน สร้างป้อม ขนเสบียง
อาหารมาไว้ ให้ฝึกหัดช้าง ม้า รถ ธนู ดาบ ? ”

“ ทำอย่างนั้นไม่ได้ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ขอนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร เมื่อถึงเวลาแล้วความพยายามไม่
สำเร็จประโยชน์ความรีบพยายามไว้ก่อนนั้นแหละ จึงจะสำเร็จ
ประโยชน์ ข้อนี้สมกับที่สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ตรัส
ประทานไว้ว่า ”

“ บุคคลผู้ว่าสิ่งใดเป็นประโยชน์แก่ตนควรรีบทำสิ่งนั้น ผู้ที่มีความคิด มีความรู้ มีความบากบั่น ไม่ควรเอาเยี่ยงอย่างพ่อค้าเกวียน คือ พ่อค้าเกวียนทิ้งทางเก่า อันเป็นทางเสมอ กว้างใหญ่ดี แล้วขับเกวียนไปในทางใหม่ ที่เป็นทางไม่เสมอดี เวลาเพลากเกวียนหักแล้วก็ขับเขาฉันใด บุคคลผู้โง่เขลาหลีกเลี่ยงจากธรรมะไม่ประพฤติตามธรรม จวนจะใกล้ตายก็ต้องขับเขา เหมือนพ่อค้าเกวียนที่มีเพลากเกวียนหักไปแล้วฉะนั้น ”

“ ดั่งนี้ ขอถวายพระพร ”

“ พระผู้เป็นเจ้ากล่าวสมควรแล้ว ”

❖ ปัญหาที่ ๖ ถ้ามถึงความร้อนแห่งไฟนรก

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า

“ ข้าแต่พระนาคนเสน พระผู้เป็นเจ้ากล่าวไว้ว่า ไฟนกร้อนมากกว่าไฟปกติ ก้อนหินน้อย ๆ ทิ้งลงไปไฟปกติ ไฟเผาอยู่ตลอดวันก็ไม่ย่อยยับ ส่วนก้อนหินโตเท่าปราสาททิ้งลงไปไฟนรก ก็ย่อยยับไปในขณะเดียวดั่งนี้ คำนี้โยมไม่เชื่อถึงคำที่พระผู้เป็นเจ้ากล่าวไว้ว่า พวกสัตว์นรกอยู่ในนรกได้ตั้งพัน ๆ ปีก็ไม่ย่อยยับไป ดั่งนี้ คำนี้โยมก็ไม่เชื่อ ”

พระเถระตอบว่า

“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรจะเข้าพระทัยอย่างไร...คือ พวก

นกงูง โก่อปำ มังกร จระเข้ เต่า ย่อมกินก้อนหินแข็งๆ ก้อนกรวดแข็งๆ
จริงหรือ ”

“ เออ... โยมได้ยืนยันว่าจริงนะ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร ก้อนหินก้อนกรวดเหล่านั้น เข้าไปอยู่ภายในท้อง
ของสัตว์เหล่านั้นแล้ว แผลกย่อยยับไปหรือไม่ ? ”

“ แผลกย่อยยับไป พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร ก็สัตว์ที่อยู่ในท้องของสัตว์เหล่านั้น แผลกย่อย
ยับไปไหน ? ”

“ ไม่แผลกย่อยยับไป พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ เพราะอะไร มหาบพิตร ? ”

“ โยมเข้าใจว่า เพราะกรรมคุ้มครองไว้ ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร พวกสัตว์นรกถึงจะถูกไฟไหม้ อยู่ใน
นรกตั้งหลายพันปีก็ไม่ย่อยยับไป เพราะกรรมคุ้มครองไว้ พวกสัตว์
นรกเหล่านั้น เกิดอยู่ในนรก เจริญอยู่ในนรก ตายอยู่ในนรก ”

ข้อนี้สมกับที่สมเด็จพระชินสีห์ตรัสไว้ว่า

“ บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นตราบใด สัตว์นรกก็น่าจะไม่ตายตราบนั้น ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

อุปมาด้วยราชสีห์

“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรจะเข้าพระทัยความข้อนี้อย่างไร...คือ
ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลืองตัวเมีย ย่อมเคี้ยวกินของแข็ง ๆ เคี้ยวกิน
กระดูก เคี้ยวกินเนื้อมีอยู่หรือ ? ”

“ มีอยู่ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร กระดูกที่เข้าไปอยู่ในท้องของสัตว์เหล่านั้นแหละ
ย่อยไปไหม ? ”

“ แผลกย่อยไป พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร ลูกในท้องสัตว์เหล่านั้นแหละย่อยยับไปไหม ? ”

“ ไม่แผลก พระผู้เป็นเจ้า ”

“ เพราะอะไร มหาบพิตร ? ”

“ โยมเข้าใจว่า เป็นเพราะกรรมรักษาไว้ แต่ขอนิมนต์อุปมาให้
ยิ่งขึ้นไป ”

อุปมาด้วยนกหัวขวาน

“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรจะเข้าพระทัยความข้อนี้อย่างไร...คือ
นกหัวขวาน นกยูง ย่อมเคี้ยวกินไม้อันแข็งมีอยู่หรือ ? ”

“ มีอยู่ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ไม้อันแข็งเหล่านั้น เข้าไปอยู่ในท้องของนกหัวขวาน นกยูง
เหล่านั้นแล้ว ย่อยยับไปหรือไม่ ? ”

“ ย่อยยับไป พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร ลูกนกหัวขวานที่อยู่ในห้อง ย่อยยับไปหรือไม่ ? ”

“ ไม่ย่อยยับไป พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ เพราะอะไร มหาบพิตร ? ”

“ โยมเข้าใจ เพราะกรรมรักษาไว้ ขอนิมนต์อุปมาให้ยิ่งขึ้นไปอีก ”

อุปมาด้วยสตรี

“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรจะเข้าพระทัยความข้อนี้อย่างไร...คือ นางโยนก นางกษัตริย์ นางพราหมณ์ นางคฤหบดี ที่มีความสุขมาแต่กำเนิด ได้เคี้ยวกินของแข็ง ขนม ผลไม้ เนื้อ ปลาต่าง ๆ หรือไม่ ? ”

“ เคี้ยวกิน พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ของเหล่านั้นตกเข้าไปอยู่ในห้องของหญิงเหล่านั้นแล้ว ย่อยยับไปหรือไม่ ? ”

“ ย่อยยับไป พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ก็ลูกในท้องของหญิงเหล่านั้น ย่อยยับไปหรือไม่ ? ”

“ ไม่ย่อยยับไป พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ เพราะอะไร มหาบพิตร ? ”

“ โยมเข้าใจว่า เป็นเพราะกรรมคุ้มครองไว้ ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร คือ พวกสัตว์นรกถึงจะถูกไฟไหม้

ในนรกตั้งหลายพันปี ก็ไม่ย่อยยับไป สัตว์นรกเหล่านั้น เกิดอยู่ในนรก เจริญอยู่ในนรก ตายอยู่ในนรก ชื่อนี้สมกับที่สมเด็จพระทศพลตรัสไว้ ว่า ”

“ บาปกรรมที่เขาทำไว้ยังไม่สิ้นตราบใด เขาก็ยังไม่ตายตราบนั้น ”

“ สมควรแล้ว พระผู้เป็นเจ้า ”

❖ ปัญหาที่ ๗ ถามถึงเรื่องเครื่องรองแผ่นดิน

“ ข้าแต่พระนาคนาเสน พระผู้เป็นเจ้ากล่าวไว้ว่า แผ่นดินใหญ่ที่ตั้งอยู่ บนน้ำ น้ำตั้งอยู่บนลม ลมตั้งอยู่บนอากาศ ดังนี้ คำนี้โยมไม่เชื่อ ”

พระเถระเมื่อจะวิสัชนาแก้ไข จึงได้เอาธัมมกรก คือ กระจบออกกรองน้ำ ตักน้ำขึ้นมาแล้วก็เอามือปิดปากธัมมกรกไว้ เพื่อมิให้น้ำไหลลงไปได้ ถือไว้ให้พระเจ้ามิลินท์ทอดพระเนตรแล้ว พร้อมกับถวายพระพรว่า

“ มหาบพิตรจงทรงสังเกตดูธัมมกรกนี้เกิดลมทรงไว้ซึ่งน้ำในกระจบ กรองนี้ฉันใด ถึงน้ำที่รองแผ่นดิน ลมก็รับไว้ฉันนั้น ”

“ ถูกแล้ว พระผู้เป็นเจ้า ”

❖ ปัญหาที่ ๘ ถามถึงเรื่องนิโรธนิพพาน

“ ข้าแต่พระนาคนาเสน นิโรธ คือ นิพพาน หรือ ? ”

“ ถูกแล้ว มหาบพิตร ”

“ ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า อย่างไรก็ตามจึงว่านิโรธคือนิพพาน ? ”

“ ขอถวายพระพร อันว่าพาลปุถุชนทั้งหลาย ย่อมผลิตผลิตยินดีในอายตนะภายในภายนอก (ยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) จึงถูกระแสตัณหาพัดไป จึงไม่พ้นจากการเกิด แก่ ตาย โศกรำไร ไม่สบายกาย ไม่สบายใจ และคับแค้นใจ

ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับคำสอนพระพุทธเจ้าแล้วย่อมไม่ผลิตผลิตยินดีในอายตนะภายในภายนอก เมื่อไม่ผลิตผลิตยินดี ตัณหาก็ตัดไป เมื่อตัดหนาดับ อุปทานก็ดับ เมื่ออุปทานดับ ภพก็ดับ เมื่อภพดับชาติก็ดับ เมื่อชาติ คือ การเกิดดับ ความโศก ความรำไร ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ และความคับแค้นใจก็ดับ เป็นอันว่า ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ อย่างนี้แหละ महाปิตร จึงว่า นิโรธ คือ นิพพาน ”

“ ถูกต้องดีแล้ว พระเจ้าผู้เป็นเจ้า ”

❖ ปัญหาที่ ๙ ถามเรื่องการได้นิพพาน

“ ข้าแต่พระนาคเสน บุคคลทั้งหลายได้นิพพานเหมือนกันหมดหรือ ? ”

“ ขอถวายพระพร ไม่ได้นิพพานเหมือนกันหมด ”

“ เหตุไฉนจึงไม่ได้ ? ”

“ ขอถวายพระพร ผู้ใดปฏิบัติ รู้ยิ่งซึ่งธรรมที่ควรรู้ รอบรู้ธรรมที่ควรรอบรู้ละธรรมที่ควรละ อบรมธรรมที่ควรอบรมกระทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ผู้นั้นก็ได้นิพพาน ”

“ ถูกต้อง พระผู้เป็นเจ้า ”

❖ ปัญหาที่ ๑๐ ถ้ามารู้จักความสุขในนิพพาน

“ ข้าแต่พระนาคเสน ผู้ที่ยังไม่ได้นิพพานรู้หรือไม่ว่านิพพานเป็นสุข ? ”

“ ขอถวายพระพร...รู้ คือผู้ยังไม่ได้นิพพาน ก็รู่ว่านิพพานเป็นสุข ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ผู้ที่ยังไม่ได้นิพพานทำไมจึงรู่ว่านิพพานเป็นสุข ? ”

“ ขอถวายพระพร พวกใดไม่ถูกตัดมือ ตัดเท้า พวกนั้นรู้หรือไม่ว่า การตัดมือตัดเท้าเป็นทุกข์ ? ”

“ อ้อ..รู้ซิ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ เหตุไฉนจึงรู้ละ ? ”

“ รู้ด้วยเขาได้ยินเสียงผู้ถูกตัดมือตัดเท้าร้องไห้ครวญคราง ”

“ ข้อนี้ก็ฉนั้นแหละ มหาบพิตร พวกที่ยังไม่ได้นิพพาน ก็รู้ได้ว่า นิพพานเป็นสุข เพราะได้ยินเสียงพวกได้นิพพาน ”

“ ถูกดีแล้ว พระผู้เป็นเจ้า ”

❖ จบวรรคที่ ๔

❖ มิลินทปัญหา วรรคที่ ๕

❖ ปัญหาที่ ๑ ถ้ามเรื่องความมีและความไม่มีแห่ง

พระพุทธเจ้า

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า

“ ข้าแต่พระนาคนาเสน พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าได้เห็นพระพุทธเจ้าหรือ ? ”

พระเถระตอบว่า

“ ไม่ได้เห็น ขอถวายพระพร ”

“ ถ้าอย่างนั้น อาจารย์ของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าได้เห็นหรือ ? ”

“ ขอถวายพระพร อาจารย์ก็ไม่ได้เห็น ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ถ้าอย่างนั้นพระพุทธเจ้าก็ไม่มี ”

“ ขอถวายพระพร มหาบัณฑิตได้เห็นโอหนอที่ คือ สะดือทะเล หรือไม่ ? ”

“ ไม่ได้เห็น พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ถ้าอย่างนั้น พระราชาบิดาของพระองค์ได้เห็นหรือไม่ ? ”

“ ไม่ได้เห็น พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ถ้าอย่างนั้นสะดือทะเลก็ไม่มี ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ถึงโยมและพระราชาบิดาของโยม ไม่ได้เห็น

สะอาดทะเลก็จริงแท้ แต่ทว่าสะอาดทะเลมีอยู่เป็นแน่ ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร ถึงอาตมาและอาจารย์ของอาตมา
ไม่ได้เห็นพระพุทธเจ้าก็จริง แต่พระพุทธเจ้ามีอยู่แน่ ขอถวายพระพร ”

“ พระผู้เป็นเจ้าแก้ถูกต้องดีแล้ว ”

❖ ปัญหาที่ ๒ ถ้ามเรื่องความยิ่งใหญ่แห่งพระพุทธเจ้า

“ ข้าแต่พระนาคนเสน พระพุทธเจ้าไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่าหรือ ? ”

“ ขอถวายพระพร จริง ”

“ พระผู้เป็นเจ้ารู้ได้อย่างไรว่า พระพุทธเจ้าไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เพราะ
พระผู้เป็นเจ้าไม่เห็น ? ”

“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรจะเข้าพระทัยความข้อนี้อย่างไร...คือ
พวกที่ไม่ได้เห็นมหาสมุทร รู้หรือไม่ว่ามหาสมุทรอันกว้างใหญ่ มีน้ำลึก
ประมาณไม่ได้ หยั่งถึงพื้นได้ยาก เป็นที่ไหลไปรวมอยู่แห่งแม่น้ำใหญ่
ทั้ง ๕ คือ คงคา ยมนา อจิรวดี สรรภู มหิ ความพร้อมหรือความเต็มแห่ง
มหาสมุทรนั้นไม่ปรากฏแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ ก็ไหลไปสู่มหาสมุทรเนื่องๆ? ”

“ รู้ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร คือ อาตมภาพได้เห็นพระสาวก
ทั้งหลายผู้เป็นพระอรหันต์ ผู้สำเร็จนิพพานมีอยู่ จึงรู้ว่าพระพุทธเจ้า
เป็นผู้เยี่ยมไม่มีใครเทียมถึง ”

“ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าแก่ถูกต้องดีแล้ว ”

❖ ปัญหาที่ ๓ ถามเรื่องการรู้ความยิ่งใหญ่ของ พระพุทธรูปเจ้า

“ ข้าแต่พระนาคเสน พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าอาจรู้หรือไม่ว่า พระพุทธรูปเจ้าเป็น
ผู้เยี่ยมไม่มีใครยิ่งกว่า ? ”

“ อาจรู้ ขอถวายพระพร ”

“ อาจรู้ได้อย่างไร ? ”

“ ขอถวายพระพร เมื่อก่อนมีอาจารย์เลขของคัมภีร์หนึ่ง ชื่อว่า พระติสส
เถระ มีชื่อเสียงโด่งดังอยู่หลายปี แต่ถึงมรณภาพไปแล้วอาจารย์เลข
ของคัมภีร์นั้น ทำไมชื่อจึงยังปรากฏอยู่ ? ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า อาจารย์เลขของคัมภีร์นั้นยังปรากฏอยู่ เป็นด้วย
เลขที่ท่านบอกไว้ ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร คือ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นก็ให้เห็น
พระพุทธรูปเจ้า เพราะธรรมเป็นของที่พระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงไว้ ”

“ สมควรแล้ว พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

❖ ปัญหาที่ ๔ ถามเรื่องการเห็นธรรม

“ ข้าแต่พระนาคเสน พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าได้เห็นธรรมะแล้วหรือ ? ”

“ ขอถวายพระพร ธรรมะอันพระพุทธรเจ้าทรงแนะนำสั่งสอนสาวก
อันพระพุทธรเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้ว พระสาวกควรปฏิบัติตามจนตลอด
ชีวิต ”

“ แก่ถูกต้องดีแล้ว พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

ฎีกามิลินท์

เพราะเหตุไร...พระนาคเสนจึงไม่ตอบว่าอาตมภาพได้เห็นธรรมะ
แล้ว ?

แก้ว่า...เพราะเหตุว่าพระเจ้ามิลินท์รู้แน่แล้วว่า พระเถระได้เห็น
ธรรมะแล้ว แต่อยากจะฟังคำตอบอันวิจิตร จึงตรัสถามเพื่อผู้ที่ยังไม่รู้
พระเถระทราบพระอัธยาศัยของพระเจ้ามิลินท์แล้ว จึงได้ตอบอย่างนั้น

❖ ปัญหาที่ ๕ ถ้ามถึงความไม่ก้าว่างไปแห่งผู้จะเกิด

“ ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประเสริฐ ผู้ที่จะไปเกิดใหม่นั้น ไม่ได้ก้าว่าง
ไปด้วย แต่ถือกำเนิดได้ด้วยอย่างนั้นหรือ ? ”

“ อย่างนั้น มหาบพิตร ”

“ ถ้าอย่างนั้นขอนิมนต์อุปมา ”

“ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่าบุรุษผู้หนึ่งเอาประทีปมาต่อ
ประทีป ประทีปจะก้าว่างไปจากประทีปเก่าหรือไม่ ? ”

“ ไม่ก้าวไป พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร ”

“ ขอนิมนต์อุปมาอีก ”

“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรคงจำได้ว่าในเวลาที่พระองค์ยังทรงพระเยาว์ มีพระชันษาได้ ๑๐ ได้รับวิชาเลขและวิชาทหารต่าง ๆ ในสำนักอาจารย์หรือ ? ”

“ ได้รับ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร วิชาเลขและศิลปะต่าง ๆ นั้น ก้าวย่างไปจากอาจารย์หรือไม่ ? ”

“ ไม่ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร ผู้ที่จะไปเกิดใหม่นั้น ไม่ได้ก้าวย่างไปเลย แต่ถือกำเนิดได้ ”

“ ถูกต้องดีแล้ว พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

❖ ปัญหาที่ ๖ ถ้ามถึงผู้สำเร็จเวทย์

“ ข้าแต่พระนาคเสน บุคคลผู้ถึงเวทย์มีอยู่หรือไม่ ? ”

“ ขอถวายพระพร เมื่อว่าตามปรมาตถ์แล้ว...ไม่มี ”

“ ถูกแล้ว พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

❖ ปัญหาที่ ๗ ถ้ามถึงการก้าวไปแห่งสภาพ

“ ข้าแต่พระนาคนาเคน สภาพอย่างใดอย่างหนึ่ง ก้าวไปจากกายนี้สู่
กายอื่นมีอยู่หรือ ? ”

“ ขอถวายพระพร ไม่มีเลย ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ถ้าสภาพอย่างใดอย่างหนึ่ง ก้าวจากกายนี้
ไปสู่กายอื่นไม่มี บุคคลก็จะพ้นจากบาปกรรมทั้งหลายมิใช่หรือ ”

“ ขอถวายพระพร ถ้าเขาไม่เกิดอีก ก็จะไม่พ้นจากบาปกรรมทั้งหลาย
แต่เพราะเขายังเกิดอยู่ เขาจึงไม่พ้นจากบาปกรรมทั้งหลาย ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

“ ขอถวายพระพร เปรียบเช่นเดียวกับบุรุษคนหนึ่ง ขโมยมะม่วงที่
ผู้อื่นปลูกไว้ เขาควรจักต้องได้รับโทษหรือไม่ ? ”

“ ควรได้รับโทษ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร มะม่วงที่บุรุษนั้นขโมยไป ไม่ใช่มะม่วงปลูกที่บุรุษ
นั้นปลูกไว้เหตุใดผู้ขโมยจึงควรได้รับโทษ ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า มะม่วงเหล่านั้นอาศัยมะม่วงปลูกที่บุรุษนั้น
ปลูกไว้ จึงเกิดเป็นลำดับขึ้น เพราะฉะนั้น ผู้ขโมยจึงควรได้รับโทษ ”

“ ข้อนี้ก็ฉนั้นแหละ มหาบพิตร คือบุคคลย่อมทำกรรมดีหรือชั่วไว้
ด้วย นามรูปนี้ แล้ว นามรูปอื่น ก็เกิดขึ้นด้วยกรรมนั้น เพราะฉะนั้น
เขาจึงไม่พ้นจากบาปกรรม ”

“ แก่ดีแล้ว พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

❖ ปัญหาที่ ๘ ถามถึงที่อยู่แห่งผลกรรม

“ ข้าแต่พระนาคเสน กรรมดีและกรรมชั่ว ที่บุคคลทำด้วยนามรูปนี้ ไปอยู่ที่ไหน ? ”

“ ขอถวายพระพร ติดตามผู้ทำไปเหมือนกับเงาตามตัว ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า อาจชี้กรรมเหล่านั้นได้หรือไม่ว่า กรรมเหล่านั้นอยู่ที่ไหน ? ”

“ ขอถวายพระพร ไม่อาจชี้ได้ ”

“ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนต้นไม้ที่ยังไม่มีผล มหาบพิตรอาจชี้ได้หรือไม่ว่าผลอยู่ที่ไหน ? ”

“ ไม่อาจชี้ได้ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ข้อนี้ก็ฉนั้นแหละ มหาบพิตร เมื่อการสืบต่อยังไม่ขาด ก็ไม่อาจชี้กรรมเหล่านั้นได้ว่ากรรมเหล่านั้นอยู่ที่ไหน ”

พระเจ้ามิลินท์จึงตรัสว่า

“ ถูกดีแล้ว พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

❖ ปัญหาที่ ๙ ถามถึงความรู้สึกของผู้จะเกิดอีก

“ ข้าแต่พระนาคเสน ผู้ใดจะเกิด ผู้นั้นรู้หรือว่า เราจะเกิด ? ”

“ ขอถวายพระพร ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

“ ขอถวายพระพร เหมือนอย่างชวานาหว่านพืชลงที่แผ่นดินแล้ว เมื่อฝนตกดีเขารู้หรือว่ พืชงักงอกงามขึ้น ? ”

“ รู้พระผู้เป็นเจ้าของ ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร คือผู้ใดจะเกิด ผู้นั้นก็รู้ว่า เราจักเกิด ”

“ ชอบแล้ว พระผู้เป็นเจ้าของ ”

❖ ปัญหาที่ ๑๐ ถ้ามเรื่องที่อยู่ของพระพุทธเจ้าที่

ปรินิพพาน

“ ข้าแต่พระนาคเสน พระพุทธเจ้ามีจริงหรือ ? ”

“ ขอถวายพระพร มีจริง ”

“ พระผู้เป็นเจ้าของอาจชี้ได้หรือไม่ว่า พระพุทธเจ้าอยู่ที่ไหน ? ”

“ ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยการดับขันธแล้ว ไม่อาจชี้ได้ว่าอยู่ที่ไหน ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

“ ขอถวายพระพร เปลวไฟที่ดับไปแล้วมหาบพิตรอาจชี้ได้หรือไม่ว่า เปลวไฟนั้นไปอยู่ที่ไหน ? ”

“ ไม่ได้ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า เพราะเปลวไฟนั้นถึงซึ่งความไม่มีบัญญัติแล้ว ”

“ ชื่อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร พระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพานไปแล้ว ก็ไม่มีใครอาจชี้ได้ว่าไปอยู่ที่ไหน อาจชี้ได้เพียงพระธรรมกาย ของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ”

“ พระผู้เป็นเจ้าของวิเศษชานี้สมควรแล้ว ”

❖ จบรรคที่ ๕

❖ มลทินปัญหา วรรคที่ ๖

❖ ปัญหาที่ ๑ ถ้ามถึงความรักร่างกายแห่งบรรพชิต

พระเจ้ามลินทร์ตรัสถามว่า

“ ข้าแต่พระนาคนเสน ร่างกายเป็นที่รักของบรรพชิตทั้งหลายหรือ? ”

พระเถระตอบว่า

“ ขอถวายพระพร ร่างกายไม่ได้เป็นที่รักของบรรพชิตทั้งหลาย ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ถ้าอย่างนั้น ทำไมบรรพชิตจึงยังอาบน้ำชำระกาย ถือว่ากายของเราอยู่? ”

“ ขอถวายพระพร ผู้เข้าสู่สงครามเคยถูกบาดเจ็บบ้างหรือไม่? ”

“ อ้อ...เคยสิ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร แผลที่ถูกอาวุธนั้น ฉาบทาด้วยเครื่องฉาบทา ทา

ด้วยน้ำมัน พันด้วยผ้าเนื้อละเอียดแลหรือ ? ”

“ ถูกแล้วพระเจ้าผู้เป็นเจ้า ต้องทำอย่างนั้น ”

“ ขอถวายพระพร บาดแผลนั้นเป็นที่รักของผู้นั้นหรือ ? ”

“ ไม่ได้เป็นที่รักของผู้นั้นเลย แต่ว่าเขาทำอย่างนั้น เพื่อให้เนื้อตรง
นั้นงอกขึ้นเป็นปกติ ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร ร่างกายไม่ได้เป็นที่รักของบรรพ
ชิตทั้งหลาย แต่บรรพชิตทั้งหลายรักษาร่างกายนี้ไว้ เพื่ออนุเคราะห์
พระมหจรรย์ อันว่าร่างกายนี้เปรียบเหมือนกับแผล บรรพชิตรักษา
ร่างกายนี้ไว้เหมือนกับบุคคลรักษาแผล ”

ข้อนี้สมกับที่สมเด็จพระทศพลตฺรัสไว้ว่า

“ กายนี้มีทวาร ๙ เป็นแผลใหญ่ อันหนึ่งสอดปกปิดไว้ คายของ
โสโครกออกโดยรอบ ไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น ”

“ ถูกดีแล้ว พระเจ้าผู้เป็นเจ้า ”

อธิบาย

คำว่า “ ทวาร ๙ ” ได้แก่ ตา ๒ หู ๒ จมูก ๒ ปาก ๑ ทวารหนัก ๑
ทวารเบา ๑

❖ ปัญหาที่ ๒ ถ้ามถึงเหตุที่ไม่ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ล่วงหน้า

“ ข้าแต่พระนาคนเสน พระพุทธเจ้าเป็นพระสัพพัญญู คือทรงรู้ทุกสิ่ง เป็นสัพพทัตสวี่คือทรงเห็นทุกอย่างจริงหรือ ? ”

“ ขอถวายพระพร จริง ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ถ้าจริง...เหตุไฉนจึงทรงบัญญัติสิกขาบทไปตามลำดับเหตุการณ์แก่สาวกทั้งหลาย ทำไมจึงไม่ทรงบัญญัติไว้ก่อน ? ”

“ ขอถวายพระพร แพทย์ที่รู้จักยาทั้งหมดในแผ่นดินนี้มีอยู่หรือ ? ”

“ มีอยู่ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร ก็แพทย์นั้นให้คนไข้กินยาแต่เมื่อยังไม่เป็นไข้ หรือเมื่อเป็นไข้แล้วจึงให้กินยา ? ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เมื่อเป็นไข้แล้วจึงให้กินยา เมื่อยังไม่เป็นไข้ก็ยังไม่ให้กินยา ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ คือพระพุทธเจ้าเป็นผู้รู้ทุกสิ่งเห็นทุกอย่างจริง แต่เมื่อยังไม่ถึงเวลาก็ยังไม่บัญญัติสิกขาบท ต่อเมื่อถึงเวลาจึงบัญญัติสิกขาบท สิกขาบทที่ทรงบัญญัตินั้นพระสาวกไม่ควรล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต ”

“ ถูกแล้ว พระผู้เป็นเจ้า ”

❖ ปัญหาที่ ๓ ถ้ามถึงลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ของพระ พุทธมารดาบิดา

“ ข้าแต่พระนาคนเสน พระพุทธเจ้าประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ
๓๒ และประดับด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ มีสีพระกายดังทองคำ มีพระ
รัศมีสว่างรอบพระองค์ด้านละ ๑ วาเป็นนิจจริงหรือ? ”

“ ขอถวายพระพร จริง ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระมารดาบิดาประกอบด้วยลักษณะมหา
บุรุษ ๓๒ ประการกับประดับด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ มีสีพระ
กายดังทองคำมีพระรัศมีข้างละ ๑ วาหรือไม่? ”

“ ขอถวายพระพร พระมารดาบิดาไม่เป็นอย่างนั้น ”

“ ข้าแต่พระนาคนเสน เมื่อพระมารดาบิดาไม่เป็นอย่างนั้น
พระพุทธเจ้าเจ้าจะเป็นอย่างนั้นได้หรือ เพราะธรรมดาบุตรยอมคล้าย
กับมารดาหรือคล้ายกับข้างบิดา? ”

“ ขอถวายพระพร ดอกปทุม หรือดอกอุบล ดอกโกมุท ดอก
ปุลนทริก มีอยู่หรือ? ”

“ มีอยู่ พระผู้เป็นเจ้า เพราะดอกบัวเหล่านั้นเกิดอยู่ในน้ำ เกิดอยู่ใน
ดิน แะอยู่ในน้ำ ”

“ ขอถวายพระพร ดอกบัวเหล่านั้นมีสี กลิ่น รส เหมือนดินกับน้ำ
หรือไม่? ”

“ ไม่ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ถ้าอย่างนั้น ดอกบัวเหล่านั้น มีสี กลิ่น รส เหมือนกับโคลนกับตม หรือไม่ ? ”

“ ไม่ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร ”

“ พระผู้เป็นเจ้าเข้าใจแก่ เป็นอันแก่ถูกต้องดีแล้ว ”

❖ ปัญหาที่ ๔ ถ้ามถึงความเป็นพรหมจารีของ พระพุทธรเจ้า

“ ข้าแต่พระนาคนเสน พระพุทธรเจ้าเป็นพรหมจารี คือเป็นผู้ประพฤติ เหมือนกับพรหมจริงหรือไม่ ? ”

“ ขอถวายพระพร จริง ”

“ ถ้าอย่างนั้น พระพุทธรเจ้าก็เป็นศิษย์ของพรหมนะซี ”

“ ขอถวายพระพร ช้างทรงของมหาบพิตรมีอยู่หรือ ? ”

“ มีอยู่ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ช้างทรงของมหาบพิตรนั้น มีเสียงร้องเหมือนเสียงนกกกระเรียนใน บางคราวหรือไม่ ? ”

“ อ้อ...บางคราวก็มีเสียงร้องเหมือนเสียงนกกกระเรียน พระผู้เป็น เจ้า ”

“ ถ้าอย่างนั้น ช้างของมหาบพิตรก็เป็นศิษย์ของนกกระเรียนนะซี ”

“ ไม่ใช่ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร พระพุทธเจ้าประพฤติเหมือนพรหมจริง แต่ไม่ได้เป็นศิษย์ของพรหม ”

“ ขอถวายพระพร พรหมนั้นได้ตรัสรู้ด้วยตนเองหรือไม่ ”

“ ไม่ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ถ้าอย่างนั้น พรหมก็ต้องเป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้า ”

❖ ปัญหาที่ ๕ ถ้ามถึงการอุปสมบท ไม่อุปสมบท

“ ข้าแต่พระนาคนเสน การอุปสมบทดีหรือ...หรือว่าไม่อุปสมบทดี? ”

“ ขอถวายพระพร อุปสมบทดี ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า อุปสมบทของพระพุทธเจ้ามีอยู่หรือ? ”

“ ถวายพระพร พระพุทธเจ้าเป็นผู้ได้อุปสมบทแล้ว ”

เมื่อพระนาคนเสนกล่าวอย่างนี้แล้ว พระเจ้ามิลินท์จึงตรัสประกาศขึ้นว่า

“ ขอพวกโยนกทั้ง ๕๐๐ จงฟังถ้อยคำของเรา คือพระนาคนเสนกล่าวว่า พระพุทธเจ้าได้อุปสมบทแล้ว เป็นอุปสันบัน คือเป็นผู้ที่บวชแล้ว ถ้าพระสมณโคดมเป็นอุปสันบัน ใครเป็นอุปัชฌาย์ ใครเป็นอาจารย์ มีสงฆ์มานั่งหัตถบาสเท่าใด ? ”

“ ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าไม่มีอุปัชฌาย์ ไม่มีอาจารย์ ได้
อุปสมบทเอง ตรัสรู้เองที่ภายใต้ไม้ศรีมหาโพธิ พระองค์ได้เป็นผู้
อุปสัมบันพร้อมด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ”

“ ข้าแต่พระนาคนเสน ถ้าอุปัชฌาย์อาจารย์ของพระสมณโคดมไม่มี
โยมก็เข้าใจว่า พระสมณโคดมเป็นอนุสัมบัน คือผู้ที่ยังไม่ได้บวช
เพราะเหตุใด...พระพุทธเจ้าจึงไม่มีอุปัชฌาย์ ไม่มีอาจารย์ ? ”

เมื่อพระเจ้ามิลินท์ตรัสถามขึ้นอย่างนี้พระนาคนเสนองค์อรหันต์
ผู้สำเร็จปฏิสัมภิทาจึงย่อมนามไปว่า

“ มหาบพิตร ทรงเสวยแล้วหรือ ? ”

“ โยมกินแล้ว พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ใครเป็นครูเป็นอาจารย์บอกให้เสวยล่ะ ”

“ ไม่มี พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ถ้าอย่างนั้น มหาบพิตรก็เสวยไม่ได้ ? ”

“ ได้...ไม่ใช่โยมกินไม่ได้ ถึงไม่มีครูบาอาจารย์สั่งสอน โยมก็กินได้
ด้วยเคยกินมาในวัฏสงสารนับไม่ถ้วน ”

“ ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้นขอให้มหาบพิตรเข้าพระทัยเถิดว่า
พระพุทธเจ้าได้อุปสมบทแล้วที่ภายใต้ไม้ศรีมหาโพธิ์ เพราะพระองค์ได้
ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาเต็มเปี่ยมแล้ว ”

พระองค์อุปสมบทเอง ไม่มีอุปัชฌาย์อาจารย์ได้อุปสมบทพร้อม

กับได้พระสัตัพัญญุตญาณ เหมือนกับมหาบพิตรผู้เสวยโดยไม่ต้องมี
อาจารย์ เพราะเคยเสวยมาในวัฏสงสารอันไม่ปรากฏเบื้องต้นอัศจรรย์
วันอุปสมบทในเวลาที่พระพุทธองค์ได้เป็นอุปสัมบันที่ภายใต้ไม้ศรี
มหาโพธิ์ ด้วยอำนาจพระบารมีนั้นอัศจรรย์ต่าง ๆ ก็ปรากฏขึ้นในโลก
คือ

คนตาบอดแต่กำเนิดก็กลับเป็นคนตาดี ๑ คนหูหนวกก็ได้ยินเสียง
๑ คนง่อยเปลี้ยก็เดินได้ ๑ คนใบ้ก็พูดได้ ๑ คนหลังค่อมก็ยืดตรงเป็น
ปกติได้ ๑ คนกำลังหิวข้าวก็ได้กินข้าว ๑ คนกระหายน้ำก็ได้ดื่มน้ำ ๑
ผู้ที่อาฆาตต่อกันก็ตีอกเมตตากัน ๑ ทุกข์ในแดนเปรตก็หายไป ๑ ยา
พิษก็กลับเป็นเหมือนยาทิพย์ ๑ หญิงมีครรภ์แก่ก็คลอดได้สบาย ๑
สำเนาที่ไปต่างไปต่างประเทศก็กลับมาถึงท่าของตน ๑ กลิ่นเหม็นก็
กลายเป็นกลิ่นหอม ๑ ไฟในอเวจีมหานรกดับ ๑ น้ำเค็มใน
มหาสมุทรก็กลายเป็นน้ำหวาน ๑ ภูเขาทั้งหลายก็เปล่งเสียงสะท้อน ๑
น้ำในมหานทีทั้งหลายก็หยุดไหล ๑ ผลจันทน์ทิพย์ดอกมณฑาทิพย์ก็
ตกลงมาจากสวรรค์ ๑ เทพदानางฟ้าทั้งหลาย ก็โปรยดอกไม้ทิพย์ลง
มา ๑ พรหมทั้งหลายก็ตบมือสาธุการ ๑

ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าผู้มีสี่พระกายดังทองคำ ก็ได้
อุปสมบทเองที่ภายใต้ไม้ศรีมหาโพธิ์ อันเป็นเหมือนปราสาทแก้วจึงได้
มีสิ่งอัศจรรย์ปรากฏขึ้นอย่างนี้

ด้วยอำนาจแห่งการอุปสมบทของพระพุทธเจ้านั้น ได้บันดาลให้
พระยาเขาสีเนรุราชหมุนครวญคราง เหมือนกับกงรถกงเกวียนฉะนั้น

พวกเทวดาในอากาศพร้อมกับบริวารก็มีใจเบิกบานยินดี ได้โปรย
ดอกไม้ทิพย์ลงมาบูชา จันทรเทพบุตรก็หยุดมณฑลธวัชที่อากาศ
โปรยดอกไม้แก้วลงมาบูชาไม่ขาดสายเหมือนกับนมสดที่ไหลหลั่งลง
มาจากอากาศ ฉะนั้น การอุปสมบทของพระตถาคตเจ้าย่อมปรากฏ
อย่างนี้

“ ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาด้วย ”

อุปมาช้างพระที่นั่ง

“ ขอถวายพระพร เมื่อมหาบพิตรขึ้นประทับนั่งบนคอช้างพระที่นั่ง
มีผู้ใดผู้หนึ่งนั่งบนคอของพระองค์บ้างหรือไม่ ? ”

“ ไม่มี พระผู้เป็นเจ้า หากใครขึ้นนั่งบนคอของโยม ผู้นั้นจะต้องหัว
ขาด ”

“ ชื่อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร ไม่มีผู้อื่นจัดการอุปสมบทให้
พระพุทธเจ้า ถ้าผู้ใดจัดการอุปสมบทให้พระพุทธเจ้า ศีรษะของผู้นั้น
ต้องหลุดไปจากคอทันที

เมื่อก็นิมหาบพิตรถามเอาตมาภาว่า พระพุทธเจ้าอุปสมบทด้วย
สงฆ์หนึ่งหัตถบาทเท่าไรอย่างนั้นหรือ ? ”

“ อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าไม่ได้อุปสมบทด้วยสงฆ์ มีแต่ มรรค กับ ผล เท่านั้นที่เป็นสงฆ์ ”

ข้อนี้สมกับที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ พระอริยบุคคล ๔ เหล่า คือ ผู้ตั้งอยู่ในมรรค ๔ ผล ๔ ผู้มันอยู่ในปัญญาและศีลเป็นสงฆ์ผู้ตรงแท้ แต่บุคคลบางเหล่าต้องอุปสมบทด้วยสงฆ์ ”

“ นำอัศจรรย์ พระนาคเสน พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าได้แก้ปัญหอัน ละเอียดยิ่ง อันไม่มีส่วนเปรียบได้แล้ว ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า อุปสมบท เป็นของดีหรือ ? ”

“ ขอถวายพระพร อุปสมบทเป็นของดี ”

“ ข้าแต่พระนาคเสน การอุปสมบทของพระพุทธเจ้ามีอยู่หรือไม่ มี? ”

“ ขอถวายพระพร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อุปสมบทด้วยความ เป็นพระสัพพัญญู ที่กายได้ไม้ศรีเมหาโพธิแล้ว ไม่มีผู้ให้อุปสมบทแก่ พระพุทธเจ้า เหมือนกับพระพุทธเจ้าทรงให้อุปสมบทแก่สาวกเลย ”

“ แก่ถูกต้องดีแล้ว พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

❖ ปัญหาที่ ๖ ถ้ามถึงความต่างกันแห่งน้ำตา

“ ข้าแต่พระนาคเสน บุรุษคนหนึ่งร้องไห้เพราะบิดามารดาตาย อีก

คนหนึ่งน้ำตาไหลเพราะความขบใจธรรมะ น้ำตาของคนทั้งสองนั้น น้ำตาของใครเป็นเกสซ์ น้ำตาของใครไม่เป็นเกสซ์ ? ”

“ ขอถวายพระพร น้ำตาของคนที่ร้องไห้ด้วยราคะ โทสะ โมหะ เป็น น้ำตาร้อน ส่วนน้ำตาของผู้ฟังธรรมนั้น มีน้ำตาไหลด้วยปิตินดีเป็น น้ำตาเย็น เป็นอันว่า น้ำตาเย็นเป็นเกสซ์ น้ำตาร้อนไม่เป็นเกสซ์ ”

“ ถูกดีแล้ว พระนาคเสน ”

❖ ปัญหาที่ ๗ ถามถึงความต่างกันแห่งผู้เสวยรส

“ ข้าแต่พระนาคเสน ผู้ปราศจากราคะ กับ ผู้ไม่ปราศจากราคะ ต่างกันอย่างไร ? ”

“ ขอถวายพระพร ผู้หนึ่งยังมีความยึดถือ อีกผู้หนึ่งไม่มีความยึดถือ ”

“ ยึดถืออะไร...ไม่ยึดถืออะไร ? ”

“ ขอถวายพระพร คือผู้หนึ่งยังมีความต้องการ อีกผู้หนึ่งไม่มีความต้องการ ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ผู้ปราศจากราคะ กับ ผู้ไม่ปราศจากราคะ ก็ยังต้องการของเคี้ยวของกินที่ดั่งามอยู่เหมือนกัน ไม่มีใครต้องการสิ่งที่ไม่ดั่งาม โยมเห็นมีแต่ต้องการสิ่งที่ดีงามเหมือนกันหมด ”

“ ขอถวายพระพร ผู้ปราศจากราคะ ยังรับรสอาหาร ยังกินอาหาร

อยู่เหมือนกันก็จริงแท้ แต่ทำไมยินดีในรสอาหาร ส่วนผู้ไม่
ปราศจากราคะ ยังยินดีในรสอาหารอยู่ ไม่ใช่ไม่ยินดีในรสอาหาร ”

“ เข้าใจแก่ พระผู้เป็นเจ้า ”

❖ ปัญหาที่ ๘ ถามที่ตั้งแห่งปัญญา

“ ข้าแต่พระนาคนเสน ปัญญาอยู่ที่ไหน ? ”

“ ขอถวายพระพร ปัญญาไม่ได้อยู่ที่ไหน ”

“ ถ้าอย่างนั้นปัญญาก็ไม่มี ”

“ ขอถวายพระพร ลมอยู่ที่ไหน ? ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ที่อยู่แห่งลมไม่มี ”

“ ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้นลมก็ไม่มี ”

“ ฉลาดแก่ พระผู้เป็นเจ้า ”

❖ ปัญหาที่ ๙ ถามเรื่องสงสาร

“ ข้าแต่พระนาคนเสน คำว่า สงสาร ได้แก่อะไร ? ”

“ ขอถวายพระพร สัตว์โลกเกิดในโลกนี้ก็ตายในโลกนี้ ตายจากโลก
นี้แล้วก็ไปเกิดในโลกอื่น เกิดในโลกนั้นก็ตายในโลกนั้น ตายจากโลก
นั้นแล้วก็เกิดในโลกอื่น การเวียนตายเวียนเกิดอย่างนี้แหละ เรียกว่า
สงสาร ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

“ ขอถวายพระพร เหมือนอย่างว่า บุรุษคนหนึ่งกินมะม่วงสุก แล้วปลุกเมล็ดไว้เมล็ดมะม่วงนั้น ก็เกิดเป็นต้นมะม่วงใหญ่ขึ้นจนกระทั่งมีผลมะม่วง บุรุษนั้นก็กินมะม่วงสุกจากมะม่วงต้นนั้น แล้วปลุกเมล็ดมะม่วงไว้อีก เมล็ดมะม่วงนั้นก็เกิดเป็นต้น มะม่วงใหญ่โตขึ้นจนมีผลต้นแก่ก็ตายไป ที่สุดเบื้องต้นแห่งต้นมะม่วงเหล่านั้น ย่อมไม่ปรากฏว่ามีมาเมื่อไร ข้อนี้มีอุปมาฉันใด การเวียนตายเวียนเกิดของสัตว์ทั้งหลาย ก็ไม่ปรากฏเบื้องต้นฉะนั้น ”

“ แก่ถูกดีแล้ว พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

❖ ปัญหาที่ ๑๐ ถ้ามถึงเหตุที่ให้ระลึกถึงสิ่งที่ล่วงแล้วได้

“ ข้าแต่พระนาคนเสน บุคคลระลึกถึงสิ่งที่ล่วงไปนานแล้วได้ด้วยอะไร? ”

“ ได้ด้วย สติ ขอถวายพระพร ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า สิ่งที่ล่วงไปนานแล้วสิ่งหนึ่ง บุคคลระลึกได้ด้วยจิต ต่างหาก ไม่ใช่ระลึกได้ด้วยสติ ”

“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้แล้ว ระลึกไม่ได้มีอยู่หรือไม่? ”

“ มีอยู่ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร ในเวลานั้นพระองค์ไม่มีจิตหรือ ? ”

“ จิตมี แต่เวลานั้นสติไม่มี ”

“ ถ้าอย่างนั้น ขอมหาบพิตรจงเข้าพระทัยเถิดว่า บุคคลจะระลึกได้ด้วยสติ ไม่ใช่ระลึกได้ด้วยจิต ”

“ ถูกดีแล้ว พระนาคเสน ”

❖ มิลินทปัญหา พรรคที่ ๗

❖ ปัญหาที่ ๑ ถ้าม สติเกิดแต่อาการเท่าไร

(เป็นสำนวนแปลของนายยิ้ม ปัทมขยางกูร จากหนังสือ "ปัญหาพระยามิลินท์" ฉบับหอสมุดแห่งชาติ)

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า "ดูก่อนพระนาคเสน สติความระลึกหรือความจำ เกิดแต่อาการเท่าไร "

พระนาคเสนทูลตอบว่า "ขอถวายพระพร เกิดแต่อาการ ๑๗ อย่าง คือ

(๑) เกิดแต่ความรู้ยิ่ง ดังผู้รู้ประวัติการณ์ที่ล่วง ๆ มาแล้ว ความรู้นั้นย่อมเป็นแนวให้ระลึกถึงเหตุการณ์แต่หลังได้

(๒) เกิดแต่การที่ได้กระทำเครื่องหมายไว้

(๓) เกิดแต่การได้ขยั้ฐานะสูงขึ้น ซึ่งเป็นเหตุให้นึก ให้จำ กิจการที่ตนได้กระทำมาแต่หลัง

(๔) เกิดแต่การได้รับความสุข ซึ่งชวนให้สาวเอากิจการที่ล่วง
แล้วมานึก มาคิด เพื่อไต่สวนหาเหตุ

(๕) เกิดแต่การได้รับความทุกข์ ซึ่งชวนให้หวนไปนึกถึงเหตุแห่ง
ความทุกข์นั้น ๆ

(๖) เกิดแต่การได้รู้เห็นสิ่งที่คล้ายกัน ซึ่งเป็นการเตือนให้จำอีก
สิ่งหนึ่งได้

(๗) เกิดแต่การรู้เห็นสิ่งที่ตรงกันข้าม เช่น เห็นสีขาวย ทำให้นึกถึง
สีดำได้

(๘) เกิดแต่การได้รับคำเตือน

(๙) เกิดแต่รู้เห็นตำหนิ หรือลักษณะทรุดทง

(๑๐) เกิดแต่นึกขึ้นได้โดยลำพัง

(๑๑) เกิดแต่การพินิจพิเคราะห์

(๑๒) เกิดแต่การนับจำนวนไว้

(๑๓) เกิดแต่การทรงจำไว้ได้ตามธรรมดา

(๑๔) เกิดแต่การอบรม เช่นผู้ที่กระทำใจได้แน่วแน่ ในเมื่อ
กระทำกิจการ สามารถรวบรวมกำลังใจมาคิด มานึก เฉพาะในกิจการ
อย่างนั้น แม้ว่ากิจการนั้น จะได้ผ่านหูผ่านตามานานแล้ว เมื่อมานึก
มาคิดขึ้นในภายหลัง ก็ยังคงจำได้ระลึกได้

(๑๕) เกิดแต่การได้จดได้เขียนไว้

(๑๖) เกิดแต่การเก็บไว้

(๑๗) เกิดแต่การเคยพบ เคยเห็น "

" มากอย่าง "

❖ **ปัญหาที่ ๒** ถ้ามว่า ผู้ที่ทำบาปมาตั้ง ๑๐๐ ปี ถ้าเวลา
จะตาย ทำจิตให้่องใสได้ก็ไปสู่สุคติ จะไปได้จริงหรือ

(เป็นสำนวนแปลของนายยิ้ม ปัทมขยางกูร จากหนังสือ "ปัญหา
พระยามิลินท์" ฉบับหอสมุดแห่งชาติ)

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า

" ดูก่อนพระนาคนาคเสน คำที่เธอว่าผู้ที่ทำบาปกรรมเรื่อยมาแม้ตั้ง
๑๐๐ ปี แต่ถ้าเวลาจะตาย มีสติระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้าได้ ก็
ยอมนำไปเกิดในสวรรค์ ส่วนผู้ที่ทำบาปแม้แต่ครั้งเดียวก็ยอมไปเกิด
ในนรกนั้น ดูไม่สมเหตุผล ข้าพเจ้าก็ยังไม่เห็นด้วย "

พระนาคนาคเสนทูลตอบว่า

" ขอถวายพระพร ศิลาแม้ก้อนเล็กโดยลำพังจะลอยน้ำได้หรือไม่ "

" ไม่ได้ "

" ก็ถ้าศิลาตั้ง ๑๐๐ เล่มเกวียน แต่อยู่ในเรือ ศิลา นั้นจะลอยน้ำได้
หรือไม่ "

" ก็ได้สิเธอ "

" ขอถวายพระพร เปรียบบุญกุศลเหมือนเรือ บาปกรรมเหมือนศิลา
อันคนที่กระทำบาปอยู่เสมอจนตลอดชีวิต ถ้าเวลาจะตาย มิได้ปล่อย
จิตใจให้ตามระทมถึงบาปที่ตัวทำมาแต่หลังนั้น สามารถประคองใจไว้
ในแนวแห่งกุศลอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น อาจทำให้ใจให้แน่วอยู่เฉพาะแต่
ในพระคุณของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ถ้าตายลงในขณะแห่งจิตดวงนั้น ก็
เป็นอันหวังได้ว่าไปสู่สุคติ ประหนึ่งศิลา ซึ่งมีเรือทาน้ำหนักไว้ มิให้
จมลงฉะนั้น ส่วนผู้ที่กระทำบาปที่สุดแต่ครั้งเดียว ถ้าเวลาใกล้จะดับ
จิต เพียงแต่จิตชวนไปพัวพันถึงกิริยาอาการที่ตัวกระทำบาปกรรมไว้
เท่านั้น จิตดวงนั้นก็เป็หนักพอที่จะถ่วงตัวไปให้เกิดในนรก ซึ่งเหมือน
ศิลาที่เราโยนลงไปใต้น้ำ แม้จะก้อนเล็กก็จมเช่นเดียวกัน "

" สมเหตุสมผลละ "

❖ ปัญหาที่ ๓ ถามว่า จะเพียรดับทุกข์ที่ยังไม่มาถึงจะได้ หรือไม่

(เป็นสำนวนแปลของนายยิ้ม บัณฑิตทางกูร จากหนังสือ " ปัญหา
พระยามิลินท์ " ฉบับหอสมุดแห่งชาติ)

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า

" ดูก่อนพระนาคนเสน เธอพยายามฝึกฝนตน ด้วยมีประสงค์จะละ
ทุกข์ที่ล่วงมาแล้วกระนั้นหรือ? "

พระนาคนเสนาทูลตอบว่า

" ขอถวายพระพร หามิได้ "

" หรือจะละทุกข์ที่ยังมาไม่ถึง "

" หามิได้ "

" ถ้าเช่นนั้น ก็ละทุกข์ที่มีอยู่ในบัดนี้ "

" จะว่าเฉพาะทุกข์ในบัดนี้ก็ไม่ใช่ "

" ถ้าอย่างนั้น เธอกระทำความพยายามทำไม "

" ขอถวายพระพร อาตมภาพพยายามด้วยหวังว่า จะดับทุกข์ที่มีอยู่ และจะมีให้ทุกข์อื่นซึ่งยังมาไม่ถึงเกิดขึ้น "

" ทุกข์ที่ยังมาไม่ถึงนั้น จะพยายามไม่ให้มีขึ้นได้หรือเธอ "

" ขอถวายพระพร ได้ "

" เธอฉลาดมาก พยายามจะละทุกข์ที่ยังมีมาไม่ถึงก็ได้ "

" ขอถวายพระพร พระองค์เคยถูกราชศัตรูยกพลมาเพื่อจะชิงเอา พระนครบ้างหรือไม่ "

" เคยถูกอยู่บ้าง "

" ในทันทีนั้น พระองค์ตรัสสั่งให้ลงมือขุดคู สร้างป้อมปราการ และ ฝึกหัดทหารซ้อมเพลงอาวุธ กระนั้นหรือ "

" หามิได้ ก็กิจการเหล่านั้นต้องจัดทำเตรียมไว้ก่อน "

" นั้นพระองค์มีพระประสงค์อย่างไร จึงต้องทำเตรียมล่วงหน้าไว้ "

เล่า "

" ประสงค์ว่าเมื่อเกิดสงครามขึ้นจะได้ทำการต่อสู้ข้าศึกได้ทันท่วงที มิฉะนั้น ถึงเวลาสงครามก็จะหาโอกาสจัดทำได้ยาก ที่สุดก็ต้อง พ่ายแพ้ข้าศึก และการที่เตรียมจัดทำไว้ในเวลาปกติย่อมทำได้ดี ทั้ง เป็นที่เกรงขามของข้าศึกที่ยังมีมาไม่ถึงได้ด้วย "

" ขอถวายพระพร ข้าศึกที่ยังมีมาไม่ถึงก็มีด้วยหรือ "

" มีสี่เธอ "

" เหตุผลที่พระองค์ตรัสถามเบื้องต้นก็มีเช่นนี้แล การที่อาตมภาพ เพียรฝึกฝนกาย วาจา ใจ ไว้ให้อยู่ในความควบคุมของจิตที่อบรมดี แล้ว ก็เพื่อปราบทุกข์ที่มีอยู่ในบัดนี้ และเพื่อไว้ต่อสู้ หรือป้องกันทุกข์ที่ ยังมาไม่ถึง เช่นเดียวกับพระองค์เหมือนกัน เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ย่อมเป็น ช่องทางที่จะให้ความทุกข์เข้ามาผจญใจได้ เมื่อกำลังใจมีไม่พอที่จะ ต้านทาน ก็ต้องยอมเป็นเชลยแห่งความทุกข์เรื่อยไป เป็นอันหาโอกาส ที่จะทำเช่นนี้ได้อีกยาก เพราะฉะนั้น อาตมภาพจึงต้องพยายามฝึกฝน ตนไว้ก่อน "

" เธอว่านี่ชอบแล้ว "

❖ ปัญหาที่ ๔ ถ้ามองเรื่องความไกลแห่งพรหมโลก

" ข้าแต่พระนาคนาเสน พรหมโลกไกลจากโลกนี้สักเท่าไร ? "

“ ขอถวายพระพร พรหมโลกไกลจากโลกนี้มาก ถ้ามีผู้ทิ้งก้อนศิลา
โตเท่าปราชสาทลงมาจากพรหมโลก ก้อนศิลานั้นจะตกลงมาได้วันละ
๔๘,๐๐๐ โยชน์ ต้องตกลงมาถึง ๔ เดือน จึงจะถึงพื้นดิน ”

“ ข้าแต่พระนาคนเสน มีคำกล่าวที่ว่า ภิกษุผู้มีฤทธิ์ ผู้มีอำนาจทางจิต
หายวับจากชมพูทวีปนี้ ขึ้นไปปรากฏในพรหมโลกได้เร็วพลัน
เหมือนกันกับบุรุษผู้มีกำลังคู่แขนเหยียดแขนฉะนั้นดังนี้ โยมไม่เชื่อ
เพราะถึงเร็วอย่างนั้น ก็จักไปได้เพียงหลายร้อยโยชน์เท่านั้น ”

“ ขอถวายพระพร ชาตฤๅมิ (ถิ่นกำเนิด) ของมหาบพิตรอยู่ที่ไหน ? ”

“ อยู่ที่เกาะอลสันตะ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร เกาะอลสันตะไกลจากที่นี่สักเท่าไร ? ”

“ ไกลประมาณ ๒๐๐ โยชน์ ”

“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรเคยกระทำการหนึ่งสิ่งใดไว้ในที่นั้น
แล้วเคยนึกถึงมีอยู่หรือ ? ”

“ มีอยู่ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรนึกไปถึงที่ไกลประมาณ ๒๐๐ โยชน์
ได้โดยเร็วพลันไม่ใช่หรือ ? ”

“ ถูกแล้ว พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

อธิบาย

ในอรรถกถาสังยุตตนิกาเย ท่านกล่าวไว้ว่า ก้อนศิลาขนาดใหญ่ถูก
ทิ้งให้ตกลงมาจากพรหมโลกชั้นต่ำ ก้อนศิลานั้นตกลงมาวันคืนหนึ่ง
เป็นระยะ ๔๘,๐๐๐ โยชน์ จึงจะถึงพื้นดินเป็นเวลา ๔ เดือน เพราะ
เหตุนี้ ระยะทางระหว่างพรหมโลกชั้น พรหมปารีสัชชา ถึงพื้นดิน
บัณฑิตผู้ทราบนัย พึงทราบว่าเป็น ๕,๗๖๐,๐๐๐ โยชน์ ดังนี้

❖ ปัญหาที่ ๕ ถ้ามถึงความไปเกิดในพรหมโลกและเมือง กัสมิระ

“ ข้าแต่พระนาคนาถ ถ้ามีคน ๒ คนตายจากที่นี่แล้วไปเกิดในที่
ต่างกัน คือคนหนึ่งขึ้นไปเกิดในพรหมโลก อีกคนหนึ่งเกิดในเมืองกัสมิ
ระ คนสองคนนี้ คนไหนจะไปช้าไปเร็วกว่ากัน ? ”

“ ขอถวายพระพร เท่ากัน ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

“ ขอถวายพระพร ชาตัญญูของมหาบพิตรอยู่ที่ไหน ? ”

“ อยู่กาลสิริคาม ”

“ ขอถวายพระพร กาลสิริคามอยู่ไกลจากที่นี่สักเท่าไร ? ”

“ ประมาณ ๒๐๐ โยชน์ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ เมืองกัสมิระไกลจากที่นี่สักเท่าไร ? ”

“ ประมาณ ๑๒ โยชน์ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ เชิญมหาบพิตรนึกถึงกาลสิริคามดุชิ ”

“ โยมนึกแล้ว พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ เชิญมหาบพิตรนึกถึงเมืองกัสมิระดุชิ ”

“ โยมนึกแล้ว พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร ทางไหนนึกถึงข้าเร็วกว่ากันอย่างไร ?”

“ เท่ากัน พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร คือผู้ที่ขึ้นไปเกิดในพรหมโลก กับผู้
ที่ไปเกิดในเมืองกัสมิระ เร็วเท่ากัน ไปถึงพร้อมกัน ”

“ ขอนิมนต์อุปมาอีก ”

อุปมาด้วยเงาของนก

“ ขอถวายพระพร ถ้ามีนก ๒ ตัวบินมาจับต้นไม้พร้อมกัน ตัวหนึ่ง
จับต่ำ ตัวหนึ่งจับสูง เงาของนกตัวไหนจะถึงพื้นดินก่อนกัน ”

“ ถึงพร้อมกัน พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร ”

“ ขอนิมนต์อุปมาอีก ”

อุปมาด้วยการแลดู

“ ขอถวายพระพร ขอได้โปรดแลดูเอาตมา ”

“ โยมแลดูแล้ว ”

“ ขอได้โปรดแหงนดู ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ”

“ โยมแหงนดูแล้ว ”

“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรแลดูอาตมากับแลดูดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ อันอยู่ไกลถึง ๔๒,๐๐๐ โยชน์ ช่างไหนจะเร็วช้ากว่ากัน? ”

“ เท่ากัน พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร คือผู้ที่ยืนไปเกิดในพรหมโลก กับผู้
ที่ไปเกิดในเมืองกัสมิระ ไปถึงพร้อมกัน ”

“ แก่แก่มาก พระนาคเสน ”

❖ ปัญหาที่ ๖ ถ้ามถึงวาระสัจฐานของผู้ไปเกิดในโลกอื่น

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามอีกว่า

“ ข้าแต่พระนาคเสน โยมจักถามถึงเหตุอันยังยืนไป คือผู้ไปสู่อีกโลกอื่น
ไปด้วยสี่เขี้ยว แดง เหลือง ขาว แสด เลื่อม อย่างไร...หรือ ไปด้วยเพศ
ช้าง ม้า รถ อย่างไร? ”

“ ขอถวายพระพร ข้อนี้พระพุทธเจ้ามิได้ทรงบัญญัติไว้ในพระ
ไตรปิฎกพุทธวจนะ ”

พระเจ้ามิลินท์ตรัสต่อไปว่า

“ ข้าแต่พระนาคเสน ถ้าพระสมณโคดมไม่บัญญัติไว้ว่า ผู้ไปเกิดใน

โลกอื่น ในระหว่างทางนั้นต้องมีสีเขียว หรือสีเหลือง แดง ขาว แสด
เลื่อม อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว จะว่าพระสมณโคดมทรงรู้จักทุกสิ่งได้หรือ
... คำของ คุณาซีวก ผู้เป็นอาจารย์ใหญ่กล่าวไว้ว่า ผู้ไปสู่อื่นไม่มี
ก็ต้องเป็นของจริง ผู้ใดกล่าวว่า โลกนี้ไม่มี โลกอื่นไม่มี ผู้ไปเกิดในโลก
อื่นไม่มี ผู้นั้นก็ได้ชื่อว่างกล่าวถูก ได้ชื่อว่าเป็นบัณฑิต ”

พระนาคเสนตอบว่า

“ ขอถวายพระพร ขอมหาบพิตร จงตั้งพระทัยฟังถ้อยคำของอาตม
ภาพ ”

“ โยมตั้งใจฟังผู้แล้ว ”

“ ขอถวายพระพร ถ้อยคำของอาตมภาพที่พ้นออกไปจากปาก ไปถึง
พระกรรณของมหาบพิตรนั้น ในระหว่างที่ยังไปไม่ถึงนั้นเสียงของอาตม
ภาพมีสีอย่างไร มีทรวดทรงอย่างไร ? ”

“ เห็นไม่ได้ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร ถ้ามหาบพิตรว่าเห็นไม่ได้ เสียงของอาตมภาพก็
ไม่ไปถึงพระกรรณของมหาบพิตร มหาบพิตรก็ตรัสคำเหล่านี้ละนะซี ”

“ โยมไม่ได้พูดเหล่านี้ละ ถึงถ้อยคำของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าไม่ปรากฏสี
เขียว หรือสีเหลืองในระหว่างทางก็จริง แต่ถ้อยคำของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าก็
มาถึงโยมจริง ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร ถึงผู้ไปเกิดในโลกอื่นนั้น จะไม่

ปรากฏสี่เขี้ยวหรือสี่เหลี่ยมในระหว่างทางก็จริง แต่ผู้ไปเกิดในโลกอื่น
นั้นก็มิอยู่ เหมือนกับถ้อยคำของอาตมา ”

“ น้าอัศจรรย์ พระนาคเสน ขอพระผู้เป็นเจ้าจงเสวยราชสมบัติใหญ่
ในชมพูทวีปทั้งสิ้นนี้เถิด เพราะชัณฑ์ ๕ นี้ไม่ได้ไปสู่โลกอื่น ชัณฑ์ ๕ ไม่มี
อะไรตกแต่ง เกิดขึ้นเอง สงสารก็ไม่มี ”

อุปมาด้วยการทำนา

“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรเคยโปรดให้ทำนาหรือไม่ ? ”

“ อ้อ...เคยให้ทำ ”

“ ขอถวายพระพร ข้าวสาธิตีปลูกลงในพื้นดินย่อมมีรวงอกขึ้น เมื่อ
รวงข้าวสาธิตีอกขึ้น จะว่างอกขึ้นเองหรืออย่างไร ? ”

“ ข้าแต่พระนาคเสน ข้าวสาธิตีปลูกลงในพื้นดินย่อมมีรวงอกขึ้น
จะว่างอกขึ้นเอง ไม่มีผู้ใดกระทำไม่ได้ ”

“ ขอถวายพระพร ถ้าข้าวสาธิตีปลูกลงในพื้นดิน ยังไม่มีรวงอกขึ้น
เมื่อรวงยังไม่งอกขึ้น จะว่าไม่มีผู้ปลูก จะว่าข้าวสาธิตีไม่มีจะได้หรือไม่ ? ”

“ ไม่ได้ พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร ถ้าชัณฑ์ ๕ นี้ไปเกิดเอง คนตาบอดก็
จะเกิดเป็นคนตาบอดอีก คนใบ้ก็จะเกิดเป็นคนใบ้ อีก บุญก็ไม่มี
ประโยชน์อันใด ถ้าชัณฑ์ ๕ ไม่มีสิ่งใดตกแต่ง เป็นของเกิดขึ้นเอง ชัณฑ์ ๕

ก็จะต้องไปรกรักด้วยอกุศลกรรม ”

“ ขอนิมนต์อุปมาให้ยิ่งขึ้น ”

อุปมาด้วยการจุดประทีป

“ ขอถวายพระพร เหมือนอย่างมีผู้เอาประทีปมาจุดต่อกัน เปลวประทีปดวงเก่าก้าวไปสู่ประทีปดวงใหม่หรืออย่างไร ประทีปทั้งสองนั้นมีขึ้นเองไม่มีผู้กระทำอย่างนั้นหรือ? ”

“ ไม่ใช่อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร ชั้นที่ ๕ นี้ไม่ได้ไปสู่โลกอื่น ชั้นที่ ๕ นี้ไม่ใช่เกิดขึ้นเองโดยไม่มีสิ่งใดทำให้เกิดขึ้น ”

“ ข้าแต่พระนาคเสน เวทนาชั้นที่ ๕ ไปสู่โลกอื่นหรือ? ”

“ ขอถวายพระพร ถ้าเวทนาชั้นที่ ๕ ไปสู่โลกอื่น ผู้ที่เกิดในโลกอื่น ก็คือเวทนาชั้นที่ ๕ อย่างนั้นหรือ? ”

“ ไม่ใช่อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร เพราะเหตุนี้แหละมหาบพิตรจงเข้าพระทัยเถิด ว่า เวทนาชั้นที่ ๕ ในอตภาพนี้ไม่ได้ไปสู่โลกอื่น ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า สัตถุญาชั้นที่ ๕ ไปสู่โลกอื่นหรือ? ”

“ ขอถวายพระพร ถ้าสัตถุญาชั้นที่ ๕ ไปสู่โลกอื่น ผู้ที่มีมือด้วนเท้าด้วนในอตภาพนี้ ไปสู่โลกอื่น ผู้ที่มีมือด้วนเท้าด้วนในอตภาพนี้ ไปสู่โลกอื่นแล้ว

ก็จะต้องมีมือด้วนเท้าด้วนอีกหรืออย่างไร ? ”

“ ไม่ใช่อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้า ”

“ เพราะเหตุนั้นแหละ มหาบพิตรจงเข้าพระทัยเถิดว่า สัจญาชั้นนี้ใน
อติภาพนี้ ไม่ได้ไปสู่โลกอื่น ”

“ ขอนิมนต์อุปมาให้ยิ่งขึ้นไปอีก ”

อุปมาด้วยกระจก

“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรจงทรงหยิบเอากระจกส่องพระพักตร์
หรือไม่? ”

“ มี พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรจงทรงหยิบเอากระจกมาวางไว้ตรง
พระพักตร์มหาบพิตร ”

“ โยมหยิบมาตั้งไว้แล้ว ”

“ ขอถวายพระพร ดวงพระเนตร พระกรรณ พระนาสิก พระทนต์
ของมหาบพิตรปรากฏอยู่ในกระจกนี้เอง หรือว่ามหาบพิตรทรงกระทำ
ให้ปรากฏ? ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ดวงตา หู จมูก ฟัน ของโยมปรากฏอยู่ในวง
กระจกนี้ ด้วยโยมกระทำขึ้น ”

“ ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้นเป็นอันว่ามหาบพิตรได้ควักเอาพระ

เนตร ตัดเอาพระกรรม พระนาสิก และถอนเอาพระทนต์ของ
มหาบพิตร เข้าไปไว้ในกระจกแล้ว มหาบพิตรก็เป็นคนตาบอด ไม่มี
พระนาสิกและพระทนต์อย่างนั้นซี? ”

“ ไม่ใช่อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า งามปรากฏในกระจก เพราะอาศัย
โยมกระทำขึ้น ไม่ใช่ว่าเพราะโยมไม่ได้กระทำขึ้น ”

“ ข้อนี้ก็ฉันทันแหละ มหาบพิตร ไม่ใช่ว่าชั้น ๕ นี้ไปสู่โลกอื่น ทั้ง
ไม่ใช่ว่าชั้น ๕ ไม่มีสิ่งกระทำ เป็นของเกิดขึ้นเอง สัตว์ถือกำเนิดใน
กรรมมารดาด้วยกุศลกรรม อกุศลกรรม ที่ตนกระทำไว้ เพราะอาศัย
ชั้น ๕ นี้แหละ จึงเหมือนงามปรากฏในกระจก เพราะอาศัยการกระทำ
ของมหาบพิตรฉะนั้น ”

“ ถูกต้องดีแล้ว พระนาคเสน ”

❖ ปัญหาที่ ๗ ถามเรื่องถือกำเนิดในครรภ์มารดา

“ ข้าแต่พระนาคเสน เมื่อสัตว์จะเข้าถือกำเนิดในท้องมารดา เข้าไป
ทางทวารไหน? ”

“ ขอถวายพระพร ไม่ปรากฏว่าเข้าไปทางทวารไหน ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

“ ขอถวายพระพร หีบแก้วของมหาบพิตรมีอยู่หรือ? ”

“ มีอยู่ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร ขอจงนึกเข้าไปในหีบแก้วดูซิ ”

“ โยมนึกเข้าไปแล้ว ”

“ ขอถวายพระพร จิตของมหาบพิตรที่นึกเข้าไปในหีบแก้วนั้น เข้าไปทางไหน ? ”

“ ข้าแต่พระนาคนาเสน จิตของโยมไม่ปรากฏว่านึกเข้าไปทางไหน ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร สัตว์ที่เข้าไปถือกำเนิดในท้องมารดา ก็ไม่ปรากฏว่าเข้าไปทางไหนฉะนั้น ”

“ ข้าแต่พระนาคนาเสน การที่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าแก้ปัญหาปฏิกาณอัน วิจิตรยิ่งนี้ได้เป็นอัศจรรย์นักหนา ถ้าพระพุทธรูปเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ คงจะประทานอนุโมทนาสาธุการเป็นแน่แท้ ”

❖ ปัญหาที่ ๘ ถามเรื่องโพชฌงค์ ๗

“ ข้าแต่พระนาคนาเสน โพชฌงค์ มีเท่าไร ? ”

“ ขอถวายพระพร มี ๗ ประการ ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า บุคคลตรัสรู้ด้วยโพชฌงค์เท่าไร ? ”

“ ขอถวายพระพร บุคคลตรัสรู้ด้วยโพชฌงค์ข้อเดียว ”

“ คือข้อไหน พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ? ”

“ ขอถวายพระพร คือข้อ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ” (ใควรรณ

ธรรมะ)

“ ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า ถ้าอย่างนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงโพชฌงค์ ๗ ไว้ทำไม ? ”

“ ขอถวายพระพร พระองค์จะเข้าพระทัยความข้อนี้อย่างไร... คือ ดาบที่บุคคลสวมไว้ในฝัก บุคคลไม่ได้ชักออกจากฝัก อาจตัดสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ขาดได้หรือ ? ”

“ ไม่ได้ พระเจ้าผู้เป็นเจ้า ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร คือบุคคลปราศจาก รัทมวิจยสัมโพชฌงค์ แล้ววตรัสรู้ด้วยโพชฌงค์ ๖ ไม่ได้ ”

“ ถูกแล้ว พระนาคเสน ”

อธิบาย

โพชฌงค์ คือองค์เป็นเครื่องตรัสรู้มี ๗ ประการ ดังนี้

๑. สติ ระลึกรู้จักไว้เสมอ
๒. รัทมวิจยะ ใคร่ครวญธรรมะที่เราจะปฏิบัติ
๓. วิริยะ มีความเพียรต่อสู้กับอุปสรรค
๔. ปีติ สร้างความอิมเฉิบใจให้ปรากฏกับจิต
๕. บัณฑิติ ความสงบ คือสงบจากนิวรณ์ หรือสงบจากกิเลส
๖. สมาธิ มีความตั้งใจมั่น
๗. อุเบกขา ทรงอารมณ์เดียวเข้าไว้ ไม่ยอมรับทราบอารมณ์อื่นเข้า

❖ **ปัญหาที่ ๙** ถ้ามถึงความมากกว่ากันแห่งบาปและบุญ

“ ข้าแต่พระนาคนเสน บุญและบาปข้างไหนมากกว่ากัน ? ”

“ ขอถวายพระพร บุญมากกว่าบาป บาปน้อยกว่า ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ทำไมจึงว่าบุญมากกว่า บาปน้อยกว่า ? ”

“ ขอถวายพร บุคคลทำบาปแล้วย่อมร้อนใจในภายหลังว่า เราได้ทำบาปไว้แล้วเพราะเหตุนี้บาปก็ไม่ได้มากขึ้น ส่วนบุญเมื่อบุคคลทำเข้าแล้วไม่เดือดร้อนในภายหลัง มีแต่เกิดปราโมทย์ ปีติ ใจสงบมีความสุข จิตเป็นสมาธิ เพราะฉะนั้น บุญจึงมากขึ้น ดังมีบุรุษผู้มีมือมีเท้าขาดแล้ว ได้บูชาพระด้วยดอกบัวเพียงกำเดียว ก็จักได้เสวยผลถึง ๙๑ กัปด้วยเหตุนี้แหละ จึงว่าบุญมากกว่า ขอถวายพระพร ”

“ ชอบแล้ว พระผู้เป็นเจ้า ”

❖ **ปัญหาที่ ๑๐** ถ้ามถึงการทำบาปแห่งผู้รู้กับผู้ไม่รู้

“ ข้าแต่พระนาคนเสน สมมติว่ามีคน ๒ คน คนหนึ่งรู้จักบาป อีกคนหนึ่งไม่รู้จัก แต่กระทำบาปด้วยกันทั้งสองคน ข้างไหนจะได้บาปมากกว่ากัน ? ”

“ ขอถวายพระพร ข้างไม่รู้จักได้บาปมากกว่า ”

“ ข้าแต่พระนาคเสน ราชบุตรของโยมหรือราชชมหาอำมาตย์คนใดรู้ แต่ทำผิดลงไปโยมลงโทษแก่ผู้^{นั้น}เป็นทวิคุณ ”

“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรจะเข้าพระทัยความข้อนี้อย่างไร...คือ สมมุติว่ามีคน ๒ คน จับก้อนเหล็กแดงเหมือนกัน คนหนึ่งรู้ว่าเป็นก้อนเหล็กแดง อีกคนหนึ่งไม่รู้ คนไหนจะจับแรงกว่ากัน ? ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า คนไม่รู้จับแรงกว่า ”

“ ข้อนี้ก็ฉันนั้นแหละ มหาบพิตร คือผู้ไม่รู้บาปได้บาปมากกว่า ”

“ ซอบแล้ว พระนาคเสน ”

❖ ปัญหาที่ ๑๑ ถ้ามถึงผู้^{ที่}ไปอุตตรกุรุทวีปและสวรรค์

“ ข้าแต่พระนาคเสน ผู้ไปสู่อุตตรกุรุทวีปหรือพรหมโลก หรือไม่ทวีปอื่นด้วยกายนี้มีอยู่หรือ ? ”

“ ขอถวายพระพร มีอยู่ ”

“ ข้อนี้คืออย่างไร พระผู้เป็นเจ้า ? ”

“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรเคยกระโดดที่แผ่นดินนี้ได้สี่หรือศอก ? ”

“ อ้อ...โยมเคยกระโดดได้ ๘ ศอก ? ”

“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรกระโดดอย่างไร...จึงได้ถึง ๘ ศอก ? ”

“ พอโยมคิดว่าจะกระโดด กายของโยมก็เบา โยมจึงกระโดดได้ถึง ”

๘ ศอก ”

“ ชื่อนี้ก็ฉันนั่นแหละ มหาบพิตร คือภิกษุผู้มีฤทธิ์ มีอำนาจทางจิต
ภavana อธิษฐานจิตแล้ว ก็เหาะไปสู่เวหาสได้ ”

“ ถูกแล้ว พระนาคเสน ”

❖ ปัญหาที่ ๑๒ ถามเรื่องกระดุกยาว

“ ข้าแต่พระนาคเสน มีคำกล่าวว่ามีกระดุกยาวตั้ง ๑๐๐ โยชน์
โยมไม่เชื่อเพราะต้นไม้ที่สูงตั้ง ๑๐๐ โยชน์ ก็ยังไม่มี กระดุกที่ไหนจัก
ยาวตั้ง ๑๐๐ โยชน์ ”

“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรเคยได้ทรงสดับหรือไม่ว่า ปลาใน
มหาสมุทรตัวยาวตั้ง ๕๐๐ โยชน์ มีอยู่? ”

“ เคยฟัง พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ถ้าอย่างนั้น กระดุกของปลาที่มีตัวยาวตั้ง ๕๐๐ โยชน์ จักยาวตั้ง
๑๐๐ โยชน์มิใช่หรือ? ”

“ ใช่แล้ว พระผู้เป็นเจ้า ”

❖ ปัญหาที่ ๑๓ ถามเรื่องเกี่ยวกับลมหายใจ

“ ข้าแต่พระนาคเสน บุคคลอาจทำลมหายใจให้ดับได้หรือ? ”

“ ขอถวายพระพร ได้ ”

“ ได้อย่างไร...พระผู้เป็นเจ้า ? ”

“ ขอถวายพระพร มหาบพิตรเคยได้ยินเสียงคนนอนกรนบ้างหรือ ? ”

“ อ้อ..เคยซี พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร เวลาเขาพลิกกายเสียงกรนเงียบไปไหม ? ”

“ เงียบไป พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร เสียงกรนนั่น เป็นเสียงของผู้ไม่ได้อบรมกาย ไม่ได้อบรมศีล ไม่ได้อบรมจิต แต่เมื่อพลิกตัวก็ยังหายไป ส่วนลมหายใจของผู้ได้อบรมกาย อบรมศีล อบรมจิต เข้าจตุตถฌาน จะไม่ดับหรือ...มหาบพิตร ? ”

“ ซอบแล้ว พระนาคเสน ”

อธิบาย

คำว่า “ จตุตถฌาน ” ได้แก่ ฌาน ๔ ที่มีลักษณะดับความรู้สึกจากลมหายใจในขณะนั้น ซึ่งเป็นอาการทั่วไปของผู้ที่เข้าฌาน ๔ มิใช่ว่าลมหายใจจะดับสิ้นไป ดังนี้

❖ ปัญหาที่ ๑๔ ถามว่าอะไรเป็นสมุท

“ ข้าแต่พระนาคเสน มีคำกล่าวกันอยู่ว่า “ สมุท ร ” นำหรือชื่อว่าสมุท ร ? ”

“ ขอถวายพระพร น้ำเค็มมีอยู่ในที่เท่าใดที่เท่าอันนั้นแหละ เรียกว่า
สมุทร ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เหตุใดสมุทรจึงมีรสเดียว คือรสเค็ม? ”

“ ขอถวายพระพร เพราะมีน้ำขังอยู่นานจึงเค็ม ”

“ สมควรแล้ว พระนาคเสน ”

❖ ปัญหาที่ ๑๕ ถามเรื่องการตัดสิ่งที่สุขุม

“ ข้าแต่พระนาคเสน บุคคลอาจตัดสิ่งที่สุขุมกว่าสิ่งทั้งหลายได้
หรือ? ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า อะไรชื่อว่าเป็นสิ่งสุขุมกว่าสิ่งทั้งหลาย ”

“ ขอถวายพระพร พระธรรม ชื่อว่าสุขุมกว่าสิ่งทั้งหลาย แต่ธรรมะ
ไม่ใช่สุขุมไปทั้งหมด คือ สุขุมก็มี หยาบก็มี แต่ว่าสิ่งที่ควรตัดด้วย
ปัญญาเหมือนกัน คือ ธรรมะ นอกจากนั้นไม่มี ”

“ ชอบแล้ว พระนาคเสน ”

❖ ปัญหาที่ ๑๖ ถามความพิเศษแห่งปัญญา

“ ข้าแต่พระนาคเสน ปัญญา อยู่ที่ไหน? ”

“ ขอถวายพระพร ปัญญาไม่ได้อยู่ที่ไหน ”

“ ถ้าอย่างนั้น ปัญญาก็ไม่มีนะซี ”

“ ขอถวายพระพร ลมอยู่ที่ไหน ? ”

“ ลมไม่ได้อยู่ที่ไหน ”

“ ถ้าอย่างนั้น ลมก็ไม่มีนะซี ”

“ ถูกแล้ว พระนาคเสน ”

❖ ปัญหาที่ ๑๗ ทามความต่างกันแห่งวิญญาณเป็นต้น

“ ข้าแต่พระนาคเสน ปัญญา วิญญาณ ซีพในภุต เหล่านี้ มีอรรถะ พยัญชนะต่างกันหรือว่ามีอรรถะ อย่างเดียวกัน มีพยัญชนะต่างกัน ? ”

“ ขอถวายพระพร วิญญาณ มีการ รู้สึก เป็นลักษณะ ปัญญา มีการ รู้ทั่ว เป็นลักษณะ ซีพในภุต คือในผู้ที่เกิดแล้วไม่มี ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ถ้าไม่มีซีพเป็นตัวเป็นตน ก็ใครเล่าเห็นรูปด้วย ตา ได้ฟังเสียงด้วยหู สูดกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้มสัมผัสด้วยกาย รู้จักอารมณ์ด้วยใจ ? ”

“ ขอถวายพระพร ถ้าซีพเห็นรูปด้วยตาตลอดถึงรู้จักอารมณ์ด้วยใจ แล้วเมื่อเปิดตาขึ้น ซีพนั้นก็ต้องมีหน้าไปข้างนอก ต้องได้เห็นรูปดาวได้ ดีเมื่อเปิดหู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซีพนั้นก็ต้องหันหน้าไปภายนอก รู้จัก อารมณ์ได้ดีอย่างนั้นหรือ ? ”

“ ไม่ใช่อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น ซีพก็ไม่มีในภุต ”

“ ชอบแล้ว พระนาคเสน ”

อธิบาย

คำว่า “ อรรถะ ” คือแปลมีความหมาย ส่วน “ พัญชนะ ” คือแปลตามศัพท์ หรือที่เรียกกันว่า “ แปลยกศัพท์ ” นั่นเอง

❖ ปัญหาที่ ๑๘ ถามถึงเรื่องสิ่งที่ทำได้ยากของพระพุทธเจ้า

“ ข้าแต่พระนาคเสน สิ่งที่ได้ยากที่พระพุทธเจ้าได้ทรงกระทำนั้น ได้แก่อะไร ? ”

“ ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าได้ทรงกระทำสิ่งที่ทำได้ยาก ได้แก่ การทรงแสดงซึ่งธรรมอันไม่มีรูปร่าง อันมีอยู่ในจิต เจตสิดอันเป็นไปใน อารมณอันเดียวเหล่านี้ได้ว่า อันนี้เป็นผัสสะ อันนี้เป็นเวทนา อันนี้เป็นสัญญา อันนี้เป็นเจตนา อันนี้เป็นจิต ”

“ ขอนิมนต์อุปมาด้วย ”

“ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนกับบุรุษคนหนึ่งลงเรือไปดื่มหาสมุทร วิกน้ำขึ้นมาวางไว้ที่ลิ้น ก็รู้ว่านี่เป็นน้ำคองคา นี่เป็นน้ำยมนา นี่เป็นน้ำสรวุ นี่เป็นน้ำอจิรวดี นี่เป็นน้ำมहि ดั่งนี้ได้ เป็นของง่ายหรือยาก ละ ? ”

“ เป็นของยาก พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

“ ขอถวายพระพร การที่พระพุทธเจ้าทรงบอกสิ่งที่ไม่มียูปร่าง ที่มีในจิตใจ ที่เป็นอารมณ์อันเดียวกันว่า นี่เป็นผัสสะ นี่เป็นเวทนา นี่เป็นสัญญา นี่เป็นเจตนา นี่เป็นจิต ดังนี้ยิ่งยากกว่านั้น ”

“ ถูกดีแล้ว พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ”

❖ ปัญหาที่ ๑๙ พระเจ้ามิลินท์ทรงเลื่อมใสได้ปวารณาพระนาคเสน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า

“ มหาบพิตรทรงทราบว่ เวลานี้เป็นเวลาอะไรแล้ว ? ”

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า โยมทราบว่ เวลานี้เป็นเวลามัชฌิมยามแล้ว เพราะคบเพลิงสว่างไสว ”

ขณะนั้นพวกเจ้าพนักงานก็นำผ้า ๕ พับมาถวาย ชำราชากรโยนกั้ทั้งหลายก็ทูลขึ้นว่

“ พระภิกษุของคนี้ฉลาดมาก เป็นบัณฑิตแท้ พระเจ้าข้า ”

พระเจ้ามิลินท์ตรัสตอบว่

“ ถูกแล้ว...เธอทั้งหลาย ถ้ามีอาจารย์อย่างนี้ มีศิษย์อย่างนี้ ไม่ซ้ากั้ต้องรู้ธรรมะได้ดี ”

พระเจ้ามิลินท์ทรงยินดีด้วยการแก้ปัญหาคของพระนาคเสนจึงถวายผ้ากัมพลราคาแสนตำลึงแก่พระนาคเสนแล้วตรัสว่

“ ข้าแต่พระนาคเสน จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป โยมจะให้จัดอาหารไว้วันละ ๑๐๘ สำหรับ สิ่งใดที่สมควรอันมีในพระราชวังนี้ โยมขอพิจารณาพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทั้งนั้น ”

“ อย่าเลย มหาบพิตร อาตมภาพพอมีชีวิตอยู่ได้ก็แล้วกัน ”

พระเจ้ามิลินท์ตรัสต่อไปว่า

“ ข้าแต่พระนาคเสน โยมรู้ว่าพระผู้เป็นเจ้าของพอมีชีวิตอยู่ได้ ก็แต่ว่าขอพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจงรักษาตัวของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า และรักษาตัวของโยมไว้ ข้อที่ว่า ขอให้พระผู้เป็นเจ้าของเจ้ารักษาตัวพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าไว้ นั่น คืออย่าให้มีผู้ติเตียนได้ว่าพระนาคเสนทำให้พระเจ้ามิลินท์ทรงเลื่อมใสแล้ว ก็ไม่ได้อะไรข้อที่ว่า ขอให้รักษาตัวโยมไว้ นั่น คืออย่างไร...คืออย่าให้มีผู้กล่าวได้ว่า พระเจ้ามิลินท์ทรงเลื่อมใสแล้ว ไม่ได้ทรงแสดงอาการเลื่อมใสแต่อย่างใด ”

พระเถระจึงตอบว่า

“ แล้วแต่พระราชประสงค์ ”

พระเจ้ามิลินท์จึงตรัสว่า

“ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า พญาราชสีห์อันบุคคลชังไว้ในกรงทองย่อมหันหน้าไปภายนอก ฉนใด ถึงโยมจะอยู่ครองบ้านครองเมือง ก็หันหน้าไปภายนอก ฉนนั่น ถ้าโยมออกไปบรรพชา ก็จะมีชีวิตอยู่ไม่นาน เพราะศัตรูโยมมีมาก ”

แสดงความชื่นชมต่อกัน

ครั้งพระนาคเสนเถระแก้ปัญหาพระเจ้ามิลินท์เสร็จแล้ว จึงกลับไปสู่สังฆาราม เมื่อพระนาคเสนกลับไปแล้วไม่เข้าพระเจ้ามิลินท์ก็ทรงคิดว่า

เราได้ถามเป็นอย่างไร พระผู้เป็นเจ้าก็เป็นอย่างไร จึงทรงนึกได้ว่า สิ่งทั้งปวงเราก็ได้ถามดีแล้ว พระผู้เป็นเจ้าก็ได้แก้ดีแล้ว

ฝ่ายพระนาคเสนก็นึกอย่างเดียวกันกับพระเจ้ามิลินท์ เข้าขึ้นจึงได้ครองจีวรสะพายบาตรเข้าไปที่พระราชานิเวศน์ แล้วนั่งลงบนอาสนะ

พระเจ้ามิลินท์กราบไหว้แล้ว จึงตรัสขึ้นว่า

“ ข้าแต่พระนาคเสน ขอพระผู้เป็นเจ้าอย่าคิดว่า โยมได้ถามปัญหาพระนาคเสนแล้ว พระผู้เป็นเจ้ายอมให้ราตรีที่ยังเหลืออยู่ ลี้ไปด้วยความยินดีนั้น ขออย่าเห็นอย่างนี้ ”

“ โยมได้นี้ก็อยู่ตลอดราตรีว่า การถามของเราเป็นอย่างไร การแก้ของพระผู้เป็นเจ้าเป็นอย่างไร ก็นึกได้ว่า เราถามดีแล้ว พระผู้เป็นเจ้าแก้ดีแล้ว ”

พระเถระก็ตอบว่า

“ ขอถวายพระพร ขอมหาบพิตรอย่าคิดว่า อาตมภาพได้แก้ปัญหาของพระเจ้ามิลินท์แล้ว มหาบพิตรยอมทรงบรรทมหลับตลอดราตรีที่ยังเหลืออยู่ด้วยความยินดีนั้น ขออย่าทรงเห็นอย่างนี้ ”

อาตมภาพได้คิดอยู่ตลอดราตรีที่ยังเหลืออยู่ว่า พระเจ้ามิลินท์ถามอะไรแล้ว เราได้แก้อะไรแล้ว ก็นึกได้ว่า พระเจ้ามิลินท์ได้ถามสิ่งทั้งปวงแล้ว เราก็ได้แก่อะไรทั้งปวงแล้ว ”

เป็นอันว่า ปราชญ์ทั้งสองนั้น ได้แสดงความชื่นชมยินดีต่อกันและกันอย่างนี้

❖ **จบวรรคที่ ๗**

❖ **จบมิลินทปัญหา**

